

Александра Булатовић
Оливера Павићевић
ЦРНА ЕКОНОМИЈА И ЦРНО ДРУШТВО

Institut za
filozofiju
i društvenu
teoriju

INSTITUT ZA FILOZOFIJU
I DRUŠTVENU TEORIJU

Izdavač

Institut za filozofiju i društvenu teoriju

Biblioteka

Prudentia

Recenzenti

dr Srđan Prodanović

dr Srđan Korać

dr Vesna Stanković Pejnović

Objavlivanje ove knjige finansiralo je Ministarstvo prosvete, nauke
i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

ISBN 978-86-80484-61-7

АЛЕКСАНДРА БУЛАТОВИЋ
ОЛИВЕРА ПАВИЋЕВИЋ

ЦРНА ЕКОНОМИЈА И ЦРНО ДРУШТВО

Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Beograd, 2021.

САДРЖАЈ

УВОД	9
ГЕНЕРИЧКА СХВАТАЊА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА	15
Савремене еnumerативне дефиниције УН и Европске уније (ЕУ).....	15
Упоредна анализа карактеристика различитих дефиниција	20
Значај дефиниција за нормативизацију друштвеног одговора на организовани криминал	23
Значај дефиниција за оперативне аспекте борбе против организованог криминала.	26
ФОРМИРАЊЕ, УНУТРАШЊА СТРУКТУРА И РАЗВОЈ КРИМИНАЛНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА	33
Организационе карактеристике дисциплине и поретка у организованој криминалној групи	33
Појава новог модела криминалног лидерства.....	37
Хијерархијски устројене организације	39
Оперативни проблеми повезани са хијерархијским моделом ...	47
Појава „мрежног“ модела криминалне организације	50
Последице мрежног модела за политику супротстављања организованом криминалу	57
Синергије хијерархијских и мрежних карактеристика у савременим криминалним организацијама	61
УЛОГА ИМОВИНЕ У ОРГАНИЗОВАНОМ КРИМИНАЛУ	67
Класификације криминала у односу на улогу имовине	67
Врсте имовине карактеристичне за организовани криминал у ресурсном смислу	74
„Криминална имовина“ и „имовина криминалне групе“: битне нормативне разлике	79

Методологија одузимања имовине као приступ борби против организованог криминала: наслеђе закона Rognoni–La Torre.	82
Искуства у примени политике одузимања имовине у Европи и Северној Америци.	89
ИНТЕГРАТИВНЕ ФОРМЕ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА	95
Појава унутрашње поделе рада у криминалним организација: трговина дрогом као прва интегративна форма организованог криминала	95
Диверсификација економске моћи криминалних група стечене трговином наркотицима	100
Улога криминалних организација у стварању и одржавању „црних” и „сивих” тржишта	104
Легалне делатности криминалних група и односи са државом	108
Феномен прања новца од основних до најсложенијих облика	113
Методе борбе против прања новца.	118
Изазови у вези са интегрисањем криминалне имовине у националне економије	123
4.8 Нова улога банкарског сектора у друштвеној контроли на предлошку борбе против прања новца.	127
4.9 Системско уређивање унутрашње делатности криминалне групе кроз различите типове кривичних дела предвиђене генеричким дефиницијама.	130
КОРУПЦИЈА КАО ФЕНОМЕН ДЕЛОВАЊА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА	135
Феномен корупције у светлу деловања организованог криминала.	135
Корупција као примарни однос организованог криминала са јавним сектором.	139
Различите форме корупције	142
Структурне и динамичке синергије корупције и организованог криминала	146
Корупција у светлу модерних настојања криминалних група да преузму контролу над деловима јавног сектора.	149

Методолошки однос корупције са основним претпоставкама криминалистичко–обавештајног рада у супротстављању организованом криминалу. . . .	153
Феномен „новог ратујућег ентитета“ у савременој литератури о организованом криминалу	157
Феномен системске корупције	160
Појмови „слабе државе“ и „отете државе“ у контексту корупције: Безбедносна и либерална држава у светлу људских и грађанских права.	163
ПРОАКТИВНИ ПОЛИЦИЈСКИ РАД И РЕПРЕСИВНЕ МЕРЕ	167
Класични и проактивни полицијски рад у супротстављању организованом криминалу	167
Класична схватања полицијског рада који се покреће кривичним делом	171
Модерна превентивна стратегија деловања пре кривичног дела: правни изазови	174
Класични обавештајни рад и криминалистички обавештајни рад: сличности и разлике	181
Улога криминалистичко обавештајних служби у савременом проактивном полицијском раду	184
Еволуција културе полицијског рада у светлу традиционалних либерално схваћених људских и грађанских права	187
Питање о грађанском доминиону и о сужавању људских права кроз политику борбе против организованог криминала.	190
ОСНОВНЕ ТЕОРИЈСКЕ КОНЦЕПЦИЈЕ ЉУДСКИХ ПРАВА	197
Генеричка и системска схватања људских права	197
Концепције људских права као категоричких и хипотетичких	203
Однос људских и грађанских права: инклузиван или комплементаран?	207
Специфичност права на политичку партиципацију и аутономију.	211
Савремено редуктивно схватање људских права у целини као „права на људско достојанство“	217

Нормативистичка схватања људских права кроз модел конвенција	221
Слојевити модел репресивног деловања против организованог криминала у циљу заштите људских права	225
Однос оперативних аспеката заштите људских права са новим схватањима „људске безбедности“	230
Појам „безбедносне државе“ у светлу изазова од организованог криминала	235
Безбедносна и либерална држава у светлу људских и грађанских права	240
САВРЕМЕНА САЗНАЊА О ТРАНСНАЦИОНАЛНОМ КАРАКТЕРУ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА И ОБЛИКОВАЊЕ КОНТРОЛНИХ СТРАТЕГИЈА	245
Истине и заблуде о глобалном досегу организованог криминала	245
Искуства о локалној бази већине делатности организованог криминала	250
Структурне особености мрежног повезивања локализованих криминалних група	253
Развијање савременог <i>flagging</i> модела борбе против организованог криминала	257
Композитни модел институционалног супротстављања организованом криминалу	261
Реконцептуализација грађанских права као сегмента људских права у светлу политике борбе против организованог криминала	263
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	267
ИЗВОРИ	273

УВОД

Човека и друштво обликују исте снаге које обликују и криминалитет. Друштвене вредности и добра чине темељ поретка на којима се заснива друштвена заједница, а њихова заштита се обезбеђује путем норми и санкција. Угрожавање постојећих друштвених односа, вредности и значења, кршењем норми, покреће друштвену реакцију да се то угрожавање спречи и сузбије.¹ Ово реаговање се посебно интензивира када се нарушавањем норми угрожавају темељне друштвене вредности.² Висок степен сагласности у друштву о угрожавању вредности прихваћених у некој друштвеној средини, друштвеној групи или друштву у целини, традиционално је основ за формирање кривичног права чије норме, у савременим друштвима, одређују које понашање одступа од тих вредности. Непожељно и негативно понашање са становишта одређених општеприхваћених вредности и норми у друштву представља друштвено неприхватљиво понашање припадника друштва који називамо „криминалитет”.³

¹ S. Pfohl, *Images of Deviance and Social Control: A Sociological History*, Second edition, McGraw Hill, New York, 1985, стр. 333.

² У савременим друштвима основне људске вредности се сматрају универзалним и штите се правним прописима. То су: људски живот и здравље (физички и духовни интегритет човека); слобода, част и достојанство (слободе и права човека); материјална сигурност (сигурност приватне својине, право на имовину); интелектуална права (слобода интелектуалног стваралаштва и право на интелектуалну својину); политичка права и слободе (индивидуална и колективна права грађана, које обезбеђује правна држава) и социјална правда (социјална и економска права, релативно равномерна расподела најосновнијих егзистенцијалних добара).

³ Видети детаљније о криминалитету у:

P. Ibarra, “Strict and Contextual Constructionism in the Sociology of Deviance and Social Problems”, *Handbook of Constructionist Research* (eds. J. A. Holstein, J. F. Gubrium), Guilford Press, 2008, стр. 355–372;

H. Hess, S. Scherrer, “Theorie der Kriminalität”, *Sociologie der Kriminalität*, (Hrsg. D. Oberwittler, S. Karsted), Sonderheft 43, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2003, стр. 69–92; и Ajzen, I., “Values,

Криминалитет је појава која се традиционално дефинише (у односу на објекат повреде или угрожавања) као противправни акт, услед чега друштво прибегава регулацији сходно утврђеној мери штетности радње, тј. степену угрожавања друштвеног поретка и друштвених вредности.⁴

Криминалитет формира бројне ентитете које људи когнитивно и лингвистички конструишу, те на основу тога препознају. Како стварност одређује све друштвене конструкте, онтолошка реалност представља основу за наше разумевање и оцењивање сваког друштвеног конструкта. У мноштву појавности у друштвеној сфери криминалитет се издваја због великог утицаја које „понашање других има на обликовање нашег понашања и мишљења”.⁵ Пошто разумевање једног концепта почива на идентификацији том концепту специфичног формализма и објективизма, питање дефинисања неке штетне друштвене појаве има врло важне импликације на начин на који се она објашњава и на кораке које предузимамо као друштво да је спречимо или контролишемо. Теорије представљају незаобилазно средство у начину на који утврђујемо чињенице.⁶

Феноменолошка слика криминала стално се мења. Увид о феномену почива на претходном утврђивању његове суштине. У финалној инстанци, дефинисање појма неког феномена стоји у функцији са његовим основним својством које се одређује. Како се криминал објективно одређује као друштвени феномен, увиди о оном што је Richard Quinney формулисао као „друштвена стварност криминалитета”, подстакли су формирање

Attitudes, and Behavior”, *Methods, Theories, and Empirical Applications in the Social Sciences* (Hrsg. S. Salzborn, E. Davidov, J. Reinecke), VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2012, стр. 33–38.

⁴ У контексту права, правне нормe се крше извршењем кривичног дела према дефинираном у кривичном праву, али у контексту квалитета живота, реч је о претњи или о нарушавању те вредности.

⁵ Г. Ђерић, *Право лице мношине. Колективно самопоимање и представљање: митови, карактери, менталне мапе и стереотипи*, Филип Вишњић, Београд, 2005, стр. 36.

⁶ К. N. Waltz, “Evaluating Theories”, *The American Political Science Review*, 9 (4)/1997, стр. 913–917.

криминологије као научне дисциплине која се бави проучавањем криминалитета.⁷

Концепт могућег и пожељног повезивања људи у различитим областима друштвене праксе у контексту утицаја глобализације на криминалитет манифестује се као транснационални криминал, док међународна заједница, која је постала незаобилазан референтан појам у контексту динамике политичког и економског система, фигурира на исти начин и у домену појавности криминалитета који сада превазилази међународне границе и угрожава правне системе. Француски теоретичар Raymond Aron расправљајући о феномену међународне заједнице, у контексту њеног концептуалног одређења истиче да он обухвата целину у којој се налазе међудржавни систем, глобално тржиште и економија, те транснационални и наднационални феномени.⁸ Radovan Vukadinović одређује међународну заједницу као средишњу категорију свих теоријских анализа међународних односа, а, истовремено, тај термин је све присутнији и у пракси међународног политичког живота.⁹ Тешња друштвена повезаност и међузависност шири круг делатности које постају транснационалне.

Транснационализацију организованог криминала прати повећан интерес за проучавање организованог криминалитета као категорије криминала која преовлађује међу модалитетима транснационалног криминалитета. Пошто је организовани криминал суштински концептуална, а не правна категорија, политички контекст утиче на његово одређење. Улога и значај које организовани криминалитет има у друштву дефинисани су друштвеним амбијентом и узроцима настанка овог облика друштвено неприхватљивог понашања, па се термином „организовани криминал” називају веома различити видови криминалне активности. Како међу теоретичарима не само да нема једнозначног разумевања,

⁷ R. Quinney, *The Social Reality of Crime*, 4th edition, Transaction Publishers, New Jersey, 2008, стр. 15.

⁸ R. Davis, “Raymond Aron and the Politics of Understanding”, *Political Science Reviewer*, 33 (1)/2004, стр. 220–228.

⁹ О томе како Радован Вукадиновић конципира међународне политичке односе видети више у: М. Беговић, „Neorealistička teorija međunarodne politike kroz teorije saveza”, *Međunarodne studije*, 13 (2)/2013, стр. 12.

већ има врло мало консензуса о конститутивним елементима феноменологије организованог криминалитета, у литератури опстају различита тумачења и разумевање концепта организованог криминала. Извор теоријских размислажења у дефинисању појма организованог криминала јесте у томе што је организовани криминалитет, како наводи Ђорђе Игњатовић, „криминолошки, а не кривично–правни појам, особена комбинација више кажњивих понашања која под одређеним условима прерастају у специфичан тип криминалитета високог степена опасности по друштво”.¹⁰ Извесно је да је организовани криминал динамична појава, која се континуирано прилагођава и јавља у новим конфигурацијама које превазилазе културне, социјалне, лингвистичке и географске границе, одн. да се испољава и као транснационалан феномен.¹¹ Такође, штета коју организовани криминал наноси друштву има вишеструке димензије, које заузимају спектар између директних и опипљивих последица као што је физичка повреда до апстрактног утицаја на живот у заједници нарушавањем структуре веза у друштву путем корупције.¹² Пошто транснационалност чини утицај организованог криминала на друштво потенцијално нарочито деструктивним, друштвена опасност која прети од њега се оцењује у највишем степену. Због тога је борба против транснационалног организованог криминала, у глобалним оквирима, постала приоритет у борби против криминала уопште, како на репресивном тако и на превентивном плану.

Савремено схватање безбедности проширује свој објект изван традиционалног схватања тако да се данас безбедност разматра не само у смислу угрожавања државе већ се угрожавање друштва посматра као неконвенционална, тзв. „мека” безбедносна претња.¹³ Такво разумевање узрочности и функционисања

¹⁰ Ђ. Игњатовић, М. Шкулић, *Организовани криминалитет*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2010, стр. 15.

¹¹ G. Potter, “*Transnational Organized Crime*”, *The Encyclopedia of Police Science*, 3rd edition (ed. J. R. Greene) Routledge, New York, 2007, стр. 1294–1295.

¹² M. D. Maltz, *Measuring the Effectiveness of Organized Crime Control Efforts*, Office of International Criminal Justice, USA, 1990, стр. 41.

¹³ Видети детаљније о неконвенционалним безбедносним претњама: S. Đorđević, “Understanding Transnational Organized Crime as a Security Threat and Security Theories”, *Western Balkans Security Observer*, 4 (13)/2009, стр. 39–52.

транснационолног криминала као појаве која угрожава друштво укључује и разматрање безбедносног аспекта.¹⁴

Радикалне промене безбедносних потреба провоцирају методе борбе против организованог криминала који их све више концентришу у врло узак спектар репресивних одговора. Пошто репресивно деловање, у начелу, веома озбиљно угрожава сферу људских права у смислу традиционално прихваћених критеријума људских права, разматрање последица са становишта пропорционалности, односно, одмеравање количине одрицања од традиционалних грађанских слобода које може бити оправдано у борби против транснационолног организованог криминала, незаобилазан је елемент савремене политике у том домену у друштвима утемељеним на вредностима и правима дефинисаним демократском традицијом.¹⁵ Целину разматрања успешности политике борбе против транснационолног организованог криминала могуће је успоставити само евалуацијом последица које политика супротстављања организованом криминалу производи у сфери заштите доминиона, односно композитног корпуса људских и грађанских права захваћених кроз категорије и институције демократског политичког система.

¹⁴ E. Denécé, A. Rodier, "The security challenges of West Africa", *Global Security Risks and West Africa: Development Challenges* (eds. P. Heinrigs, M. Tremolière), OECD Publishing, Paris, 2012, стр. 36.

¹⁵ Видети детаљније о томе зашто је криминал постао стратешко питање управљања у друштву у: J. Simon, *Governing Through Crime: How the War on Crime Transformed American Democracy and Created a Culture of Fear*, Oxford University Press, USA, 2007, стр. 4.

ГЕНЕРИЧКА СХВАТАЊА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА

Савремене еnumerативне дефиниције УН и Европске уније (ЕУ)

Одржавање низа међународних скупова на највишем нивоу, почев од Светске Министарске конференције о организованом криминалу одржане у Напуљу 1994. године, омогућило је постепено сужавање разлика у ставовима на нивоу националних влада и акумулацију међународне подршке за израду конвенције као обавезујућег међународног документа за борбу против организованог криминала на глобалном нивоу.¹⁶

Конвенција УН против транснационално организованог криминалитета (у даљем тексту: Палермо конвенција) дефинише и стандардизује одређене термине који се са различитим значењем користе у различитим земљама или круговима и промовише међународну сарадњу кроз институт изручења, правну помоћ, заједничке истраге итд.¹⁷ Такође, Палермо конвенцијом

¹⁶ Генерална скупштина УН је у Палерму 15. новембра 2000. године усвојила текст конвенције (због чега се она жовијално назива Палермо конвенција) уз два протокола о трговини људима и кријумчарењу миграната. Детаљније погледати: United National General Assembly, United Nations Convention against Transnational Organized Crime, 8 January 2001, A/RES/55/25, www.unodc.org/documents/treaties/UNTOC/Publications/TOC%20Convention/TOCbook-e.pdf, asp, 24. април 2015.

¹⁷ D. Vlassis, "The UN Convention Against Transnational Organized Crime", *Transnational Organized Crime and International Security: Business As Usual?* (eds. M. Berdal, M. Serrano), Lynne Rienner Publishers, INC., 2002, стр. 82–94.

се омогућава размена резултата обуке, истраживања и размена информација, а подстичу превентивне политике и мере, заштита жртва или сведока и омогућава се заплена прибављеног кривичним делима, тј. криминалног плена.

Доношење Палермо конвенције је покушај да се дође до глобално прихватљивог концепта организованог криминалитета који се односи на тежа кривична дела, корупцију, прање новца и ометање правосуђа, под условом да је у питању транснационално кривично дело по природи и да укључује организовану криминалну групу, а организовани криминал се одређује кроз дефинисање наведених појмова.

Палермо конвенција, у члану 2, дефинише „организовану криминалну групу” као структурисану групу од три или више лица која постоји током извесног временског периода и делује заједнички, са циљем да изврши једно или више озбиљних кривичних дела предвиђених овим актом, а са намером да директно или индиректно оствари материјалну корист. Као „озбиљно кривично”, у члану 3 се означава кривично дело кажњиво максималном законом предвиђеном казном за то дело од четири године затвора навише. Појам „структурирана група” треба употребљавати у широком смислу, тако да укључи и хијерархијске и нехијерархијске групе која нису формиране само да би извршиле једно кривично дело, већ имају стабилније циљеве. Међутим, такве групе не морају имати формално дефинисане улоге за своје чланове, у њима не мора постојати континуитет чланства, нити развијена организациона структура.¹⁸

„Транснационална” кривична дела Палермо конвенција дефинише на следећи начин у члану 3:

- кривична дела почињена у више од једне државе, или
- кривична дела извршена у једној држави, али су се битни аспекти припреме, планирања, управљања извршењем дела или контроле над извршењем одвијали у другој држави, или

¹⁸ Видети детаљније у: P. Williams, E. U. Savona (eds.), *The United Nations and Transnational Organized Crime*, Frank Cass&Co., Ltd, London, 1996.

- кривична дела извршена у једној држави, али су у њихово извршење укључене криминалне групе које иначе учествују у чињењу кривичних дела у више од једне државе, или
- кривична дела извршена у једној држави, али се њихове последице осећају и у другој држави.

Свако кривично дело које задовољава било који од наведена четири критеријума аутоматски се има сматрати делом транс-националног организованог криминала.¹⁹

Ова дефиниција организованог криминала садржи кључне елементе о којима се се расправља у литератури јер инкорпорира у себи и елемент организационе структуре и главне циљеве организованих криминалних група. Stefano Betti оцењује овакав приступ као мешовити у одређивању начина на које ће се примењивати његове одредбе.²⁰ Елементи дела прања новца, корупције, учешћа у организованој криминалној групи и ометање правде директно су дефинисани. Усвајање концепта „озбиљног криминала” омогућава да се користе одредбе Палермо конвенција за друга унапред неодређена транснационална дела. Ово конвенцији даје неопходну флексибилност за реаговање на појаву нових, непредвидивих облика криминала, често повезаних са технолошким променама, као што су сајбер–криминал, али и да узме у обзир експлоатацију од стране организованих криминалних група које нуди глобална економија са променљивим могућностима.²¹

Европски приступ је утемељен још 1994. године када је нормирано једанаест карактеристика од којих барем шест морају бити испуњене да би се један кривични случај могао сматрати организованим криминалитетом, док остале карактеристике зависе од сваког појединачног случаја. Током еволуирања европске политике борбе против организованог криминалитета ови

¹⁹ А. Фатић, „Основни аспекти борбе против организованог криминала на Балкану”, *Међународни проблеми*, 57 (1–2)/2005, стр. 78.

²⁰ S. Betti, *The European Union and the United Nations Convention against Transnational Organised Crime*, European Parliament, Brussels, 2001, стр. 10.

²¹ *Ibidem*.

критеријуми су више пута дорађивани, али су, у суштини, остали исти.²²

Обавезни критеријуми су:

- деловање два или више лица,
- вршење тешких кривичних дела,
- стицање профита и моћи,
- деловање током дужег временског периода и
- обавезно исупњавање наведених критеријума.

Потребно је да постоје најмање два од набројаних факултативних критеријума, да би криминална група или активност били оквалификовани као организована криминална група или организовани криминалитет. Факултативни критеријуми су:

- постојање конкретног задатка или улоге сваког учесника,
- примена неког облика интерне дисциплине и контроле,
- примена силе или других средстава погодних за застрашивање,
- вршење утицаја на политику, средства јавног информисања, јавну управу, агенције за провођење закона, правосуђе, привреду и друге субјекте социјалне контроле,
- коришћење комерцијалних и пословних структура,
- укљученост у прање новца и
- деловање на међународном нивоу.²³

У европском одређењу, насиље је опционо, а не обавезно одређење организованог криминалитета, што је битна разлика у односу на генеричку дефиницију коју је дао Michael Maltz, а за последицу има третман „криминала белог оковратника” као организованог криминала. Осим тога, дефинисању путем наведених критеријума од којих су неки обавезни а други факултативни,

²² Видети детаљније у:

European Commission, *Update of the 2006 Situation Report on Organised and Economic Crime in South–Eastern Europe*, Strasbourg, 2007, стр. 10, www.coe.int/t/dghl/cooperation/economiccrime/organisedcrime/projects/CARPO/Pctc_2007_6_EN.pdf.asp, 25. септембра 2014.

²³ M. van Dijk, “Discussing Definitions of Organised Crime: Word Play in Academic and Political discourse”, *HUMSEC Journal*, 1(1)/2007, стр. 68.

може се упутити и приговор да је лако задовољити опционе критеријуме.

Конвергенција концепта усвојеног у Палермо конвенцији и концепта ЕУ јасно се може уочити у члану 31 Конвенције у којој се указује на значај превентивних мера као неодвојивих од репресивних што се подудара са идејом о простору слободе, безбедности и правде који је уграђен у оснивачке акте ЕУ.²⁴ Начин на који је Палермо конвенција структурирана, без обзира на садржај одредбе, послужио је као оквирни модел за постављање темеља архитектуре законодавства ЕУ у кривичноправној области.²⁵

Особеност коју деле УН и ЕУ дефиниције јесте да су обе енумеративне, тј. да се састоје из набрајања обавезних и опционих карактеристика које неко кривично дело мора да задовољи као критеријуме за класификацију као дело организованог криминала. Пошто полазе од претпоставке да дефиниција организованог криминала треба да обухвата сва кривична дела која би могла да потпадну под ту категорију, обе дефиниције се могу квалификовати као екстензивне. Овакав приступ дефинисању мотивисан је настојањем да се максимално смањи могућност да нека дела која могу сачињавати организовани криминал буду изостављена и третирана као конвенционални криминал. На овај начин се омогућава да дела, која по својој суштини нису организовани криминал, буду третирана као организовани криминал, што подразумева шира овлашћења истражних и правосудних органа и примену кривичних материјалноправних одредби које су битно оштрије.

²⁴ К.–Д. Борхарт, *Абецедна права Европске уније*, Канцеларија за право Европске уније, Луксембург, 2010, http://euinfo.rs/files/Publikacije-srp/10_Abeceda_prava_EU.pdf, асп, приступљено: 17. марта 2015.

²⁵ Видети више у:

S. Betti, *op.cit.*, стр. 105; и

L. Paoli, "Organized Crime: New Label, New Phenomenon or Policy Expedient?", *International Annals of Criminology*, 46 (1–2)/2008, стр. 37–60.

Упоредна анализа карактеристика различитих дефиниција

Организовани криминал је контекстуални феномен који је чврсто усидрен у локалу динамику, са транснационалном реалношћу као оперативном димензијом деловања организованог криминала, што се потврђује кроз реципрочне везе, структуре међузависности и облике сарадње који имају глобалан утицај. Због тога је за разумевање природе организованог криминала кључно одговорити на питања „ко” и „шта”.²⁶

Анализа садржаја научне и стручне литературе указује на различитост ставова у погледу нужних и битних елемената организованог криминалитета, тј. на постојање екстензивних и рестриктивних дефиниција. Екстензивне дефиниције теже генеричком приступу у дефинисању карактера организованог криминала као појаве, док се рестриктивне дефиниције везују за одређене елементе као што је, на пример, повезаност са органима власти и деловање у оквиру јавних институција. Рестриктивна дефиниција почива на претпоставци да само она кривична дела која без сумње поседују одлике организованог криминала треба да буду обухваћена дефиницијом. Овакав приступ у дефинисању мотивише потреба да се штите људска и грађанска права, зато што је у случају оптужбе за организоваи криминал казнена политика битно строжија, а окривљени се суочава са поступком који је неповољнији.

Alan Wright указује да се парадигма о организованом криминалу користити да означи више врста софистицираних криминалних активности које се, у неком облику, одвијају у околностима комплексних илегалних тржишта. Трговина наркотицима, оружјем или људима често је у корелацији са низом других активности као што је примена насиља, корупција и прање новца, које ове врсте трговине омогућавају.²⁷ У литератури је подељено

²⁶ F. Longo, "Discourging Organised Crime", *Defining and Defying Organized Crime* (eds. F. Allum *et al.*), Routledge, UK, 2010, стр. 27.

²⁷ Alan Wright, *op.cit.*, стр. 49.

мишљење о томе која врста активности заправо конституише организовани криминал, а обе врсте дела се стављају у категорију „тешких кривичних дела”.²⁸ Проблематичност овог приступа је што је у целини утемељен на индикаторима криминалитета, јер насиље, на пример, може бити важно средство и карактеристика и неких нелегалних активности, али не нужно, док су илегална тржишта бројна.²⁹ James Finckenaueг о томе сумарно закључује: „пописивање дела која се одређују као организовани криминал не води неком општем закључку”.³⁰

Оним екстензивним дефиницијама које теже да изједначе организовани криминал са криминалним удружењима у литератури се критично приступа с позиција да такве дефиниције умањују наш потенцијал за разумевање многих других друштвених актера укључених у организовани криминал. Margaret Beare и Frederick Martens оцењују такав приступ као начин да се креира слика о томе да постоји више организованог криминала него удружења професионалних криминалаца.³¹ Постоје жртве, купци, регулатори, добављачи, конкуренти, и невини посматрачи. Гледано на овај начин, криминално удруживање, које се у литератури још именује и као тзв. злочиначка завера, које подразумева споразум између два или више лица да почини кривично дело у неком тренутку у будућности, представља само једну компоненту у много комплекснијој мрежи међусобних

²⁸ Видети више, на пример, у:

J. van Dijk, “Mafia Markers: Assessing Organized Crime and its Impact on Societies”, *Trends in Organized Crime*, 10/2007, стр. 40;

Mair, S. “The World of Privatized Violence”, *Challenges of Globalization: New Trends in International Politics and Society* (eds. A. Pfaller, M. Lerch), Transaction Publishers, New Brunswick, NJ, 2005, стр. 54; и

Buscaglia, E., van Dijk, J., “Controlling Organized Crime and Corruption in the Public Sector”, *Forum on Crime and Society*, 3 (1–2)/2003, стр. 6.

²⁹ На пример, трговина украденим возилима, рекетирање мултинационалних корпорација, коцкање, проституција.

³⁰ J. O. Finckenaueг, “Problems of Definition: What is Organized Crime?”, *Trends in Organized Crime*, 8 (3)/2005, стр. 64.

³¹ M. E. Beare, F. T. Martens, “Policing Organized Crime: The comparative structures, traditions, and policies within the United States and Canada”, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 14 (4)/1998, стр. 398

односа које обухвата организовани криминал.³² Осим тога, конфигурације између ових различитих елемената стално се мењају и те промене утичу на начин на који се организује неки посебан елемент организованог криминалитета (укључујући и злочиначко удруживање). На овим чињеницама Annette Hübschle за-снима став да је корисније организовани криминал конципирати као низ тржишних односа, а не као криминалну организацију јер многе врсте активности са којима обично повезујемо организовано вршење кривичних дела попут трговине наркотицима, зеленашећа, прања новца, коцкања, представљају тржишне активности, па би, сходно томе, о организованом криминалу требало размишљати као о облику пословања.³³

Phil Williams указује да су криминалне организације усмерене на производњу и максимизовање профита у складу са својом пословном криминалном стратегијом.³⁴ Ове стратегије не разликују се од стратегија корпорација које законито послују, али су зато робе и услуге које су предмет тог пословања нелегални. Такође, уобичајена пословна правила се не примењују у управљању, избегавању, контроли или ублажавању ризика попут угрожавања пословних интереса од стране конкуренције или због ефикасне примене репресивних мера од стране институција.³⁵ Ове специфичне „стратегије управљања ризиком” укључују употребу насиља и корупције како би се ризици неутралисали, односно, како наводи Williams, изградњу флексибилних умрежених структура које се могу лако заменити или регенерисати.³⁶

Klaus von Lampe је критичан према описивању организованог криминала, као монолитног, кохерентног или статичног.³⁷ И James Scheptuski има сличан критички став јер сматра да, иако

³² *Ibidem*.

³³ A. Hübschle, “From Theory to Practice: Exploring the Organized Crime–Terror Nexus in Sub-Saharan Africa Perspectives on Terrorism”, *Perspectives on Terrorism*, 5 (3–4)/2011, стр. 84.

³⁴ P. Williams, “Strategy for a New World: Combating Terrorism and Transnational Organised Crime”, *Strategy in the Contemporary World* (eds. J. Baylis et al.), 4th edition, Oxford University Press, Oxford, 2007, стр. 195.

³⁵ *Ibid.*, стр. 206–207.

³⁶ *Ibid.*, стр. 195.

³⁷ K. Von Lampe, “Organised Crime in Europe: Conceptions and Realities”, *Policing: A Journal of Policy and Practice*, 2 (1)/2008, стр. 7–17.

је то пре изузетак него правило, постоје емпиријски докази који потврђују да се неке организоване криминалне активности одвијају у хијерархијској форми.³⁸ Von Lampe указује да квалитет управљања у друштву у смислу значења англосаксонског термина *governance* (институционално, државно управљање), важан елемент стратегије борбе против организованог криминала, поред капацитета и ефективне кривичноравне репресије јер друштвена регулација у основи обликује услове који омогућавају организацију криминала.

Значај дефиниција за нормативизацију друштвеног одговора на организирани криминал

У савременим околностима, доминантни полазни основ друштвене реакције на криминалитет је традиционално кривичноправно реаговање.³⁹ Када дође до извршења кривичног дела спроводи се кривични поступак у чијем фокусу је кршење одређене правне норме.⁴⁰

Дефинисање организованог криминала опредељује систем мера и средстава као и идеје за разумевање системског приступа овом феномену.⁴¹ Дефинисањем се одређује институционални

³⁸ Како у том смислу нема специфичности када је организирани криминалитет у питању већ разлике постоје само у објашњавању концепта организованог криминала и облика у којима се манифестује, те значајним карактеристикама, у литератури се о томе говори на начин који се описује као „тунел–перспектив“, са циљем да се укаже на мањкавости таквог приступа. Видети више Sheptycki (ed.), *Issues in Transnational Policing*, Routledge, London, 2000.

³⁹ М. Шикман, „Организовани (транснационални) криминалитет и кривичноправна (међународноправна) реакција”, *Казнена њолићика као инстјрументј државне њолићике на криминалићей*, Бања Лука, 2014, стр. 370.

⁴⁰ М. Н. Tonry, *The Oxford Handbook of Crime and Public Policy*, Oxford University Press, Oxford, 2009, стр. 318.

⁴¹ А. Фатић, *Модели орјанизације њолићије за борбу њројив орјанизованој криминала и штероризма–Ићалија и Велика Бритјанија*, е–књига, Београдски центар за безбедносну политику, Београд, јануар 2004, www.bezbednost.org/Bezbednost/684/Modeli-organizacije-policije-za-borbu-protiv.shtml, asp, 04. новембар 2015.

оквир за реаговање на ову појаву, мапирају потребни капацитети и утврђују мере које се примењују у реаговању чиме се са различитих аспеката утиче на фокус институција за спровођење закона и самим тим и на њихову ефикасност, као и на укупне ресурсе који се ангажују у борби против организованог криминала.⁴² Доминантан приступ у нормирању је у највећој мери фокусиран на покушаје да се лишвају слободе и кривичноправно процесуирају чланови организованих криминалних група, под имплицитном претпоставком да ће се криминалитет смањити ако се одређени, „довољан” број криминалаца лиши слободе. У оваквом приступу, циљеви су ретрибутивни и неодређени, јер у финалној инстанци није јасно да ли циљ оправдава средство. Међутим, неки савремени аутори, као што су Vadim Volkov и Leah Gilbert, заговарају концепт организованог криминалитета који није омеђен стриктно правничким одређењем статуса групе.⁴³ Аргументација којом се подупире овакво размишљање заснована је на оцени да предложена флексибилност у дефинисању омогућава детаљнију анализу организованог криминалитета у земљама у којима је слаба владавина права или су у процесу транзиције.⁴⁴

Основна дилема која је поставља у вези са дефинисањем организованог криминала је у вези са могућношћу да ако се он сувише широко одреди, институционално реаговање буде неефикасно или неспојиво са правилима и принципима савремене демократске државе. Такође, ако се дефинисању приступи сувише рестриktivно, последице би могле бити деструктивне јер

⁴² На пример, аустријски Кривични законик је, у оквиру одељка о кривичним делима против јавног мира, предвидео кривичноправно санкционисање „криминалног удруживања” (*kriminelle Vereinigung*) и формирања „криминалне организације” (*kriminelle Organisation*), која се састоји од више лица и предузетнички делује. Истовремено, овакво нормирање показује диференциран приступ у односу на изнету генералистичку поставку јер није криминализован „организовани криминал”. Видети детаљније у: *Gesamte Rechtsvorschrift für Strafgesetzbuch*, www.ris.bka.gv.at, asp, 04. новембар 2015.

⁴³ L. Gilbert, “Analyzing the Dark Side of The Social Capital: Organized Crime in Russia”, *Social Capital and Peace-Building: Creating and Resolving Conflict with Trust and Social Networks* (ed. M. Cox), Routledge, 2008, стр. 60.

⁴⁴ V. Volkov, *Violent Entrepreneurs: The Use of Force in the Making of Russian Capitalism*, Cornell University Press, USA, 2002, стр. 22.

би негативно утицале на системски приступ у сузбијању организованиг криминала, а нека дела би могла остати изван кривичноправног обухвата. Питање о функционалности дефиниције поставља се спрам разматрања да ли у нормирању фаворизовати активности криминалних организација, као што је, на пример, коришћење насиља, или се усмерити на структуру, као што је, на пример, криминализација чланства у криминалној организацији. И постојање криминалних организација и њихове активности су чињенице које могу бити индикатори за откривање и утврђивање организованог криминала, па је разумљиво да је нормирање о организованом криминалу еволуирало у сасвим различитим правцима, а уједно, говори о томе зашто је проналажење „заједничког имениоца” у дефинисању тако тешко. Такође, не може се занемарити да су у основи различитих иницијатива за друштвено реаговање на организовани криминал као појаву специфични политички и институционални интереси.

Основна премиса од које се полази у криминологији је да, ако се увиди о друштвеним феноменима користе као основ за друштвену реакцију, онда увиди о узрочности криминалитета могу да се користе да би се мењали услови који се сматрају одговорним за вршење криминалитета, те се на тај начин може утицати на смањивање криминалитета, или, чак, његово спречавање.⁴⁵ Кључно за нормирање које би обезбедило развијање механизма против организованих криминалних група је боље разумевање њиховог рада, структуре и понашања, односно анализирање оног што је њихов *modus operandi*, као и логистичких аспеката њихових активности и односа између извршилаца.

⁴⁵ Видети више у:

J. Savelsberg, “Knowledge, Domination, and Criminal Punishment”, *American Journal of Sociology*, 99/1994, стр. 911–943; и

P. Hedström, *Dissecting the Social: On the Principles of Analytical Sociology*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005, стр. 2–5.

Значај дефиниција за оперативне аспекте борбе против организованог криминала

Суштински значај напора да се одреди појам организованог криминалитета успоставља се наспрам степена угрожавања самих темеља друштва (без којих оно не би могло опстати или би била угрожена његова безбедност), односно могућности сузбијања овог вида криминалитета која је директно условљена како начином на који функционише тако и његовим објашњењем и разумевањем.

Ефикасно супротстављање деловању група организованог криминала представља једно од приоритетних питања јавне политике у области очувања људске безбедности, једнако у развијеним и транзиционим земљама. Посматрано са становишта природне егзистенцијалне потребе за очувањем безбедности није важно да ли је организовани криминал објективна претња, већ да ли га појединац опажа као реалну опасност по основне вредности.

Упоредо са повећањем интересовања академске заједнице и органа јавне власти за феномен организованог криминала, средином деведесетих година двадесетог века одиграла се промена у схватању садржине вредносног елемента обухваћеног појмом безбедности.⁴⁶ Напуштају се ограничења „минималне државе”

⁴⁶ У средишту традиционалног концепта безбедности налази се заштита националне државе и основних атрибута њене суверености првенствено војним средствима, разрадом механизма спољне и одбрамбене политике како би се спречили и избегли сукоби са другим државама и извојевала победа — ако до сукоба ипак дође. Концепт људске безбедности први пут се појављује у Извештају о људском развоју Програма Уједињених нација за развој (УНДП) објављеном 1994. године, где су као његове главне карактеристике наведени универзалност, међузависност саставних елемената, нагласак на политици превенције и антропоцентричност. Видети детаљније на: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-1994,aps>, 2. новембар 2015. Концепт људске безбедности, не оспорава значај националне државе већ наглашава једнаку важност заштите људи, њихових заједница и животног окружења, јер безбедносне претње више не потичу само од других држава, него и од разноврсних природних и друштвених процеса и појава које превазилазе националне границе. Широко поимање безбедности прати дугачак списак нових претњи, које се у зависности од околности смењују на дневном реду које актери — државне институције, политичке странке, интересне групе и организације грађанског друштва — постављају у оквиру политичког процеса. Arnold

о којима је писао Robert Nozick, а која су предвиђала уске функције заштите од насиља, крађе, преваре и заштиту извршавања уговора.⁴⁷ Ole Weaver пише да се политичким дискурсом о организованом криминалу, као некакав ехо, шири секуритизација, односно врши се екстремна политизација овог питања и његово представљање као безбедносног проблема који налаже ванредне мере државе на његовој заштити.

Последица секуритизације је подизање нивоа толеранције за екстремне мере као „припрема терена” за још екстремније мере у борби против тероризма.⁴⁸ Како објашњава Александар Фатић, „проактивни полицијски рад, сам по себи, доноси бројна питања у односу на традиционални домен грађанских и људских права. Такав начин полицијског деловања се заснива на активном и често агресивном прикупљању података о лицима која нити су осуђивана за кривично дело, нити у тренутку прикупљања информација чине неко кривично дело, па је могућност злоупотребе проактивног полицијског рада изузетно изражена”.⁴⁹ Бројна питања у вези са интегритетом чувања и употребе прикупљених података отворена су од како је проактивни полицијски рад постао водећи приступ у борби против организованог криминала.⁵⁰

Значај дефиниција организованог криминала је у вези са прецизнијим разумевањем како обрасци криминалних активности и обрасци организације тих активности долазе у интеракцију у

Wolfers рестриктивно одређује безбедност као „одсуство претњи усвојеним вредностима”. Видети више у: A. Wolfers, “National Security” as an Ambiguous Symbol”, *Political Science Quarterly*, 67 (4)/1952, стр. 481–502. David A. Baldwin слично размишља и одређује безбедност као „малу вероватноћу наношења штете усвојеним вредностима”. Видети детаљније у: D. A. Baldwin, “The Concept of Security”, *Review of International Studies*, 23/1997, стр. 13.

⁴⁷ M. N. Rothbard, “Robert Nozick and Immaculate Conception of the State”, *Journal of Libertarian Studies*, 1 (1)/1977, стр. 45–57.

⁴⁸ O. Weaver, “Securitization and Desecuritization”, *On Security* (ed. R. Lipschutz), Columbia University Press, New York, 1998, http://ciaonet.org/book/lipschutz/lipschutz13_aps, 14. септембар 2015.

⁴⁹ А. Фатић, „Криминалистичко–обавештајни рад и традиција грађанских и људских права”, *Друштвени аспекти организованог криминала* (урс. А. Фатић, Б. Бановић), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2011, стр. 11.

⁵⁰ *Ibidem*.

оквиру социјалног и економског контекста на одређеном географском и политичком простору.⁵¹ На дефиницији се заснива анализирање криминалних активности на одређеној територији уз детаљан опис реализовања тих активности и њихове организације као и фактора који доприносе њиховом спровођењу и одређивању обима тих активности. Овакав приступ не значи напуштање концептуалних оквира већ представља резонување које полазећи од специфичних поставки иде ка општим принципима. На иницијативу скупштинског одбора холандског парламента била је формирана 1995. године истраживачка група на чијем је челу био Cyrille Fijnaut, да би испитала недоумице у вези са дефинисањем организованог криминала, могућностима и ограничењима у његовом истраживању, те његову природу и обим.⁵² На основу спроведеног истраживања последица дефинисања организованог криминала у Холандији, између осталог, јесте искључивање криминала белог оковратника и тероризма из појма дела организованог криминала. У Великој Британији је у средишту оперативног рада *пехис* тероризма и организованог криминала имајући у виду не само добро документовану умешаност терористичких група у трговину наркотицима и оружјем и прање новца, већ и то да организовани криминал еволуира из политичких група као што је Ирска републиканска армија (ИРА), које се супротстављају поретку, да постоји висок степен спрега терористичких и конвенционалних организованих криминалних група, као и да имају идентичну мотивацију за криминалне активности јер разлика постоји само у финалној инстанци, на линији унапређења политичке идеологије код терористичких организација, односно профита код организованог криминала.⁵³

⁵¹ M. Woodiwiss, "Transnational Organized Crime: The Strange Career of an American Concept", *Critical Reflections on Transnational Organized Crime, Money Laundering and Corruption* (ed. M. E. Beare), Toronto University Press, Toronto, 2003, стр. 25–28.

⁵² Видети детаљније у: C. Fijnaut *et al.* (eds.), *Organized Crime in the Netherlands*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Netherlands, 1998, стр. 219.

⁵³ E. Baker, "The legal regulation of transnational organised crime: Opportunities and limitations", *Transnational Organised Crime: Perspectives on Global Security* (eds. A., Edward, P. Gill), Routledge, United Kingdom, 2003, стр. 183–194.

У савременом теоријском дискурсу о феномену организованог криминалитета фигурира велики број дефиниција. Иако је могуће идентификовати велики број дефиниција, концепт организованог криминалитета прате термилошке неуједначености.⁵⁴ У постојећим дефиницијама се великој мери уочава недостак потребног аналитичког фокуса који је уобичајен доминантни полазни основ друштвене реакције на криминалитет, одн. утврђивање мере штетности неког понашања која представља степен угрожавања друштвеног поретка и друштвених вредности.⁵⁵

Последице нормативних схватања организованог криминала дефинише намена, тј. оперативни план рефлектује нормативно одређење организованог криминала. Изворишна тачка недоумица око одређења појма организованог криминала налази се у оном што се узима као његов дефинишући елемент. Уопштено говорећи, као дефинишући елемент се узима или опис начина извршења кривичног дела организованог криминала, односно „организовано извршење” које се јавља у два облика, као организовање злочиначког удружења, за шта је одговоран организатор, и као приступање и деловање у оквиру злочиначког удружења, за шта су кривично одговорни сви чланови криминалног удружења) или субјект извршења кривичног дела, односно „криминална организација”, удружења и скуп кривичних дела која чине припадници криминалног удружења, због којих је удружење и основано.⁵⁶

Критеријуми за класификацију организованих криминалних група могу бити различити, а најчешће се помињу следећи:

⁵⁴ Klaus von Lampe је прикупио скоро 200 дефиниција организованог криминалитета. Погледати детаљније на: von Lampe, K., “Definitions of Organized Crime”, www.organized-crime.de/organizedcrimedefinitions.htm, *aps*, 21. 05, 2015.

⁵⁵ Савремено схватање стереотипа значи понављање представа о одређеним феноменима које се потом узимају здраво за готово. Стереотипи су поједностављена слика појединца или скупине, осликавају неке од позитивних и негативних карактеристика одређене скупине и често имају негативне конотације иако то нужно не мора бити њихов садржај. Из стереотипа се стварају репрезентативне одлике, *apriori* формиране идеје и клишеји. О недостатку аналитичког фокуса, детаљније видети у: J. O. Finckenaue, *op. cit.*, стр. 63–83.

⁵⁶ М. Шкулић, 2015, *op.cit.*, стр. 57.

- степен кохезије групе која се односи на лабавију или чвршћу унутрашњу повезаност;
- бројност групе која се креће од малих специјализованих група за одређени вид криминалних активности до веома бројних група, „војски“ које покривају скоро све видове криминала;
- степен отворености групе, при чему је етничка припадност члана групе често пресудна;
- врста криминалних активности с обзиром да постоје организације које су нарочито специјализоване за одређене криминалне послове;
- начин организовања и хијерархијска структура групе јер постоје криминалне организације код којих вертикална хијерархијска структура има тачно дефинисан, готово обредни модалитет;
- степен тајности рада групе који се подразумева у екстерној комуникацији, али се и у интерним односима уочавају битне разлике између група и слично.

У процесу еволуције разумевања организованог криминала као друштвене појаве показало се да су дефиниције које почивају на карактеризацији субјекта извршења дела поузданије и употребљивије, јер постоје бројна кривична дела која се могу извршити на процедурално високоорганизован начин, а да ипак не спадају у оно на шта се мисли када се данас говори о специфичним делима организованог криминала. Иако је организовани криминалитет суштински зависи од осталих типова криминала, они су структурно различити од њега и изучавају се као посебне врсте криминалитета. Већина кривичних дела која означавамо као класичан криминал као што је улични криминал, криминал белог оковратника или привредни криминал, према ужем схватању, могу се извршити високоорганизовано, планирано, па и професионално, а да она ипак не спадају у дела организованог криминала. Савремена криминологија познаје и типологију у којој се појављују такозвана кривична дела „професионалног криминала“ (попут професионалних убистава или професионалне крађе уметничких артефаката), која захтевају висок степен вештине у

извршењу, па чак и дуготрајну специјализацију и обуку, али која нису дела „правог” организованог криминала уколико се не врше у неком интересу организације, економском или политичком.⁵⁷

Како указује Војан Dobovšek, савремено испољавање организованог криминала говори о напредној динамици и у погледу софистицираности метода које користе и када је реч о увећању моћи организација, повећавања територије коју контролишу и обима инвестиција у легалне послове, па се због тога традиционални начини борбе против организованог криминала потврђују као неадекватни, за разлику од приступа заснованог на међународној сарадњи и усмереног на контролу токова новца и тржишта наркотика.⁵⁸

Нормативно одређење увек је под утицајем претпоставки о начинима на које криминал генерише друштвену опасност. Како наводе Felia Allum, Stan Gilmour и Panos Kostakos, те претпоставке се разликују у различитим земљама и у различитим културама што потврђују бројне дефиниције организованог криминалитета и његово различито нормирање, односно различите инкриминације у националним законодавствима.⁵⁹ Поред тога, различита полазишта у смислу друштвене контроле криминала, пре свега из инструменталних разлога, конвергирају ка често сличним закључцима и политици супротстављања организованом криминалу у практично свим развијенијим земљама данашњице. Криминализација не одређује само контекст трагања за адекватним одговором државног контролног апарата, већ утиче и на перцепцију основа поретка у заједници.

⁵⁷ M. Woodiwiss, “Transnational Organised Crime: the Global Reach of an American Concept”, *Transnational Organised Crime: Perspectives on global security* (eds. A. Edwards, P. Gill), Routledge, London, 2003(a), стр. 13–27.

⁵⁸ B. Dobovšek, “Organised Crime Can We Unify the Definition?”, *Policing in Central and Eastern Europe: Comparing Firsthand Knowledge with Experience from the West*, 1996, www.ncjrs.gov/policing/org323.htm, *aps*, 10. новембар 2015.

⁵⁹ Видети детаљно у:

F. Allum, S. Gilmour, “Introduction”, *Routledge Handbook of Transnational Organized Crime* (eds. F. Allum, S. Gilmour), Routledge, UK, 2012, стр. 6; и

F. Allum, P. A. Kostakos, “Deconstruction in Progress: Towards a Better Understanding of Organized Crime?”, *Defining and Defying Organized Crime* (eds. F. Allum *et al.*), Routledge, UK, 2010, стр. 4.

ФОРМИРАЊЕ, УНУТРАШЊА СТРУКТУРА И РАЗВОЈ КРИМИНАЛНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА

Организационе карактеристике дисциплине и поретка у организованој криминалној групи

Упркос динамичном развоју и феноменолошкој хетерогености криминалних организација, поредак и дисциплина су карактеристике које се препознају као одређујући фактор њихове организованости. Трајне криминалне групе имају свог лидера, хијерархијски однос унутар групе, а њихов основни циљ је вршење кривичних дела што претпоставља сарадњу унутар организације на континуираној основи.⁶⁰ Кључне карактеристике организоване криминалне групе обухватају јасну хијерархију, добро дефинисане улоге на основу којих је извршена специјализација у хијерархији, вршење контроле, управљање и каналисање иницијатива од врха на коме је лидер, према доле, ка припадницима нижег статуса у хијерархији, настојање да се успостави монопол контроле над илегалним тржиштем и незаконитом применом силе над привредним животом територије на којој организација делује, циљана употреба насиља и употреба корупције.

⁶⁰ М. Бошковић, *Организовани криминалитет* — Први део: криминолошки и криминалистички аспекти, Полицијска академија, Београд, 1998, стр. 2.

Криминалне организације се за одржавање дисциплине и контроле у својим редовима ослањају на правила и поредак. Појединци не делују самостално, а активности у које су укључени нису случајне. Кршење правила као последицу има вербално или физичко кажњавање, као и лишавање живота. Строга правила понашања стварају довољно извесности да се може развити стабилна унутрашња организација са сложеним системом улога и формалном поделом рада.⁶¹ Када су структура и начин функционисања организације такви да генеришу довољно организационе снаге, то могућава наставак рада организације и када она изгуби једног или више чланова, у складу са дефинисаном сврхом обављања криминалних активности на одрживој основи.

С обзиром да не постоје две идентичне организације и да свака специфично еволуира, у литератури се, као садржај ауторитативних смерница о поретку и дисциплини унутар криминалних организација, наводе описи етнички конципираних криминалних организација — организација пирамидално структурираних на основу етничких, родбинских и културних веза, као што је то концепција традиционалне италијанске мафије са Сицилије тзв. мафијашки тип организације, кинеске тријаде и јапанске јакузе.⁶² Ове варијетете криминалних организација одликују формална структура, јасна хијерархија и вођство, дефинисане улоге и правила која руководе понашање њених припадника, висок степен дисциплине, те рационално поступање у остваривању својих циљева.⁶³

⁶¹ Распон тих улога се као и у другим организованим структурама креће у распону од стратешког планирања и надзора до реализације стратешких циљева. Видети детаљније у: P. van Duynе, 2007, *op. cit.*, стр. 32.

⁶² V. Le, “Organised Crime Typologies: Structure, Activities and Conditions”, *International Journal of Criminology and Sociology*, 1/2012, стр. 121–131.

⁶³ Важна заједничка карактеристика организација попут *Cosa Nostra*, тријада и јакуза коју наглашава Letizia Paoli јесте то што се ове организације не ограничавају на производњу и продају нелегалне робе и услуга, већ функционишу по мултифункционалном моделу. Видети детаљније у: L. Paoli, “Mafia and Organized Crime: The Unacknowledged Successes of Law Enforcement”, *West European Politics*, 30 (4)/2007, стр. 857.

У основи модела мафијашке организације, као што је сицилијанска *Cosa Nostra*, јесте породица и мрежа крвних сродника.⁶⁴ Организација се репродукује и јача путем брачних и пријатељских веза одобрених од стране који лидерски управљају организацијом. Основ дисциплине је конципиран у оквирима породичне лојалности, у смислу потпуног подређивања, а тзв. „омерта” (*Omertà*) је специфична форма овог друштвеног феномена — завет ћутања који важи међу припадницима мафије, а подразумева тајно деловање и, принципијелно, „несарадњу” са институцијама и немешање у нелегалне послове других.⁶⁵

Супротно стереотипном мишљењу које преовлађује у главном току дискурса о кинеским тријадама, оне нису настале као криминалне организације, већ као вид друштвене мреже које члановима омогућава унапређивање друштвеног и/или економског статуса. Shona Morrison описује концепт *guanxi* који се у кинеској култури формирао још у античко доба, а односи се на широку хијерархијски устројену социјалну мрежу која се континуирано развија као целоживотни „задатак” и укључује бројне реципрочне односе и обавезе који се успостављају с другима у мрежи.⁶⁶ Међутим, активности у којима се тријаде ангажују несумњиво су криминалног карактера, јер подразумевају тајно вршење инкриминисаних радњи. Како објашњава Милан Шкулић, тријаде су ригидно хијерархијски структуриране организације, „скоро полувојног карактера” са елементима класичне поделе рада, у којима су хијерархијска позиција и задужење одређени према рангу који појединац заузима у оквиру организације.⁶⁷

За организацију јапанских јакуза карактеристично је неприкосновено одржавање традиције у сваком смислу, од пирамидалне структуре на чијем челу је „газда” (*kumicho*) чије се одлуке спроводе на нижим нивоима хијерархије, преко специфичних,

⁶⁴ EUROPOL, *Threat Assessment: Italian Organised Crime*, EUROPOL, The Hague, 2013, стр. 3.

⁶⁵ Видети више у: М. Шкулић, 2015, *op. cit.*, стр. 113.

⁶⁶ S. Morrison, “Approaching Organised Crime: Where Are We Now and Where Are We Going?”, *Australian Institute of Criminology Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, 231/2002, стр. 3.

⁶⁷ М. Шкулић, 2015, *op. cit.*, стр. 143.

вредности, жаргона и ритуалних образаца понашања дефинисаних кодексом, до тесне повезаности са највишим нивоима власти.⁶⁸ Скуп правила утврђених кодексом укључује строго придржавање тајности, послушност вођи који има потпуну контролу у својим рукама и систем рангирања у организацији сходно утврђеном статусу и улози у групи.⁶⁹ Bruce Gragert истиче да је специфичност јакуза, у односу на друге етнички организоване криминалне организације, њихова прихваћеност у широј друштвеној заједници што је фактор који веома отежава њихову елиминацију.⁷⁰ Етиологија таквог статуса јакуза у јапанском друштву у вези је са традиционалним одржавањем блиских веза између њих и политичке елите, као и са историјским коренима из доба успостављања шогуната почетком XVII века, када су се организације јакуза формирале, у прото форми, од ронина, некадашњих самураја чије је „тржиште рада” нестало уклањањем извора политичких конфликта у друштву захваљујући успостављању централне шогунове власти.

Синтетичким приказ типичних особености поретка у криминалним организацијама даје формално хијерархијски, вертикално организовани аранжман у коме су трансакције строго контролисане и влада систем приватне моћи и доминације над територијом и заједницом. Потражња је основ успостављања тржишта, а успостављање монопола над одређеним тржиштем роба или услуга је основ контроле над тим тржиштем. Специјализација за одређену делатност се спроводи како би се унапредила ефикасност и повећао профит. Циљ бављења криминалним активностима, осим остваривања профита, јесте постизање елемената политичке моћи и друштвеног статуса, посебно у односу на заједнице и подручја у којима делују, али без идеолошких предзнака. У таквој констелацији односа, насиље је незаобилазно јер се користи за промовисање и заштиту интереса криминалне организације, тј. специфично се усмерава у сврху

⁶⁸ *Ibid.*, стр. 138–139.

⁶⁹ B. Gragert, “Yakuza: The Warlords of Japanese Organized Crime”, *Annual Survey of International & Comparative Law*, (1)/1997, стр. 148.

⁷⁰ *Ibid.*, стр. 151.

постизања дефинисаних пословних циљева и као начин дисциплиновања припадника организације у случајевима одступања од круто утврђених правила.⁷¹

Појава новог модела криминалног лидерства

Организовани криминал се универзално препознаје као феномен чији је динамички квалитет непосредно одређен агилношћу у генерисању нових форми лукративних активности. С обзиром да динамика развоја, како легалне тако и илегалне економије, да би била одржива мора бити компатибилна са реалношћу у којој се тај развој одвија, та се одрживост мора обезбедити путем структурног прилагођавања.⁷²

Извештај аналитичке службе америчког представничког дома наводи да се фактори који су иницирали промене у моделу криминалног руковођења простиру од суочавања са растућим нивоом несигурности за криминалне организације у обезбеђивању контроле над одлукама својих противника (других криминалних група и власти), флукуације на тржиштима роба и услуга у оквиру „пословања” криминалних организација, технолошке иновације и појаве нових аспеката у вези са очувањем сопствене унутрашње кохезије, до друштвене реакције на организовани криминал.⁷³ Експлоатација нових тржишта и диверсификација активности праћени су развојем новог модела криминалног лидерства.⁷⁴

Syrille Fijnaut и Letizia Paoli указују да су у свету процеси глобализације убрзали повезивање између раније одвојених националних илегалних тржишта и да се повећала мобилност

⁷¹ Детаљније о успостављању консензуса међу теоретичарима о томе шта дефинише организовани криминалитет видети у: J. Albanese, *Organized Crime: From the Mob to Transnational Organized Crime*, Routledge, 2014, стр. 3.

⁷² L. Paoli, 2007, *op. cit.*, стр. 854–880.

⁷³ J. P. Bjelopera, K. M. Finklea, *Organized Crime: An Evolving Challenge for U.S. Law Enforcement*, Congressional Research Service, Washington D.C., 2012, стр. 2.

⁷⁴ S. Adamoli *et al.*, *op. cit.*, стр. 13.

криминалаца преко националних граница. Истовремено, економска либерализација смањила је способност националних власти да регулишу тржиште и индикретно омогућила развој сектора глобалне економије као потенцијала за криминалне трансакције.⁷⁵

Модернизација криминалног лидерства одвијала се у правцу изградње флексибилнијих структура криминалних организација: уместо хијерархије успостављају се мрежне везе између појединачности или мањих група, а активности се усмеравају претежно ка акумулацији профита. Сегментација постаје преовлађујућа форма диференцијације међу криминалним организацијама.⁷⁶

Савремене варијанте организованог криминала организују се на различите начине што потврђује дефинишући контекст тржишта за организовани криминал. Организовани криминал није више тако укореењен у одређеним заједницама као некад.⁷⁷ Тајност у реализацији активности добија на значају и креирају се детаљни механизми избегавања кривичног гоњења и неупадљивог начина живота. Активности се усмеравају, како констатује Том Бебан, ка искоришћавању могућности за бављење профитабилним криминалним активностима.⁷⁸ Репутација као један од водећих принципа организованих структура у криминалном миљеу, сада мења функцију, па је у новом моделу криминалног организовања њена функција доминантно двојака: као средство одвраћања грађана од сарадње са институцијама и као средство подстицаја у реализацији профитно одређених циљева.⁷⁹ Употреба насиља конвергира са оваквом функцијом репутације.

⁷⁵ C. Fijnaut, L. Paoli (eds.), *Organised Crime in Europe: Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond*, Springer, Netherlands, 2004, стр. 3.

⁷⁶ A. Blok, "Reflections on the Sicilian Mafia: Peripheries and their Impact on Centers", *Organized Crime: Culture, Markets and Policies* (eds. D. Siegel, H. Nelen), Springer, 2007, стр. 12.

⁷⁷ На Сицилији данас функционише посебно брендирани „чист бизнис“ и чине се напори да се традиција реконцептуализује. У продаји се налазе традиционалне тестетине и маслиново уље са ознаком „без икакве везе са мафијом“, а поруке против рекетирања чест су предмет грађанских акција и постају део супкултуре младих. Аутентична сицилијанска капа под називом „копола“ (*coppola*), која је деценијама била симбол припадника мафије, претворена је у симбол отпора мафији.

⁷⁸ T. Behan, *See Naples and Die: The Camorra and Organised Crime*, Tauris Parke Paperbacks, London, New York, 2002, стр. 79.

⁷⁹ На пример, обезбеђивање заштите у форми плаћања „рекета“.

Насиље се систематски користи против оних који покушавају да оспоре монопол над илегалним тржиштем, оних који нарушавају дисциплину у организацији, или оних који сарађују са институцијама дајући информације или доказе који би се могли употребити против криминалних организација. Насиље, такође, омогућава криминалној организацији да елиминише конкуренте и на одређени начин регулише илегалну активност.⁸⁰

Letizia Paoli наводи да преовлађујућу савремену форму криминалног организовања чини „екипа“ (*crew*) мањег обима, привременог карактера чији се чланови организују око извршавања неке конкретне активности, да би се након тога растали и поново окупили кад се опет стекну околности за нову сарадњу, „нова прилика“. У оваком типу организације, позиције и задаци су измењиви, односно, не постоји ексклузивитет, већ се преплићу улоге које појединци имају у различитим криминалним подухватима.⁸¹ Такав начин организовања одговара тзв. предузетничком типу организованог криминала.⁸² Због овакве феноменолошке слике, у савременој литератури се дилема о етиологији организованог криминала поставља као питање о томе „да ли се криминалци организују око могућности за вршење дела или, пак, прилике за вршење кривичних дела стварају криминалце?“⁸³

Хијерархијски устројене организације

Традиционално, „архетипским моделом“ структуре криминалне организације сматра се бирократски модел који представља хијерархијски ригидно устројен систем. Овај модел је описао Donald Cressey на основу својих пионирских истраживања о

⁸⁰ J. C. Garzón, *Mafia & Co.: The Criminal Networks in Mexico, Brazil, and Colombia*, The Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, D.C., 2008, стр. 27.

⁸¹ P. Gottschalk, “Entrepreneurship in organised crime”, *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 9 (3)/2010, стр. 297.

⁸² L. Paoli, 2007, *op. cit.*, стр. 870.

⁸³ J. S. Albanese, “The Causes of Organized Crime: Do Criminals Organize Around Opportunities for Crime or Do Criminal Opportunities Create New Offenders?”, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 16 4/2000, стр. 409.

структури криминалних организација која су била усмерена на проучавање криминалне организације *Cosa Nostra*.⁸⁴ Формулације о организованом криминалу које одражавају овај модел организованог криминалитета су у великој мери одредиле перцепцију институција надлежних за спровођење закона. Структура овог модела подсећа на структуру административног апарата, а његове карактеристике подразумевају лидера на врху пирамидалне структуре, командни ланац руковођења „од врха ка доле” и круту дисциплину припадника организације.⁸⁵ По својим карактеристикама, хијерархијски, бирократски модел је упоредив са концептом администрирања у стандардним организационим системима који у друштву функционишу у сфери законитог.⁸⁶

Ming Xia наводи да су уобичајени параметри по којима се одређује хијерархијска структура њен назив, лидер, ритуали путем којих се припадници придружују организацији и тајни модалитети комуникације, вербални и невербални.⁸⁷ Такође, хијерархијски обликоване организације често имају утврђен кодекс понашања или „прописана” правила којих се припадници чврсто придржавају што је у директној вези са капацитетом за одрживост саме структуре.⁸⁸

⁸⁴ D. Cressey, *op.cit.*, стр. 110–140.

⁸⁵ Институционално проучавање организованог криминалитета у САД у великој мери је било трасирано сведочењима криминалаца који су учествовали у активностима криминалних организација. Прво такво сведочење дао је Joseph Joe Valachi, пред Ки-фаверовом комисијом. Тридесет година касније, 1992. године, те ~~неводе~~ је Salvatore Gravano потврдио својим сведочењем у току суђења „босу” породице Gambino. Видети више у: J. Albanese, *Organized Crime in Our Times*, 5th edition, Routledge, UK, 2010, стр. 105–109.

⁸⁶ S. H. Decker, T. Bynum, D. Weisel, “A Tale of Two Cities: Gangs and Organized Crime groups”, *Justice Quarterly*, 15 (3)/1998, стр. 402.

⁸⁷ Примера ради, Ming Xia описује настанак модалитета хијерархијских група у Кини за које су се као релевантне околности издвојили: утицај традиционалних тајних друштва, култова и разбојништва на савремене модалитете испољавања криминалитета, популарна култура која фаворизује наратив о тријадама, и новоформирање тријада као последица нове кинеске политике „отворених врата” и интензивирања полицијског рада у суседним земљама усмереног на борбу против криминала. Видети детаљније у: M. Xia, “Organizational Formations of Organized Crime in China: perspectives from the state, markets, and networks”, *Journal of Contemporary China*, 17 (54)/2008, стр. 13.

⁸⁸ V. Le, *op. cit.*, стр. 124.

У оквиру припрема за израду Конвенције из Палерма, УН су спровеле опсежно истраживање организованих криминалних група и извршиле детаљно моделовање хијерархијског устројства криминалних организација.⁸⁹ Да би се утврдили детаљи који криминал чине организованим, свака група је била класификована по структури, величини, активностима, нивоу прекограничних активности, идентитету, нивоу насиља, употреби корупције, политичком утицају, заступљености у регуларној привреди и сарадњи са другим криминалним организацијама.⁹⁰ На основу ових параметара од значаја за манифестацију организованог криминалитета, УН је установио типологију од пет различитих типова организованих криминалних група, а у оквиру ње три типа концептуално одговарају хијерархијском моделу, и то:

- тип криминалне организације са стандардном хијерархијом,
- тип криминалне организације са регионалном хијерархијом и
- кластер (*cluster*) тип криминалне организације.⁹¹

Ова типологија се стандардно користи у литератури и пракси за разматрање аспеката деловања организованог криминала јер представља предлог за поступање институција у борби против организованог криминалитета на оперативном нивоу.⁹² Вредност

⁸⁹ UNODC, *Results of a Pilot Survey of a Forty Selected Organised Criminal Groups in Sixteen Countries*, 2002, www.unodc.org/pdf/crime/publications/Pilot_survey.pdf, asp, 04. октобар 2015.

⁹⁰ Неке од тих група су, у извесној мери, већ биле познате као што су *Cosa Nostra* у Италији и *Анђели љакла* у Канади, док групе из других земаља као што су Немачка, Холандија и Русија нису биле именоване.

⁹¹ Реч кластер (*cluster*) има порекло у енглеском језику, а употребљава се у значењу речи блок, скуп, јато, грозд, група. У контексту криминалног организовања, слично као у економији, кластер чине географски концентрисане, међусобно повезане организације из сродних и различитих делатности као и друге структуре које гарантују критичну масу знања, технологија, ресурса и средстава значајних за јачање конкурентности појединачних чланова кластера и кластера као целине. Кластер повезују заједничке потребе на подручју набавке, купаца, специјализованих услуга, радне снаге и других ресурса.

⁹² О УН типологији која је овде изложена видети детаљније у: UNODC, *op.cit.*;

Ф. Е. Неган, *op.cit.*, стр. 405;

ове типологије није апсолутна, у смислу да она даје могућност да се криминалне организације класификују на идеалан начин, тако што ће се идентификовати карактеристике које једну организацију могу сместити у оквире једног одређеног типа, већ је у томе што је на основу типологије могуће утврдити карактеристике које преовлађују и сходно томе одредити ком типу конкретна организација припада.

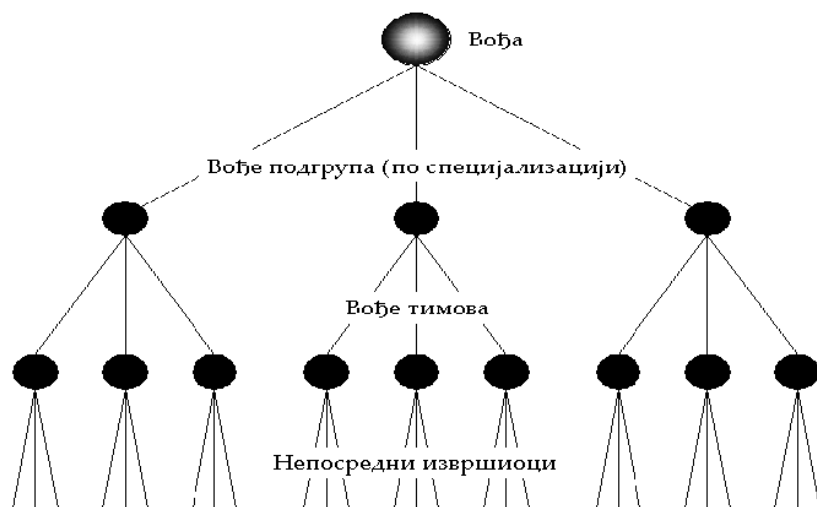
Тип криминалне организације са стандардном хијерархијом подразумева јасну хијерархију на чијем челу је један вођа чији је ауторитет неприкосновен. На припаднике структуре који су ниже рангирани односи се крута дисциплина која следи ауторитет вође кључан за унутрашњу кохезију организације. Специфичности овог типа организације се подударају са особеностима бирократског типа. Оваква организација врши утицај или има контролу над неком територијом, а одликује је јак друштвени или етнички идентитет и, по правилу, има устаљени идентитет који подразумева и име.

У поступању чланова организације, меру њихове аутономије у потпуности одређује и контролише њен вођа. Интерна правила заснована на утврђеном кодексу спроводе се по принципу апсолутне лојалности. Чланови се регрутују међу припадницима криминалног подземља и из редова криминалаца који су били осуђени на затворску казну коју су издржали, али, такође, и међу политичким представницима и државним службеницима. Коришћење насиља у организацијама са стандардном хијерархијом је уобичајено јер је кључно за реализацију активности, а врши се ефективно или као претња. Примена корупције је основни метод у обезбеђивању одрживости организације. Уз помоћ корупције се осигурава утицај организације и обезбеђује заштита и омогућава да се оно што је незаконито стечено усмери у легалне економске токове. Robert Kelly то описује као начин да се *de facto* постигне имунитет од истраге и гоњења.⁹³

M. D. Lyman, G. W. Potter, *Organized Crime*, 4th edition, Prentice Hall, USA, 2007, стр. 9–14; и V. Le, *op.cit.*, стр. 121–131.

⁹³ R. J. Kelly, "The Nature of Organized Crime Operations", *Major Issues in Organized Crime Control*, Symposium Proceedings Washington, D. C. September 25–26, 1986 (ed. H. Edelhertz), Northwest Policy Studies Center, Bellevue, Washington, 1987, стр. 7.

Акумулирано богатство стандардно хијерархијски устројена организација улаже у пословање независно од његовог карактера, односно, да ли су у питању легални послови као што је то рад коцкарница, клубова и ресторана или илегалне делатности, а те активности се проширују коришћењем законитог пословања као паравана незаконитом активностима као што су проституција, шверц цигарета и рекетирање.⁹⁴ Условно говорећи, стандардно хијерархијско организовање криминалних структура је најчешћи облик криминалне организације.⁹⁵

Слика 1.⁹⁶

⁹⁴ Видети детаљније у:
UNODC, *op. cit.*, стр. 34–35;
M. D. Lyman, G. W. Potter, *op. cit.*, стр. 10–11; и
V. Le, *op. cit.*, стр. 123.

⁹⁵ Имајући у виду способност динамичне трансформације криминалних структура које прате промене у социјалној и економској сфери, требало би условно узети констатацију о распрострањености овог типа криминалне организације, односно, временски је повезати са периодом када су УН спроводиле истраживање на основу кога је настала ова типологија.

⁹⁶ Графички приказ стандардно хијерархијски организоване криминалне структуре преузет од УН. Видети у: UNODC, *op. cit.*, стр. 34.

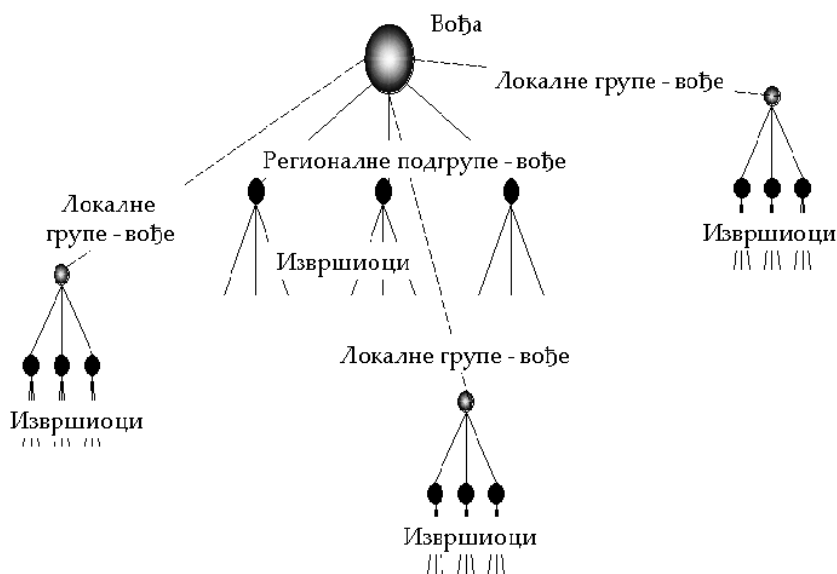
Тип криминалне организације са регионалном хијерархијом такође има очљиву структуру на челу које је или најистакнутији члан или олигархија која се тако квалификује, као колективно тело које руководи организацијом. Унутрашња динамика и међусобни односи одређени су улогама припадника организације кроз јасно дефинисане улоге и линије одговорности. Лидер организације контролише активности, а руководи по принципу свакодневних налога који се преносе од центра ка периферији.

Локалне организације које су у саставу регионалне хијерархије географски су распоређене унутар једног региона. Оне су независне у деловању, у одређеној мери, и имају извештајни статус аутономије што представља кључну разлику у односу на криминалне организације са стандардном хијерархијом. Модел руковођења регионалне хијерархије је по правилу пресликан и по њему се руководи и у појединачним, локалним организацијама које чине делове веће структуре, с тим што одлуке централно донете у регионалној хијерархији имају снагу супремације над одлукама донетим у локалним организацијама.

Појединачне организације у оквиру регионалне структуре распоређују послове и територију између себе, па се због тога често овај тип криминалног организовања упоређује са франшизом која представља уговорни однос између даваоца и примоца франшизе. У том посебном односу регионална криминална структура која је давалац франшизе лиценцира своје „трговачко име” (*brand*) и свој начин рада, односно, пословања, кориснику франшизе, тј. организацији која функционише у њеној структури, који се слаже да ће пословати у складу са уговореним условима. Давалац франшизе осигурава кориснику франшизе подршку, а у неким случајевима има и одређену контролу над начином пословања корисника франшизе. Корисник франшизе са узврат плаћа давоцу франшизе накнаду за пословање (*royalty*) која се односи на коришћење трговачког имена и начина пословања према договору о расподели добити из франшизе.⁹⁷

⁹⁷ У контексту криминалних организација у литератури се наводи као типичан пример Hell Angels. Видети детаљније у: М. D. Lyman, G. W. Potter, *op. cit.*, стр. 12.

Као и код стандардних хијерархијски организованих криминалних организација, насиље је недовојиво и од начина деловања регионалних хијерархијских криминалних структура, али се селективно примењује. Овај тип организације, генерално узев, има релативно велики број чланова и сарадника који су стручни у различитим областима од значаја за извршавање криминалних активности као што то правници, рачуновође и хемичари. Географска раширеност организација на већој територији у оквиру региона где делује омогућава њихов ангажман у више активности.⁹⁸

Слика 2.⁹⁹

⁹⁸ Видети детаљније у:
 UNODC, *op. cit.*, стр. 35–36;
 M. D. Lyman, G. W. Potter, *op.cit.*, стр. 11–12; и
 V. Le, *op. cit.*, стр. 123.

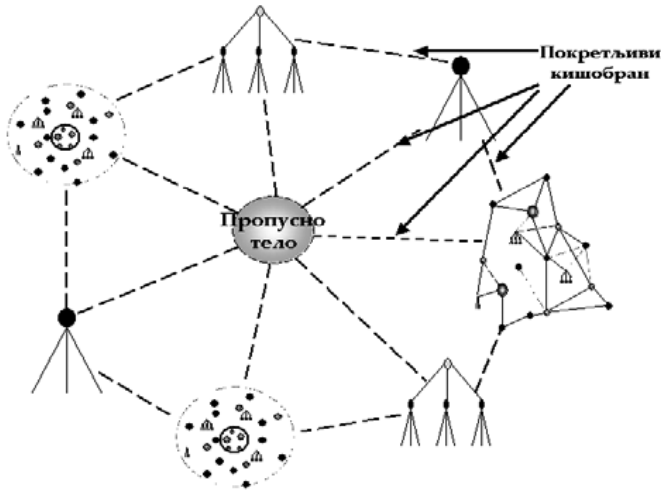
⁹⁹ Графички приказ регионално хијерархијски организоване криминалне структуре преузет од УН. Видети у: UNODC, *op.cit.*, стр. 35.

Тип кластерски организоване криминалне структуре представља скуп који формирају криминалне организације.¹⁰⁰ Кластер–хијерархије настају када се криминалне организације, сличне по историјском и географском контексту, окупе како би поделиле тржиште или да би регулисале постојећи конфликт. Временом кластер изграђује сопствени идентитет који постаје супериорнији од идентитета појединачне, конститутивне групе кластера. Активности ових група су координисане и контролисане на основу договореног аранжмана, а варирају од флексибилних тзв. „кишобран–структура” до ригидних конструкција. Организације које чине кластер могу бити различито организоване, али су најчешће стандардног хијерархијског типа. Степен аутономије организација у оквиру кластера је релативно висок. Као и код регионалних хијерархија, бројност припадника кластера и географска раширеност територија које контролишу омогућавају диверсификацију активности и вишеструки ангажман. Предност кластерских хијерархија је у смањивању количине насиља које се размењује између криминалних организација, унапређивање сарадње, подела територија и заједничко развијање модалитета транспорта илегалне робе, механизма прања новца и политичке корупције. Међутим, организације које су делови кластера не сарађују директно, већ се у менаџменту заједничких активности ослањају на већу организацију која се у целој структури понаша као нека врста пропусне мембране.

Стабилност криминалних организација ~~тина кластера~~ могу да наруше или интерни односи конкуренције или деловање државних институција, али је то практично веома мало вероватно јер због аутономног деловања организација у саставу кластера, елиминација једне од њих неће утицати на остале.¹⁰¹

¹⁰⁰ Видети детаљније у:
UNODC, *op. cit.*, стр. 37–39;
M. D. Lyman, G. W. Potter, *op.cit.*, стр. 12–13; и
V. Le, *op. cit.*, стр. 123–124.

¹⁰¹ Видети детаљније у:
UNODC, *op. cit.*, стр. 37–38;
M. D. Lyman, G. W. Potter, *op.cit.*, стр. 12–13.

Слика 3.¹⁰²

Оперативни проблеми повезани са хијерархијским моделом

Профитом мотивисани криминалци рационално поступају као предузетници, са циљем стицања богатства и моћи криминалним путем. Због тога се, када постоји континуирано снабдевање тржишта забрањеним, илегалним услугама и робом, у литератури организовани криминалитет означава као предузетнички.¹⁰³ Процена организационе форме која ће бити опортуна за постизање њихових основних циљева заснована је на разматрању два фактора:

¹⁰² Графички приказ криминалне структуре организоване као кластер преузет од УН. Видети више у: UNODC, *op. cit.*, стр. 37.

¹⁰³ P. Gottschalk, 2010, *op. cit.*, стр. 299.

- тактички, краткорочни фактор усмерен на ефикасност у постизању одређеног циља и
- стратешки, дуготрајан фактор који је са проценом вероватноће избегавања кажњавања, тј. безбедност.¹⁰⁴

Како би повећали ефикасност и безбедност, профитом мотивисани криминалци као примарни интерфејс користе окружење које представљају институције, привреда као и структура организације. У зависности од ових елемената, криминалне организације идентификују своју нишу одрживости и сходно опредељују свој организациони облик за деловање. Ming Xia објашњава да пошто су криминалне организације по својој суштини паразитске и опортунистичке, оне избегавају директан изазов хегемоних организација као што је држава, и уместо тога се одлучују за „неконвенционалне, флексибилне и неуочљиве организационе форме како би минимизовали ометање активности и пажњу хегемоних институција”.¹⁰⁵

Јау Albanese вреднује овај модел кроз његово потврђивање у односу на организован криминалитет који је битно етнички обележен, као што је то онај итали–америчког порекла, јер описује како организација функционише спрема статуса који појединци у њој заузимају и на који начин се успоставља сарадња са другим актерима у криминалном подземљу.¹⁰⁶ Иако се хијерархијски модели могу идентификовати у криминалним активностима, у литератури се ова концепција критикује јер показује слабости у примени на оперативном нивоу.

Претпоставке о томе да је организован криминал имплицитно монополски, хијерархијски, и да послује по строгим правилима нису у складу са емпиријским доказима.¹⁰⁷ Монополи су изузетак, а не правило код већине криминалних организација код којих се уочава тенденција да буду релативно мали и

¹⁰⁴ М. Xia, *op. cit.*, стр. 5.

¹⁰⁵ *Ibidem.*

¹⁰⁶ Ј. Albanese, 2010, *op. cit.*, стр. 108.

¹⁰⁷ EUROPOL, 2007 *European Union Organized Crime Threat Assessment*, www.europol.europa.eu/sites/default/files/.../octa2007.pdf, asp, 30. март 2015.

слабо структурирани без капацитета за стварање и одржавање монопола.¹⁰⁸

Слабост хијерархијског модела криминалне организације на оперативном нивоу се показује већ приликом настојања да се на основу њега утврди постојање стварних веза између криминалних организација у различитим срединама. Када се примени на мафијашке организације, које су несумњиво хијерархијски организоване, није могуће успоставити везу између њих и других организација у оквиру исте територије.¹⁰⁹ Michael Levi наглашава да је погрешно размишљати о организованом криминалу као о феномену за који је одговорна „некаква група аутсајдера, странаца, која долази са стране и подрива друштво”.¹¹⁰ Такође, хијерархијски модел не омогућава да се спецификује улога коју *Cosa Nostra* има у животима њених припадника нити говори о томе да ли су друге криминалне организације структуриране на сличан начин.

У кривичноправном гоњењу фокус се ставља на тзв. „босове” који су на челу криминалних организација, али је искуство потврдило да постизање успеха у том смислу не утиче на тржиште нелегалне робе и услуга, односно, да потражња и понуда опстају упркос томе што су дотадашњи кључни снабдевачи елиминисани успешном истрагом и процесуирањем које је довело до њихове осуде.¹¹¹

Став који се у значајном обиму заступа у савременој криминолошкој литератури јесте да постојање хијерархија није нужно за финансијски и оперативни успех организованих криминалних

¹⁰⁸ K. von Lampe, “The Interdisciplinary Dimensions of the Study of Organized Crime”, *Trends in Organized Crime*, 9 (3)/2006, стр. 77–95.

¹⁰⁹ Територија се у овом случају шире схвата, као урбана средина у оквиру које постоји више независних организација које немају ни етничких ни социјалних веза. О констатацији да је хијерархијска организација мафијашких организација потврђена и бројним недавним истраживањима, видети детаљније у: Agreste *et al.*, “Network Structure and Resilience of Mafia Syndicates”, *Information Sciences*, 351/2016, стр. 30–47.

¹¹⁰ M. Levi, “The Organization of Serious Crimes”, *The Oxford Handbook of Criminology*, 3rd edition (eds. M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner), Oxford University Press, Oxford, 2002, стр. 890.

¹¹¹ J. Albanese, 2010, *op. cit.*, стр. 110.

активности, и чешиће је изузетак него правило.¹¹² Phil Williams указује да је криминално удруживање флуидније у односу на бирократско–хијерархијски модел и да је мрежа његова доминантна форма, али да је хијерархија не губи на значају јер омогућава уређивање односа у мрежама у некој хибридној форми, па је могуће да хијерархије и мреже заједно постоје у оквиру једне криминалне организације.¹¹³ Frank Hagan као решење проблема у вези са хијерархијском структуром нуди модел континуитета организованог криминала.¹¹⁴ Корисније је да се, уместо типолошког одређивања у смислу да ли нешто јесте или није организовани криминал, организовани криминал дефинише путем степеновања, односно, одређивања у којој мери криминална група и њене активности одговарају појавности организованог криминалитета.¹¹⁵

Појава „мрежног“ модела криминалне организације

Технолошке промене данас обликују живот и друштвене везе на битно различит начин у односу на прошлост. Дени Сабо то описује истицањем да се уместо „концентрације популације и колективне стратегије, фаворизују деконцентрација и индивидуалне стратегије”.¹¹⁶ Формирање организација са структуром мреже као нових „ентитета” који настају из традиционалне структуре организованог криминала далеко је опаснији облик онога што се у литератури именује као „профитно моти-

¹¹² J. M. McGloin, H. Nguyen, “The Importance of Studying Co-Offending Networks for Criminological Theory and Policy”, *Crime and Networks*, Routledge (ed. C. Morselli), UK, 2013, стр. 19.

¹¹³ P. Williams, “Transnational Criminal Networks”, *Networks and Networks: the Future of Terror, Crime, and Militancy* (eds. J. Arquilla, D. Ronfeldt), Rand Corporation, USA, 2001(a), стр. 61–97.

¹¹⁴ F. E. Hagan, *op. cit.*, стр. 393.

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ Д. Сабо, *Од антропологије до компаративне криминологије*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2010, стр. 53.

висан криминал”, а што је синонимом за традиционални појам организованог криминалитета.

Мрежа као структурна форма дефинише савремено глобално пословање. Мрежна структура је постала преовлађујући облик у економији, у домену глобалних финансијских тржишта, трансформишући производњу и међународну трговину. Глобални економски систем, под утицајем мреже, одступа од хијерархијског приступа из прошлости и постаје интерактиван. Управо је интерактивност главна предност мреже над хијерархијом јер подразумева понашање у складу с одабиром извршеним међу различитим опцијама, на основу стечених увида.

Пресудан параметар одређења квалитета функционисања криминалне организације јесте вредновање њене способности у контексту реакција на неутралисање или елиминацију припадника организације који чине њену структуру. Функционисање организације је тесно повезано са њеним структурирањем на начин који јој даје отпорност у односу на истражне радње и кривичноправни прогон који привремено или трајно ометају или инхибирају функционисање организације.¹¹⁷ Условљеност модела организације одређена је како степеном историјског развоја јер се у одређеним историјским епохама јавља њој карактеристичан криминал, тако и мерама које се предузимају против криминала што представља повратну условљеност.

Мрежа као структура је мање формалан тип криминалне организације, слабије хијерархијски устројен у односу традиционалан. Као нови тип друштвеног организовања по хоризонталној оси мрежа показује супериорност у односу на традиционалне друштвене форме организоване око вертикалне осе. Флексибилност и отпорност су квалитети мреже који тако конципираној структури омогућавају постизање ефикасности у достизању циљева. Интерактивност мреже омогућава прилагодљивост потребама и интересима, што представља централну тачку циљног деловања криминалних организација које су захваљујући интерактивности у могућности да повећају капацитете индивидуалних

¹¹⁷ S. Agreste *et al.*, *op.cit.*, стр. 30–47.

криминалних ентитета, а да истовремено потисну узајамно такмичење и конфликте.

Потребе криминалних организација које мрежни тип организације чине опортуном формом за задовољавање тих потреба су:

- смањивање ризика (удруживање са локалним криминалцима да би се експлоатисали локални услови или обезбедио приступ корумпираним званичницима),
- проширивање тржишта (на основу нових производа у понуди или нових пунктова за понуду старих производа), и/или
- размењивање роба (нпр. оружје за дрогу).

Задовољавање ових потреба омогућава децентрализација и сарадња на основу лабавих, нехијерархијских веза између неколико мањих јединица које су задужене за одређене активности, узајамно су лабаво повезане и координирају своје активности само у оној мери која им омогућава да извршавају задатке, али њихови чланови формално нису чланови организације нити имају перцепцију граница криминалних операција чији део представљају њихове активности. Овакве криминалне мреже се активирају по принципу конкретног пројекта, тј. онда када се изводи нека велика операција као што је на пример, транспорт дроге са једног краја света на други или транспорт оружја или кријумчарење људи.¹¹⁸

Пошто је дефинисање предмета сваке анализе њена неопходна полазна тачка, последица неконзистентне концептуализације организованог криминала јесте да је тешко мерити његов утицај.¹¹⁹ Разматрана у овом контексту, УН типологија криминалних организација даје корисне параметре за испитивање нових модела структурирања организованог криминала. Наиме, поред три хијерархијска типа криминалне организације, овом петовалентном типологијом су идентификована и два типа мрежне структуре:

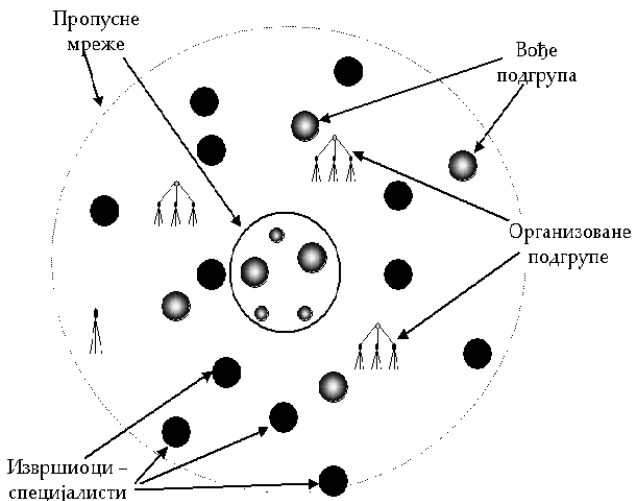
¹¹⁸ J. Chatterjee, *The Changing Structure of Organized Crime Groups*, Research and Evaluation Branch Community, Contract and Aboriginal Policing Services Directorate, Royal Canadian Mounted Police, Canada, 2005, стр. 3.

¹¹⁹ J. van Dijk, 2008, *op.cit.*, стр. 147.

- тип криминалне организација са језгровном структуром и
- тип криминалне организација са структуром мреже.

Тип организоване криминалне структуре у облику језгра уобичајено се састоји од мањег броја лабаво повезаних елемената које образују језгро (*core*) неке криминалне активности. УН процењују да је ово тип структуре који има највећи потенцијал за прилагођавање пословању у глобалним оквирима. Језгро готово да нема никакав идентитет у друштвеном смислу, а често нема ни име, чак ни оно интерног карактера које користе припадници језгра. образује га мали број чланова због чега успешније избегава откривање и осигурава безбедност структуре. Око формираног језгра криминалне организације налази се мрежа са већим бројем сарадника која се повремено користи у зависности од конкретне криминалне активности која се реализује. За разлику од хијерархијски структурираних криминалних организација, у структури организације типа језгра моћ је подељена међу његовим припадницима. Међу њима је уобичајена интерна подела активности (транспорт илегалне робе, заштита, продаја итд.). Сама структура организације типа језгра је хоризонтално постављена, за разлику од типова хијерархијских организација где је структура вертикална. Унутрашња дисциплина у језгру се одржава захваљујући малој величини организације која функционише искључиво због личне користи чланова, а употреба насиља се избегава јер привлачи сувише пажње. Криминалне активности су у тесној вези са законитим сегментом пословања криминалне структуре, а реализују се софистицирано, уз употребу савремених технологија и обавезно уз висок степен дискреције услед чега се ризичнији сегменти активности препуштају другим криминалним организацијама као што би то у легалном пословању на пример извођач ангажовао „подизвођаче”. У складу са оваквим приступом је и коришћење веза са легитимним привредним чиниоцима и институцијама.¹²⁰

¹²⁰ Видети детаљније у:
UNODC, *op. cit.*, стр. 39–41;
M. D. Lyman, G. W. Potter, *op.cit.*, стр. 14–15.

Слика 4.¹²¹

Тип криминалне организација са структуром мреже је формат организовања адаптиран за актуелно доба и сматра се најефикаснијим обликом деловања организованог криминалитета. У литератури се уочава да бројни аутори инсистирају на идеји да је савремено транснационално деловање организованог криминала немогуће разумети без познавања функционисања мрежне структуре с обзиром на то до које мере га дефинише управо овакав тип организације.¹²² УН типологија на генерички начин одређује мрежни тип криминалне организације на основу карактеристика које феноменолошки преовлађују у његовим различитим модалитетима.

Мрежа је лабаво организована, флуидна и прилагодљива организација, дефинисана активностима кључних појединаца који

¹²¹ Графички приказ језгровне организоване криминалне структуре преузет од УН. Видети у: UNODC, *op.cit.*, стр. 39.

¹²² Видети више у:

P. Williams, 2001(a), стр. 63;

J. van Dijk, 2008, *op.cit.*, стр. 148;

F. David, "Organised crime and trafficking in persons", *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, Australian Institute of Criminology, 436/2012, стр. 8.

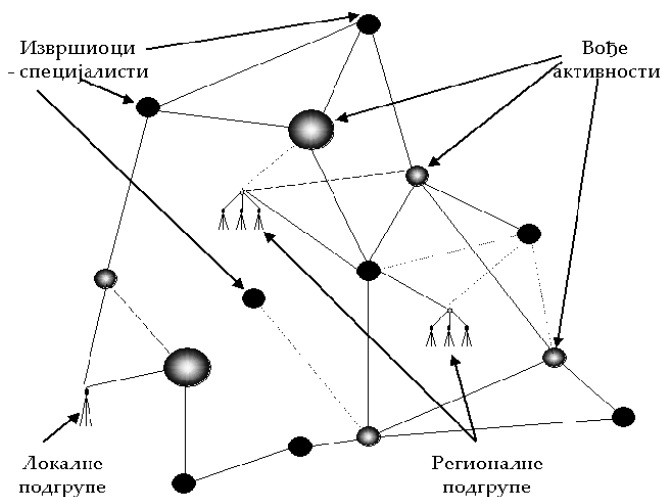
су се повезали око криминалног пројекта. Ови појединци нису иначе криминалци иако су *de facto* извршиоци кривичног дела, већ су запослени било у јавном било у приватном сектору и имају уобичајене некриминалне каријере у професијама које могу бити од користи криминалној организацији (банкарски сектор, царина, пореска служба итд.).

На основу личних и колективне рационалности формира се мрежа са циљем стицања криминалног профита око кључних међусобно повезаних појединаца који обезбеђују потребне ресурсе својим личним атрибутима, као што су посебне вештине, финансије и политичке везе, и омогућавају увезаност свих који су у мрежи. Мреже су динамична категорија и обликују се увек изнова, према околностима, јер организовани криминал не егзистира у „социјалном вакууму”.¹²³

Број припадника мреже је дефинисан могућностима се њима успешно руководи у оквиру криминалног пројекта. У великом броју случајева сви припадници мреже не сарађују директно нити имају међусобни контакт, али конструкција мреже опстаје захваљујући повезаности са неким у мрежи.

Личне лојалности и везе су од суштинског значаја за одржавање мреже и чине кључне детерминанте односа док етничка припадност или одређен друштвени статус немају никакав значај. Појединци унутар мреже немају исти значај. Састав у мрежи директно опредељује потреба конкретног криминалног пројекта за одређеним вештинама сарадника и остали ресурси, а привременост чланства у мрежи диктира потребу за одржавањем ниског профила у јавности, одн. за обезбеђивањем дискреције у активностима чланова мреже. Непосредно након што се активност заврши, велики део њене структуре се поново „деактивира” и враћа својим уобичајеним активностима, које могу и не морају бити криминалне. Стога је у било ком тренутку, осим током трајања активности приликом извођења неког криминалног „пројекта”, тешко јасно оцртати границе криминалне групе, одредити ко заиста учествује у њој и у којој мери.

¹²³ State of New Jersey Commission of Investigation, *The Changing Face of Organized Crime: A Status Report*, State of New Jersey, New Jersey, 2004, стр. 8.

Слика 5.¹²⁴

За разлику од хијерархијских типова криминалног организовања (стандардне, регионалне и кластер хијерархије) који су структурирани према чиниоцима удруживања, организације које функционишу као нека врста мреже, структуриране су према активностима, а различите области деловања, као што су маркетинг, логистика или финансије, распоређене су унутар мреже што се препознаје и у литератури квалификује као „предузетничка” (*entrepreneur*) форма организације.¹²⁵

Организовани криминалитет настаје на основу „истих фундаменталних претпоставки којима се руководе предузетници који послују у оквиру легитимног тржишта”.¹²⁶ Принцип понуде и тражње на идентичан начин функционише као и на стандардном тржишту, али су предмети трансакција нелегални.

¹²⁴ Графички приказ „мрежне” организоване криминалне структуре преузет од УН. Видети у: UNODC, *op.cit.*, стр. 41.

¹²⁵ P. Gottschalk, *Entrepreneurship and Organised Crime: Entrepreneurs in Illegal Business*, Edward Elgar Publishing, UK, 2009, стр. 8.

¹²⁶ M. H. Moore, “Organized Crime as a Business Enterprise”, *Major Issues in Organized Crime Control* (ed. H. Edelhertz), National Institute of Justice, Washington, 1987, стр. 51–64.

Последице мрежног модела за политику супротстављања организованом криминалу

Како се организовани криминал трансформисао ширећи свој домет и постајући сложенији, тако је и борба против ове појаве постајала комплекснија у сваком смислу. Појава мрежне структурне криминалних организација и интернационализација њиховог пословања, утицали су на све околности њиховог „неутралисања и елиминације”.¹²⁷ Концептуални модели организованог криминала су корисни јер омогућавају размишљање о феноменолошким варијаблама које постоје у конкретном случају и које у комплексним околностима друштвене појавности дају распон модалитета утицаја на исход политике која се примењује.

За разлику од хијерархијског модела, мрежа као модел организованог криминала јесте нестабилна структура. Мрежа је лабаво структурирана и високо реактивна у односу на промене у својој средини и брзо се адаптира на те промене. Мреже се спајају са другим мрежама или се расформирају због интервенција институција, конкуренције или притисака на тржишту. Описујући облик у коме се организовани криминал јавља у Америци, Michael Levi га је одредио као легитимни „опортунистички подухват” и „скуп покретљивих и промењивих коалиција између група гангстера, пословних људи, политичара и вођа (криминалних) синдиката, углавном у локалном и регионалном оквиру”.¹²⁸ Тиме се упућује на концептуализацију организованог криминала као скупа бројних нелегалних активности које врше лабаво повезане групе појединаца, а не на конкретно дело. Предности оваквог концепта се пре свега испољавају кроз чињеницу да је мрежна структура децентрализована па самим тим не постоји јасна и препознатљива мета на коју би „требало циљати”. Учесници у мрежи су лако замењиви, повећана је укљученост широког

¹²⁷ D. E. Smith, M. T. Clancy, S. J. Peter, “Combating Transnational Organized Crime: Is the Department of Defense Doing Enough?”, *Small Wars Journal*, 9 (8)/2013, <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/combating-transnational-organized-crime-is-the-department-of-defense-doing-enough>, ас, 11. фебруар 2015.

¹²⁸ M. Levi, *op. cit.*, стр. 890.

спектра учесника у мрежи преко заједнице, а цене илегалне робе и услуга опстају због конкурентности.¹²⁹ Последице овакве стварности испољавају се у вези са дефинисањем политике супротставања организованом криминалу као потреба за модификовањем методолошког приступа како би се он учинио адекватним и омогућио ефикаснију неутрализацију овог вида криминала.¹³⁰ Методолошки приступ се заснива на употреби различитих стратегија које по својим својствима могу бити генеричке и адаптиране, односно, стратегије које су оптимизоване за мрежу која се истражује према њеним специфичним карактеристикама.

Стратешки приступ сузбијању организованог криминала који има генеричка својства усмерава се на окружење како би се оно учинило мање „гостољубивим” за пословање мреже, на уклањање структура које мрежи пружају подршку било да су оне социјалне, културне или економске природе, на поступке усмерене на становништво којима се подрива легитимитет мреже (дискредитација), на уклањање кључних веза које мрежи омогућавају успешан менаџмент у вези са различитим пристисцима као што су то истрага и кривично годњење, на кидање успостављених мрежа неутралисањем или елиминисањем периферних актера, а да би се произвео ланчани ефекат у рушењу мреже потребно је утицати на оне актере који чине њено језгро. Пошто се мрежне структуре криминалних организација формирају као специфични модалитети, опортунa је примена стратегије оптимизоване за специфични тип мреже.¹³¹ Phil Williams и Roy Godson истичу се као најупорнији аутори који инсистирају на прилагођавању политике сузбијања организованог криминала сходно разумевању функционисања различитих типова мрежа.¹³²

¹²⁹ C. Morselli, T. Gabor, J. Kiedrowski, *The Factors That Shape Organized Crime*, Research and National Coordination Organized Crime Division Law Enforcement and Policy Branch Public Safety Canada, Canada, 2010, стр. 65.

¹³⁰ J. Chatterjee, *op.cit.*, стр. 25.

¹³¹ Типологија криминалних мрежа се у литератури различито одређује и именује (мулти-типоларна, брокерска, проточна итд.). Видети више у: P. Williams, 2001(a), *op. cit.*, стр. 63; и M. Xia, *op. cit.*, стр. 1–23.

¹³² P. Williams, R. Godson, “Anticipating organized and transnational crime”, *Crime, Law and Social Change*, 37 (4)/ 2002(б), стр. 311–355.

Криминално тржиште не функционише издвојено у односу на легалну економију. Због предузетничког карактера криминалне мреже у првом плану бројни аутори истичу начин на који она функционише на легалним и нелегалним тржиштима.¹³³ Тиме се супротстављање организованом криминалу усмерава ка испитивању целог спектра који чини континуум комерцијалних активности криминалне мреже као субјекта на тржишту.¹³⁴

У тржишном контексту се тип мрежне криминалне организације адекватно позиционирао фокусирајући динамику тржишта, пословање око линије легалног и нелегалног и дефинисање тржишта кроз активности снабдевања, регулације, конкуренције и тражње робе и услуга као локално, национално или глобално. Међусобне зависности између легалне и илегалне економије се успостављају под утицајем променљивог правног и социјалног амбијента који обликује обрасце производње, инвестиција, као и интеракције актера у организованом криминалу. Околности пословања на криминалном тржишту подразумевају непријатељско, конкурентско окружење услед чега актери на том тржишту настоје да одговоре на изазове флексибилношћу и иновацијама. Актери на тржиштима се крећу међу њима, мењају улоге, а криминалне активности се шире или контрахују због регулаторних притисака и конкуренције, прилагођавајући се променама захтева тржишта и потражње.

Динамика изградње и унапређивања професионалних и институционалних компетенција за сузбијање организованог криминалитета директно је условљена кроз иновативност криминалног предузетништва и флексибилност криминалних мрежа.¹³⁵ Трансакционе трошкове овог прилагођавања диктира неопходна интердисциплинарност професионалних тимова, а типичне области које су заступљене су: банкарска и тржишна

¹³³ C. Morselli, 2013, *op. cit.*, стр. 120–189.

¹³⁴ C. Morselli, “Assessing Vulnerable and Strategic Positions in a Criminal Network”, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 26/2010, стр. 382.

¹³⁵ J. Picarelli, “Human Trafficking and Organised Crime in the US and Western Europe”, *Strategies Against Human Trafficking: The Role of the Security Sector* (ed. C. Friesendorf), Geneva Center for Democratic Control of Armed Forces (DCAF), Vienna and Geneva, 2009, стр. 133–135.

економија, политичке науке, међународни односи, стратешке студије, међународно право, социјална психологија, социологија. Оперативно руковођење се организује као „командни торањ” по принципима обухватне партиципације (интердисциплинарност) и повратног протока информација чији је типични примери организација италијанског Истражног одељења за борбу против мафије (*Direzione Investigativa Antimafia*, скраћено: DIA) које од оснивања 1991. године има једну од кључних улога у оквиру механизма борбе против организованог криминала у Италији.

Транснационална деструктивна природа организованог криминала поставља као императив сарадњу и дељење информација, како на међународном плану тако и на националном нивоу, између различитих области као и различитих нивоа власти, односно, развијање и имплементацију мулти–националног и мултидисциплинарног приступа у суочавању са овим феноменом. Комерцијалне и технолошке иновације су смањиле националне трговинске баријере, проширена је транспортна инфраструктура и интензивирано међународно пословање. Интернет и мобилне телефонске мреже поспешују брзе комуникације и интеграције финансијског система, олакшавајући глобалну флукуацију новца и стварајући повољно окружење за његову експлоатацију од стране криминалаца кроз прање новца.¹³⁶

Како је корупција кључни метод одговора криминалних организација на притиске (тржишне, регулаторне итд.), смањење потражње за производима и услугама који су нелегални, утиче на друштвену контролу и на спречавање корупције на свим нивоима.¹³⁷

John McFarlane указује да је потребно стратешки, систематски и про–активно деловање институција путем прикупљања, анализирања и размене криминалистичко–обавештајних података да би се успешно суочавали са новим врстама криминала као што су компјутерски криминал, крађа идентитета и

¹³⁶ P. Williams, 2001(a), *op. cit.*, стр. 71.

¹³⁷ *Ibid.*, стр. 78.

компјутерска превара.¹³⁸ Пошто је у томе неопходно поступати тако да се не угрозе грађанска права и слободе, потребан је балансиран приступ.

Синергије хијерархијских и мрежних карактеристика у савременим криминалним организацијама

Типологија организованог криминала има непосредну вредност за рад полиције, јер се на основу утврђених карактеристика врши утврђивање субјеката истраге (криминалне мреже и појединци, криминалци), одређује начин прикупљања информација и модалитет криминалистичко–обавештајног рада, те тактика која ће се применити у истрази. Међу модалитетима криминалних организација јасно се раздвајају они типови који су засновани на структури и они на активностима. УН типологија обухвата и хијерархијске и мрежне моделе јер покушава да покрије шири спектар организованих криминалних структура.¹³⁹

Глобализација је довела до револуције у начину на који поступамо, било да су активности законите или не. У XXI веку организоване криминалне групе се опортунистички понашају тако што формирају структурне мреже око специфичних, краткорочних планова, делегирајући појединачне сегменте операција. Phil Williams и Roy Godson су повезали друштвене услове и њихов утицај са појавношћу организованог криминала закључујући да та спрега доводи до појаве „хибридних” модела.¹⁴⁰ Ming Xia

¹³⁸ J. McFarlane, *Transnational Crime: Response Strategies*, paper presented at 4th National Outlook Symposium on Crime in Australia, New Crimes or New Responses, Australian Institute of Criminology, Canberra, 2001, стр. 5–6.

¹³⁹ Већину типологија организованог криминала чине оне које су усмерене на организациону структуру, и међу њима се разликују, уопштено узев, два приступа. Један разматра чврсте хијерархијске структуре, а други, лабаве, флексибилне структуре мрежног типа, па је у том смислу утврђивање који је тип структуре криминалне организације основни корак у систематизацији.

¹⁴⁰ P. Williams, R. Godson, *op. cit.*, стр. 311–355.

описује промене у оперативној структури савремених тријада у Кини указујући да начин на који су организоване не одражава ни хијерархијску типологију ни мрежну структуру у генеричком смислу.¹⁴¹ Хибридни модел комбинује карактеристике мреже и хијерархије, због чега је за његово проучавање нужно анализирати и структуру и активности. Овај тип криминалних организација по својој природи није хомоген, већ композитан зато што настаје као резултат деловања низа фактора (политичких, економских, социјалних).

Nicholas Abercrombie пореди друштвени поредак са „тронорцем” да би предочио његове темељне елементе: принуду, моралне обавезе и међузависност.¹⁴² У државама које карактерише слаба влада, драматичне привредне и друштвене промене, транснационалне криминалне организације преузимају контролу над великим делом националне економије.¹⁴³ Универзалним „маркерима” за означавање секундарних карактеристика организованог криминала сматрају се инструментализована употреба насиља, корупција представника институција и праће новца.¹⁴⁴

Развој организованог криминала заснован на законима тржишта нарочито је изражен у земљама у транзицији које карактерише висок степен аномије, дезоријентације и нефункционалности друштвених норми и слабости институција.¹⁴⁵ Када институције не функционишу, реална моћ је у рукама оних који

¹⁴¹ Везе између организованог криминала, друштвених мрежа и динамике политичког процеса могу се објаснити уз помоћ концепта друштвеног капитала. Видети детаљније у: М. Xia, *op. cit.*, стр. 21–23.

¹⁴² N. Abercrombie, *Sociology*, Polity Press, Cambridge, UK, 2008, стр. 105.

¹⁴³ P. Williams, R. Godson, *op. cit.*, стр. 340–347.

¹⁴⁴ J. van Dijk, 2008, *op. cit.*, стр. 157.

¹⁴⁵ О наведеним друштвеним околностима, аномији и начину на који се врше трансакције у друштву, детаљније видети у:

J. Fulcher, J. Scott, *op. cit.*, стр. 261;

J. O. Zinn, *Social Theories of Risk and Uncertainty: An Introduction*, Blackweel Publishing, USA, UK, Australia, 2008, стр. 32;

S. Jones, *Criminology*, 4th edition, Oxford University Press, Oxford, 2009, стр. 121–133;

J. Thierney, *Criminology: Theory and Context*, 3rd edition, Pearson, England, 2010, стр. 102–106; и

Р. Д. Лукић, *Социологија морала*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2011, стр. 625–629.

имају новац и оружје, а пословни људи и државни званичници су наклоњенији формирању коалиција са организованим криминалним групама јер им то дозвољава ефикасније учествовање у расподели државне моћи.¹⁴⁶ Дефиниције организованог криминала УН и ЕУ одражавају свест о чињеници да је организовани криминал једна од највећих претњи државама наглашавајући да су циљеви организованог криминала или незаконито стицање профита или једнако незаконито стицање политичке моћи чиме се указује на сличност са тероризмом. Контрола над дистрибуцијом политичке моћи истовремено је и поуздано средство за стицање профита.

У оперативном контексту, *nexus* на основу ког настају хибридни модели разуме се у односу на конкретан ентитет који може бити створен у две ситуације. У једној форми терористичка организација усваја користи криминалну тактику. То је начин да се криминалне способности интегришу у сопствену логистику и у структуре подршке.

Терористичка група може еволуирати у криминалну, и обрнуто. Друга форма подразумева функционална спајање криминалне и терористичке групе. Ова врста сједињавања може да се материјализује као *ad hoc* савез, или може укључити потпуну интеграцију која обухвата и конвергенцију уверења услед чега је могуће да, као у случају убиства српског премијера Зорана Ђинђића извршеног 2003. године, криминална организација жртвује део свог криминалног профита зарад стицања политичке моћи. Политичка мотивација, независно од профита, традиционално се повезује са терористичким акцијама, које су устројене по другачијем систему рационалности од рационалности која карактерише организовани криминал као криминалну индустрију.

Thomas Sanderson истиче да у савременим околностима, однос између тероризма и организованог криминала није тако јасан.¹⁴⁷ Александар Фатић наводи да „када се тежња за

¹⁴⁶ Partnership for Peace Consortium, *Convergence of Crime, Terror, and Corruption: Policy Recommendations*, P/PC Combating Terrorism Working Group Policy Brief, No. 2/ Feb. 26, 2014, стр. 2.

¹⁴⁷ T. M. Sanderson, “Transnational Terror and Organized Crime: Blurring the Lines”, *SAIS Review of International Affairs*, 24 (1)/2004, стр. 49–61.

освајањем политичке моћи представи као једна од дефинишућих карактеристика организованог криминала у смислу независном од потенцијала политичке моћи да допринесе систематском богаћењу групе, дакле стицању криминалног профита, настаје конфузија између појма организованог криминала и појма тероризма.”¹⁴⁸

Осамдесетих година XX века у употребу је ушао израз „нарко–тероризам” којим су означавани криминалци, трговци наркотицима који су, мотивисани политичким циљевима, користили насиље или претње насиљем против заједница и влада држава у Латинској Аерици. Annette Hübschle наводи да су у Колумбији као нарко–терористи означене одређене терористичке групе као што су Револуционарне оружане снаге Колумбије (*Revolutionary Armed Forces of Colombia*) и Ослободилачка национална армија (*National Liberation Army*) трговале дрогом и бавиле се изнудом, отмицама, прањем новца и других облика привредног криминала за како би финансирале своје деловање.¹⁴⁹

Концептуално, организовани криминал и тероризам се разумеју као јасно дефинисане активности, те је веза између њих је могућа кад истовремено делују на истом простору. Хибридни ентитет који настаје симултано, исказује и идеолошку и економску мотивацију тако што врши дела политички мотивисаног тероризма и истовремено се бави организованим криминалом да би максимизовао профит.

Између организованог криминала и тероризма постоји низ сличности. У оба случаја актери су рационални, користе сличну тактику у деловању (отмице, убиства, изнуде и др.), активности спроводе тајно, резултат њиховог деловања је и стварање жртви, угрожавају поредак и њиховео деловање је инкриминисано од стране државе. Такође, и криминална и терористичка организација су примери високо прилагодљиве, иновативне и отпорне структуре које суштински не угрожава елиминисање

¹⁴⁸ А. Фатић, 2005(а), *op. cit.*, стр. 82.

¹⁴⁹ А. Hübschle, *op. cit.*, стр. 84.

дела њихових припадника, па чак ни лидера јер се, по правилу, појави „резервни” вођа.¹⁵⁰

Могућност дефинисања хибридне организације и као криминалне и као терористичке даје јој предност у смислу да повећава њен потенцијал да буде предмет системског превида од стране институција које сузбијају организовани криминал односно тероризам. Осим тога што је композитни тип организације најзахтевнија врста криминалног ентитета за идентификовање, тешкоће у суочавању институција са њом се рефлектују и на плану праћења њене динамике, а посебно њених операција, промена у лидерству и регрутној бази, те проналажења чврстих основа за закључивање о мотивацији у позадини деловања.

¹⁵⁰ *Ibidem.*

УЛОГА ИМОВИНЕ У ОРГАНИЗОВАНОМ КРИМИНАЛУ

Класификације криминала у односу на улогу имовине¹⁵¹

Поуздана процена степена деловања организованог криминала у различитим областима проблематична је за многе врсте врсте активности које доводимо у везу с организованим криминалом.¹⁵² Индекс перцепције организованог криминала (*Organized Crime Perception Index*, скраћено: *OCPI*) има само вредност тзв. *proxy* (посредног) индикатора, а како наводи Jan van Dijk, уопштено говорећи, хапшење или осуде за умешаност у организовани криминал пре одражавају резултате рада полиције него прави обим криминалне активности.¹⁵³

Економски аспект друштвеног живота као један од кључних фактора за разумевање друштвених процеса има еквивалентан значај и као један од друштвених фактора за разумевање криминала. Еволуција разумевања везе између организованог криминала и економије која се у литератури може пратити од 70тих

¹⁵¹ Овај одељак се заснива на раније објављеном тексту. Видети више у: Булатовић, А. „Улога имовине у организовано криминалу: класификација криминала у односу на улогу имовине”: Ј. Ћирић (ур.), Сузбијање организованог криминала као предуслов владавине права, Институт за упоредно право, Београд, 2016, стр. 365–376.

¹⁵² Г. Божиловић–Петровић, „Организовани криминал корупција и мито”, *Тешки облици криминала* (ур. Д. Радовановић), Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2004, стр. 284.

¹⁵³ J. van Dijk, 2007, *op. cit.*, стр. 40.

година XX века, иницирала је промену парадигме о природи организованог криминала.¹⁵⁴ Традиционално виђење организованог криминала као мафијашке организације постаје предмет дебате у којој се том схватању супротствља аргументација да организовани криминал настаје у околностима које представљају антитезу главној претпоставки економије: потпуно и бесплатно гарантовање имовинских права. Када је заштита имовинских права неодговарајућа, на тај начин настаје простор да се појави организовани криминал било зато што је заштита неефикасна било због тога што подразумева трошкове јер је држава слаба, односно, институције не функционишу или је држава криминализовала одређену робу и услуге, а постоји потражња.¹⁵⁵ Уколико држава не штити имовину или сама ствара препреке у прибављању њене заштите, криминално предузетништво постаје карактеристика економије. Ова супротстављена перспектива наглашава да је у темељима организованог криминала економска мотивација, а не хијерархија или етничка блискост. Вршење дела организованог криминала подразумева дифузну криминалну мрежу и сложене клијентске односе који превазилазе етничке односе. Етничка припадност чланова криминалне организације функционише као извор позадинског поверења, али није организациони принцип, већ социјална и културна околност, и у блиском је односу са нивоом организације који одређује да ли је етничка припадност релевантна. А како истиче Ђорђе Игњатовић, насиље се повезује са друштвеним односима на сложен начин, што се потврђује путем његове инструментализације у оквиру организованог криминалитета.¹⁵⁶ Основна функција „мафије” у контексту економског аспекта организованог криминалитета јесте да обезбеди уговорну гаранцију. Petter Gottschalk

¹⁵⁴ M. Beare, R. Naylor, “Major Issues Relating to Organized Crime: within the Context of Economic Relationships”, Nathanson Centre for the study of organized crime and corruption, Law Commission of Canada, 1999, стр. 19, www.ncjrs.gov/nathanson/organized.html, аps, 3. март 2015.

¹⁵⁵ V. Kumar, S. Skaperdas, “On the Economic of Organized Crime”, *Working Papers*, Department of Economics, University of California, Irvine, 2008, стр. 3.

¹⁵⁶ Ђ. Игњатовић, „Криминолошки аспект насиља”, *Деликтни насиља* (ур. Д. Радовановић), Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2002, стр. 268.

наводи да могућности за стварање нове економске вредности креира потражња за робом и услугама које се нуде на илегалним тржиштима на којима наступају криминални предузетници претпостављајући да постоје „компетитивне несавршености које одражавају промене у технологији, потражњи или другим факторима који појединци или групе настоје да експлоатишу у оквиру економије”.¹⁵⁷ У контексту разматрања варијација појавности криминалног ентитета, у низу његових дефинишућих фактора, имовина се издваја по интензитету утицаја на тржиште.¹⁵⁸ Имовина је оно што припада некоме, скуп ствари и тзв. имовинских права у складу са правилима која се примењују, а односе се на стицање, промену и престанак тих права. У апстрактном смислу, имовина је у функцији циљева и користи се за њихово остваривање, а може се дефинисати као укупна вредност ресурса, односно извора потенцијалне имовине, којима се располаже и који се користе у функцији неке активности.

Полазећи од премисе да су дела организованог криминала мотивисана профитом и представљају комплексан низ међусобно повезаних акција, у контексту концептуализације кривичних дела, Thomas Naylor сматра да је функционалније фокусирати процес уместо учиниоца дела. Он је креирао алтернативни систем анализе криминала путем одређења кривичних дела на основу њихових економски релевантних карактеристика.¹⁵⁹

На основу уопштавајуће хипотезе о економским процесима, Thomas Naylor тројако дефинише кривична дела као „отимачки

¹⁵⁷ P. Gottschalk, 2010, *op. cit.*, стр. 299.

¹⁵⁸ C. Morselli, T. Gabor, J. Kiedrowski, *op. cit.*, стр. 33–35.

¹⁵⁹ У наставку овог сегмента дисертације детаљно се излаже таксономски концепт криминала са становишта његових економских карактеристика који је у основним цртама широко прихваћен у литератури и пракси, чији је аутор Thomas Naylor, а који је са различитом степеном детаља изложен изложен у следећим радовима:

M. E. Beare, R. T. Naylor, 1999, стр. 35–38, www.ncjrs.gov/nathanson/organized.html, ас, 3. март 2015;

R. T. Naylor, *Economic and Organized Crime: Challenges for Criminal Justice, Strategic Issues Series, Research and Statistics Division*, 2000, http://justice.gc.ca/eng/rp-pr/csj-sjc/jsp-sjp/rp02_12-dr02_12/rp02_12.pdf, ас, 11. април 2013; и

R. T. Naylor, *A Typology of Profit-driven Crimes, Research and Statistics Division, Department of Justice Canada*, 2002, www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/csj-sjc/crime/rr02_3/rr02_3.pdf, ас, 3. април 2015.

криминал”, „кривична дела заснована на појму тржишта” и „комерцијални криминал”.¹⁶⁰ Детаљно разрађујући ову таксономију, он настоји да прецизно одреди економске механизме који делују када се врше та дела и да прецизније утврди обим вршења дела и рашчлани одговорности што је значајно за кривично-правно санкционисање извршилаца.¹⁶¹ Кључни принципи на којима се заснива ова типологија профитно усмерених дела су одређени разматрањем питања о томе:

- да ли до трансфера имовине долази на основу силе, слободне тржишне размене или редистрибуцијом прихода,
- да ли се пословање одвија на видљивом, легалном тржишти или у оквиру мрежа у подземљу, и
- који је оптималан начин нормативне реакције на дело: реституција, заплена или компензација.

„Отимачки криминал” (*predatory crimes*) је заснован на редистрибуцији постојећег богатства/имовине, јер је имовина законито стечена, а онда је незаконито одузета, тј. отета. Однос између жртве и учиниоца је билатералан и карактерише га недобровољни трансфер који може бити уз употребу силе или уз претњу силом (на пример, крађа, али и превара може бити довољна да би се ово дело извршило). Трансфери се одвијају у готовини или у добрима (физичким добрима, обвезницама, чак, и у информацијама). Губитке је једноставно одредити — јасни су, а појам фер тржишне вредности добара уопште не фигурира у трансакцији. Морална квалификација ових дела је неспорна и једнозначна — жртва је оштећена од стране учиниоца независно од тога да ли је у питању појединац, институција или корпорација и потребна је реституција трансферисаног. Жртве овог

¹⁶⁰ Неки аутори разматрају оправданост увођења и четврте категорије у оваквој класификацији — „корпоративни криминал”. Корпоративни криминал настаје као индиректна последица иначе сасвим правно ваљаног поступка, а и производња и промет роба и услуге које су његов предмет су у складу са законом. Међутим, екстерни утицај ових активности које су по свим елементима у складу с правним нормама, може довести до веома штетних друштвених последица, па се оцена ових дела као „криминалних” заснива на стандардима изван оног обухваћеног кривичним правом. М. Beare, R. Naylor, *op. cit.*, стр. 38.

¹⁶¹ R. Naylor, 2002, *op. cit.*, стр. 3–4.

типа криминала је лако идентификовати на основу непословног контекста трансакције или пословног профила — „отимачки криминал” виктимизује и грађане (на пример, превара платном картицом) и пословне ентитете (на пример, банкарска превара) и институције (на пример, фалсификовање новца). Реакција на ова дела је једноставна и подразумева директно санкционисање учиниоца и реституцију предмета дела жртви.

„Кривична дела заснована на појму тржишта” (*market-based crimes*) односе се на производњу и/или дистрибуцију нових добара, тј. роба и услуга који су илегални.¹⁶² Односи који се успостављају су вишеструки, мултилатерални односи између произвођача, дистрибутера, трговаца и финансијских менаџера на страни понуде, који у том односу доводе до, и потрошача на страни потражње који троше. Контекст за ова дела одређују „црно” тржиште на коме се типично нуде инехерентно илегална добра и „паралелно” („сиво”) тржиште на ком се налазе иначе легална добра чија је јавна расположивост контролисана и где организовани криминал учествује кроз легалне институције.¹⁶³ Транфер је добровољан и одвија се у готовини или путем различитих финансијских инструмената, те је жртве тешко одредити што, у целини има као последицу конфузију о питању како се односити према имовини проистеклој из извршеног дела. Морална квалификација ових дела је двосмислена и подложна је радикалној промени (на пример, хипотетична декриминализација лаких дрога). Суштина код вршења ових дела је у избегавању да се поступа у складу са прописаним, било да је реч о нечему што се забрањује или прописује или је у питању избегавање плаћања пореза. На пример, избегавају се прописи који утичу на услове продаје као што су то прописи о утврђивању курса

¹⁶² „Кривична дела заснована на појму тржишта” називају се и „пословни” криминал или „организовани” криминал, јер се врше на процедурално високоорганизован начин.

¹⁶³ Неки аутори сматрају да је примереније говорити о нелегалном тржишту. Нелегално тржиште се у ширем облику јавља када обухвата и црно и паралелно тржиште, док се његов ужи облик односи само на црно тржиште. Видети у: Г. Бошковић, „Методи финансијске истраге у сузбијању организованог криминала”, *Друштвоени аспекти организованог криминала* (урс. А.Фатић, Б. Бановић), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2011, стр. 64–65.

валуте, продаји лекова, квотама итд. Код избегавања забрана, може бити реч о онима које имају апсолутни карактер као што је то, на пример, кријумчарење изричито забрањене супстанце попут опојних дрога, или о онима чији је карактер релативан, ако што су то кријумчарење украдене робе, неплаћање акциза на шверцовану робу, трговина заштићеним животињским врстама итд. Одговарајућа реакција на ово дело је предмет актуелне друштвене дебате.

„Комерцијални криминал” (*commercial crimes*) врше иначе легитимни пословни људи, инвеститори, или корпорације. Односи који се упостављају извршењем ових дела су мултилатерални — жртве могу бити клијенти, снабдевачи или трећа лица, а код ових дела и људи из сфере криминала могу бити жртве и инструментално употребљени. Трансфери се, по правилу, врше путем легитимних канала, уобичајених начина безготовинског плаћања и законитим финансијским инструменатима. Трансакције су добровољне, међутим, садрже скривен недобровољни аспект јер су жртве преварене због чега се као реакција захтева реституција предмета трансфера. Пошто је суштински реч о превари, морална квалификација ових дела једнозначно негативна. У вршењу дела „комерцијалног криминала” углавном је реч о „криминалу белог оковратника”.¹⁶⁴

Класификација кривичних дела на основу економских карактеристика омогућава да се у домену бруто националног дохотка и економског благостања боље процене импликације њиховог чињења. „Отимачки криминал” (на пример, оружана пљачка), редистрибуира постојећа добра и нема ефект на бруто национални доходак (дање у тексту скраћено: БНД). Супротно томе, „кривична дела заснована на појму тржишта” (као што је то производња и стављање у промет опојних дрога) подразумевају

¹⁶⁴ „Криминал белог оковратника односи се на бројна кривична дела од којих већина може бити извршена само уколико извршилац поседује фактичку институционалну власт, било да је у питању јавни или приватни сектор. Злоупотреба овлашћења која је инхерентна овој врсти криминала, не генерише последице само у једној сфери друштвених односа, већ знатно шире — у оквирима у којима функционише поверење грађана у институције и у њихов интегритет.” Видети више у: А. Булатовић, „Питање о јавном овлашћењу — корен криминала белог оковратника”, *Социјална мисао*, 17 (4)/2010, стр. 75.

производњу и дистрибуцију нове робе и услуга, па имају позитиван утицај на БНД. „Комерцијални криминал” подразумева примену незаконитих метода у производњи и дистрибуцији робе и услуга које би иначе, користећи се законитим методама, производио неко други, па због тога утицај на БНД зависи од категорије специфичности подкатеорије дела.

Ако је реч о делу којим се снабдевач вара путем неодговарајуће надокнаде за оно што му је испоручено, онда је реч о једноставној редистрибуцији дохотка, па БНД остаје непромењен.

Ако се вршењем дела превари клијент тако да плати нереално високу цену у односу на вредност испорученог, онда ће БНД пасти јер ће клијент морати да усмери додатна средства да би надоместио недостатак количине или неодговарајући квалитет оног што је већ платио, па због тога неће располагати са средствима које би усмерио негде другде у потрошњу.

Ако дело подразумева да правни субјект умањује трошкове на рачун субјекта који не учествује у трансакцији (на пример, човекова околина), онда иста количина робе и услуга постаје доступна на тржишту по нижој цени или је по истој цени могуће обезбедити њену већу количину. У оба случаја БНД се повећава, под условом да занемаримо калкулације у вези са заштитом човекове околине.

Дефинисање организованог криминалитета на основу економског аспекта омогућава бољу процену социоекономских трошкова који су са њим скопчани, утврђивање контекста и дефинисање процеса који су основ за креирање политике сузбијања криминала, односно, одређивање структуре (врсте дела), динамике (учесталост вршења) и обима вршења одређених кривичних дела (степен угрожености због вршења дела).¹⁶⁵

Thomas Naylor упозорава да оперативне импликације вршења дела и посебне сложености које проистичу из чињенице да се

¹⁶⁵ У литератури постоје бројне класификације социоекономских трошкова које индучује криминал. На пример, разликују се директни трошкови као што су спречавање криминала или они у вези са давањем подршке жртвама (односе се на функционисање здравства, полиције, правосуђа) и индиректни, као што су утицај на тржишта капитала и радне снаге (ниже плате, мањи износ штедње), ерозија социјалног капитала и нижи квалитет живота.

криминал одвија у различитом институционалном и правном контексту, стварају тешкоће у јасном одређивању које је дело у питању у неком конкретном случају. Због тога модалитети криминала у његовој класификацији кривичних дела према економским карактеристикама не могу имати апсолутан карактер, али овакво разумевање економске организације криминала омогућава стварање ефикаснијих механизма контроле, јер поред традиционалних питања у криминолошком дискурсу о организованом криминалитету — „ко” и „зашто”, у алтернативној типологији се постављају и питања „како” и „шта”. Дијалектичко сагледавање узajамног дејства организованог криминалитета и политике његовог сузбијања могуће је само ако се обезбеде нови, дубљи увиди.¹⁶⁶ Савремени стратешки документи о борби против организованог криминалитета суштински одражавају значај сагледавања економског аспекта ове штетне друштвене појаве и дају одговарајуће смернице институцијама које се на оперативном плану суочавају са овим феноменом.¹⁶⁷

Врсте имовине карактеристичне за организованог криминал у ресурсном смислу

Пословно окружење подразумева широк спектар услова под којима се послује и од примарног је значаја за позиционирање на тржишту. Функционисање неке организације неодвојиво је

¹⁶⁶ S. B. Lindo, “Identity in Flux: The Mafia, Antimafia, and Sicily’s Discovery of New Italian Unity”, *Italian Honors Papers*, Italian Department, 2008, <http://digitalcommons.conncoll.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1001&context=italhp, asp>, 1. септембар 2015.

¹⁶⁷ Видети више у:

M. Levi *et al.*, *The Economic, Financial and Social Impacts of Organised Crime in the European Union*, Special Committee on Organised Crime, Corruption and Money Laundering, Policy Department C: Citizens’ Rights and Constitutional Affairs, Directorate General for Internal Policies, European Parliament, PE 493.018, 2013, стр. 19; и World Economic Forum, *Global Agenda, Briefing Papers: State of the Illicit Economy*, World Economic Forum, October 2015, стр. 12–14, www3.weforum.org/docs/WEF_State_of_the_Illicit_Economy_2015_2.pdf, asp, 22. новембар 2015.

од ресурса — реализација било какве активности захтева одређене ресурсе. Уобичајено се као материјални ресурси одређују новац, технологија, непокретности, сировине, енергија итд. Ресурси попут знања (*know-how*), информација са којима се тајно располаже и репутације представљају нематеријалне ресурсе. Целина ресурса дефинише једну организациону структуру.

Имовина се сматра кључним ресурсом за пословање, а њена вредност и структура су у великој мери условљени делатношћу.¹⁶⁸ Криминалну имовину чини било какво средство или економска предност која је проистекла или је прибављена директно или индиректно путем кривичног дела. Од имовине која се налази под контролом криминалне организације очекује се да допринесе крајњим циљевима организације, односно, остварењу економске користи у будућности. Осим што представља потенцијал за повећавање богатства и утврђивање моћи организације, имовина је ресурс који утиче на ефикасније функционисање организације, а финални исход стављања имовине у функцију генерисања профита јесте побољшање добробити припадника организације. Због тога што организовани криминалитет функционише као управљачка структура Gianluca Fiorentini сматра да би било погрешно сводити га на пуку организацију снабдевања илегалном робом.¹⁶⁹ Пошто криминално предузетништво нема приступ формалној, регуларној економији и њеним институцијама које пружају такве услуге као што је решавања спорова, гарантовање имовинских права и „*start-up*” капитал (капитал за почетно инвестирање), у стварању целовите предузетничке инфраструктуре која је неопходна за успешно пословање централно се позиционира улога имовине криминалних организација.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Промет наркотика је најлукративнија криминална делатност, док илегална трговина људским органима и плементним металима, иако веома лукративне, имају далеко мањи обрт сходно тражњи и понуди. Видети детаљније у: UNODC, "Different forms of transnational organized crime", Transnational organized crime: the globalized illegal economy, United Nations Office On Drugs and Crime, Vienna, www.unodc.org/toc/en/crimes/organized-crime.html, asp, 17. јун 2015.

¹⁶⁹ G. Fiorentini, *Organized Crime and Illegal Markets*, Dipartimento di Scienze Economiche Università di Bologna, Bologna, 1999, стр. 437.

¹⁷⁰ M. Beare, R. T. Naylor, *op. cit.*, стр. 24.

Криминалну економију чине економске активности које су у великој мери укоренење у организовани криминал — илегална трговина илегалном робом и услугама (на пример, трговина дрогом, трговина заштићеним биљним и животињским врстама, проституција, коцкање) и кривична дела којима се угрожава друштво (на пример, крађа, превара, рекетирање).¹⁷¹ Одређивање криминалне активности и дефинисање организационе структуре криминалних ентитета, њихове величине и начина рада проистиче из њених утврђених циљева и чињенице пословања на илегалном тржишту.¹⁷² Централна тачка деловања криминалне организације је профит (криминална зарада), и он је, истовремено, и компензација за извршено дело и средство које се опредељује за финансирање будућих дела.¹⁷³

Пљачкашки тип извора криминалне зараде препознаје се у изнуди, крађи и другим средствима екстракције ренте на територији на којој организација „послује”, а што се уобичајено еуфемистички формулише као „заштита”. Рекетирање је начин да се осигура физичка контрола над територијом на којој криминална организација делује у одређеној сфери, а која се у англосаксонској литератури означава енглеском речи: *turf*. Између генералне димензије организованог криминала и активности индивидуалних актера разлика је у том што је генерална активност углавном глобална, а индивидуални актери делују локално. Доминација на територији која представља *turf* подразумева ефективитет у примени силе у смислу у коме овај појам користи Giorgio Agamben, што омогућава да у редовном режиму функционисања претња силом буде довољна да би воља организације била извршавана, односно, да би контрола била ефективна.¹⁷⁴ Друга врста извора криминалне зараде су по природи трансакциони, јер настоје да

¹⁷¹ Видети више у:

P. Dickie, P. Wilson, *op.cit.*, стр. 6;

H. R. Friman, P. Andreas (eds.), *The Illicit Global Economy and the State Power*, Rowman and Littlefield, USA, England, 1999, стр. 5.

¹⁷² P. Gottschalk, 2010, *op.cit.*, стр. 300.

¹⁷³ Извори криминалне зараде могу бити деривативни и оригинерни, као и у регуларним околностима.

¹⁷⁴ G. Agamben, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Stanford University Press, California, 1998, стр. 17.

структурно одговоре на захтеве тржишта и задовоље потребе за наркотицима, проституцијом, или неком другом незаконитом робом или услугама. Оба извора криминалне зараде почивају на стварању и коришћењу огромне мреже клијената и покровитеља на основу које организација одржава и шири свој утицај.

Криминални потенцијал криминалне организације стандардно се процењује на основу њене имовине, јер тај потенцијал рефлектује капацитет за криминално профитирање.¹⁷⁵ Легална и илегална тржишта се све више преплићу.¹⁷⁶ Margaret Beare и Thomas Naylor истичу да постоји изузетно висок степен сличности између бројних аспеката легалне и илегалне економије.¹⁷⁷ Профитабилност организованог криминала у крајњој инстанци зависи од успеха да се криминални профит уведе у легалне токове.¹⁷⁸ Легализација криминалног профита има вишеструки значај — за његово трошење (од покривања трошкова транспорта робе и безбедности, па до личне потрошње), инвестирање у будуће криминалне активности, организацију криминалних активности јер легално пословање не привлачи толико пажње, као и за финансирање изградње и одржавања „фасаде” и „сигурносне мреже” против разних врста притисака, од институционалних (истрага, кривичноправни прогон) до административних.¹⁷⁹ Прање новца и фрагментирање имовине да би се сакрило њихово право порекло извор су легалне имовине криминалаца и криминалних организација.

Главни разлог да организовани криминал буде заинтересован да легално послује јесте у томе што ове активности омогућавају искоришћавање економије обима и повезивање са својим илегалним активностима. Потребан је легитиман извор прихода

¹⁷⁵ H. Barnett, “Wealth, Crime, and Capital Accumulation”, *Contemporary Crisis*, 3/1979, стр. 172.

¹⁷⁶ M. Beare, R. Naylor, *op. cit.*, стр. 10.

¹⁷⁷ *Ibid.*, стр. 38.

¹⁷⁸ Home Office, *Local to Global: Reducing Risk from Organised Crime*, Home Office, United Kingdom 2011, стр. 19.

¹⁷⁹ G. McElwee, R. Smith, “Towards a Nuanced Typology of Illegal Entrepreneurship: A Theoretical and Conceptual Overview”, *Exploring Criminal and Illegal Enterprise: New Perspectives on Research, Policy and Practice* (eds. G. McElwee, R. Smith), Emerald Group Publishing, 2015, стр. 20.

да би се прикрила криминална делатност. Иста врста логике се примењује за покривање активности које се односе на прање новца или незаконито клађење — организује се снабдевање илегалном робом и услугама путем дистрибутивне мреже која се састоји од локалних бакалница (малих продавница), барова, ресторана. Неки трошкови као што су то трошкови транспорта, комуникације, складиштења, појављују се и у легалном и у илегалном пословању, па је исплатива интеграција трошкова из обе сфере. Такође, криминални профит ствара сталну потребу да се прљави новац пере што, када се ради кроз пословну активност, смањује ризике у вези са прањем новца. Осим тога, законито пословање може бити прилика да се прошире и диверсификују пословне активности.¹⁸⁰

У иницирању и одржавању криминалне активности значај социјалног капитала (контаката и односа) и симболичког капитала (поверења и репутације) има једнак или, чак, већи значај у односу на материјалну имовину.¹⁸¹ Путем друштвеног и симболичког капитала учесник у криминалној активности може да се повеже са снабдевачем, да обезбеди да добије робу или услугу на кредит, и да ствара дугорочну базу клијената која обезбеђује брз поврат уложеног.¹⁸² Репутација, поузданост и иницијални контакти основ су поуздане базе клијената која омогућава приходавање.

Описујући улогу репутације као „имовине” привредних субјеката на легалном тржишту, Бојан Крстић наводи да се репутација тешко стиче, да њено креирање обично захтева вишегодишње квалитетне производе, добре финансијске резултате, сталне иновације, брзину у реаговању на захтеве заинтересованих субјеката, континуирано технолошко усавршавање, висок пословни успех итд. Он истиче да се „репутација као ресурс не може имитирати, па њен стратешки значај у портфолију ресурса расте, јер она може да ствара диференцијацију и баријере у односу на

¹⁸⁰ G. Fiorentini, *op. cit.*, стр. 448.

¹⁸¹ A. Hall, G. A. Antonopoulos, “United Kingdom: the shifting structures of a market with high demand”, *Financing of Organised Crime* (eds. M. Levi, O. Shentov, B. Todorov), Center for the Study of Democracy, Bulgaria, 2015, стр. 115.

¹⁸² *Ibidem.*

конкуренте.”¹⁸³ Као и за регуларни пословни ентитет, репутација за криминалну организацију представља врсту нематеријалне имовине која криминалној организацији омогућава да управља очекивањима и потребама својих „улагача”, па је због тога неопходан елемент њене „имовинске карте” у светлу одржавања на тржишту и осигуравања конкурентске позиције.

„Криминална имовина“ и „имовина криминалне групе“: битне нормативне разлике

Усмеравање пажње на околности у којима делују организоване криминалне групе у директној је вези са могућностима интервенисања против организованог криминалитета путем механизма спровођења закона. Уз карактеристике као што су ефикасна организација, унутрашња кохезија итд, у вршењу кривичног дела имовина је кључна за функционалност организованог криминала јер, уопштено узев, имовина обезбеђује потребна средства за деловање. Горан Бошковић и Саша Мијалковић наводе да „велике количине прихода стечених криминалом представљају значајну полуку моћи криминалним организацијама за корумпирање представника власти, продор у легалне економске токове, финансирање политичких странака и могу се користити као подршка ширењу криминалних активности организованог криминала”.¹⁸⁴ „Криминална имовина” је израз широког обухвата којим се означава имовина криминалног порекла, не улазећи у разграничење имовине која је средство извршења кривичног дела од имовине стечене кривичним делом, односно, имовинске користи остварене од криминала. Различити начини на које се криминална имовина може стећи и проблематичност тих

¹⁸³ Б. Крстић, „Репутација и финансијске перформансе предузећа”, *Facta universitatis — series: Economics and Organization*, 11 (1)/2014, стр. 45.

¹⁸⁴ Г. Бошковић, С. Мијалковић, „Међународна сарадња у одузимању прихода стечених организованим криминалом”, *Сјрани правни живои*, 2009, стр. 191–192.

начина стицања немају значај за квалификацију имовине као „криминалне”.¹⁸⁵

Палермо конвенцијом којом је УН утврдила битне параметре у борби против транснационалног организованог криминала одређен је садржај битних појмова за вршење и сузбијање вршења кривичних дела организованог криминала. Имовина, у смислу ове конвенције, означава „ствари сваке врсте, било материјалне или нематеријалне, покретне или непокретне, процењиве или непроцењиве, као и правна документа или инструменте којима се доказује право или интерес у односу на такве ствари”, а добит од криминала означава „имовину која је проистекла или је остварена, директно или индиректно, извршењем кривичног дела”.¹⁸⁶

Прибављање имовинске користи вршењем кривичног дела у литератури се одређује као свако увећање имовине учиниоца или трећег лица које је последица кривичног дела.¹⁸⁷ Имовинску корист прибављену кривичним делом може да представља непокретна имовина (стамбени и пословни објекти, пољопривредно земљиште), покретна имовина (готов новац, новац на рачуну код банака, хартије од вредности, моторна возила, накит, уметничка дела) и свака друга финансијска корист прибављена извршењем кривичног дела (незаконито добијање кредита, спречавање умањења имовине у виду одлагања плаћања дуга или опроштај дуга, уплате којима се покривају трошкови попут оних везаних за полисе осигурања, студије, путовања, институционално чланство повезано са значајнијим трошковима у виду чланарине итд.).

Израз „криминална имовина” везује се за прибављену имовинску корист која је стечена извршењем конкретног кривичног

¹⁸⁵ Лице које је стекло криминалну имовину, односно, власник, условна је категорија, јер је у контексту грађанског права, ушито власништво над имовином која је стечена кривичним делом. Дилема се састоји у одређењу стицања права својине од стране оног ко се декларише као власник с обзиром на њено незаконито порекло, односно легитимше као власник јер је стекао трајно власништво над оваквом имовином.

¹⁸⁶ Видети детаљније у: чл. 2, Закон о потврђивању Конвенције УН против транснационалног организованог криминала, *Службени лист ЦРЈ*, Међународни уговори, бр. 6/2001.

¹⁸⁷ Е. Ivičević–Karas, „Kaznenopravno oduzimanje nezakonito stečene imovinske koristi, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, 14 (2)/2007, стр. 676.

дела, непосредно или посредно, као профит који је остварен из изворне добити, или је, због претварања и мешања као третмана у процесу прања новца, реч о трансформисаној или конвертованој имовини.¹⁸⁸ Криминална имовина може бити стечена и на процедурално законит начин (али путем прљавог новца), па је због тога значајно испитивање њеног порекла. Angela Veng Mei Lenog указује на то да када је против неког инициран кривични поступак за дела организованог криминала која по правилу доносе велику имовинску корист, онда је упитно порекло имовине таквих лица чак и када се та имовинска корист не може довести директно у везу са конкретним кривичним делом али је очигледна несразмера између законитих прихода и имовине учиниоца.¹⁸⁹

Криминална имовина се везује за кривично дело, а „имовина криминалне групе” за криминалне активности. Код имовине криминалне групе реч је и појмовној конструкцији која је шира од криминалне имовине јер се не може директно довести у везу са имовинском користи оствареном конкретним кривичним делом, те по свом концепту одговара имовинској користи дефинисаној у екстензивном смислу. Особеност имовине криминалне групе је у њеном претпостављеном криминалном пореклу, јер постоји сумња да је стечена криминалном делатношћу, те потреби да се доказује да је законито прибављена. Специфичност одређења имовине криминалне групе је у ширини захвата у имовину.¹⁹⁰

Реконфигурација правних норми је начин да оне одражавају реалност финансијске компоненте криминала што омогућава концептуално разликовање криминалне имовине у ужем и у ширем смислу, као имовине криминалне групе.¹⁹¹ Последице

¹⁸⁸ Е. Ivičević–Karas, *op. cit.*, стр. 678.

¹⁸⁹ А. V. M. Lenog, *The Disruption of International Organised Crime: An Analysis of Legal and Non-Legal Strategies*, Routledge, UK, 2016, стр. 96.

¹⁹⁰ Релевантан пропис у Србији, Закон о одузимању имовине проистекле из кривичног дела, одређује појам имовине и имовине проистекле из кривичног дела на начин који одговара изложеном значењу екстензивне имовинске користи. Видети више у: Закон о одузимању имовине проистекле из кривичног дела, *Службени гласник РС*, 32/2013.

¹⁹¹ UNODC, *Digest of Organized Crime Cases: A Compilation of Cases with Commentaries, and Lessons Learned*, UNODC, Vienna, 2012, стр. 26.

проширивања појма криминалне имовине на имовину криминалне групе огледају се у редукцији доказног стандарда који се примењује при поступку утврђивања (не)законитог порекла одређене имовине, те у инверзији или подели терета доказивања (не)законитог порекла одређене имовине.¹⁹² За разлику од криминалне имовине која се обавезно одузима, одузимање имовине криминалне групе је факултативно и у том смислу је значајно постојање временског атрибута и других околности које у конкретном случају оправдавају одузимање имовинске користи. На овај начин се проширује могућност одузимања имовинске користи од криминалних организација, стицане током одређеног периода, и уводи се правни механизам који се сматра јаким инструментом у борби против најтежих кривичних дела сходно начелу да се криминал не сме исплатити.¹⁹³

Методологија одузимања имовине као приступ борби против организованог криминала: наслеђе закона Rognoni–La Torre¹⁹⁴

Стандардне методе у борби против организованог криминалитета показале су се као неефикасне јер су циљале само највидљивије и најрањивије припаднике криминалних структура који чине њихову најлакше замењиву компоненту и подразумевају вољно учешће грађана који се иначе понашају у оквирима закона, што оставља функционисање нелегалног тржишта

¹⁹² Е. Ivičević–Karas, *op. cit.*, стр. 678.

¹⁹³ Видети детаљније у:

N. Boister, R. L. Currie, *Routledge Handbook of Transnational Criminal Law*, Routledge, UK, 2015, стр. 427; и

C. van den Wyngaert, S. Dewulf (eds.), *International Criminal Law: A Collection of International and Regional Instruments*, 4th revised edition, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Netherlands, 2011, стр. 1049–1056.

¹⁹⁴ Овај одељак се заснива на раније објављеном тексту. Видети више у: А. Булатовић, „Имовина као елемент инфраструктуре организованих криминалних група”, у: Костић, Ј., Стевановић, А. (урс.) *Финансијски криминалијеи*, Институт за упоредно право, Зрењанин, стр. 205-216.

у великој мери нетакнутим.¹⁹⁵ Због тога је у међународним оквирима, током 80тих и 90их година XX века, дошло до преусмеравања пажње на праћење кретања криминалног профита кроз сложене шеме прања новца које су криминалци осмислили.¹⁹⁶ Типичан начин прибављања имовинске користи — приходовања од кривичног дела, односно, криминалног стицања, односи се на новац прибављен извршењем кривичног дела, на незаконит начин. Тако стечен новац је „врућ” и да би могао на регуларан начин да се користи потребно је прикрити његово порекло. На овај начин се обезбеђује интеграција криминалне имовине у легалне токове. Тако су централни елементи политике борбе против организованог криминала постали спречавање прања новца, циљање виших ешалона организованих криминалних структура и настојање да се онемогући профитирање од криминала путем одузимања криминалне имовинске користи стечене извршењем кривичног дела (заплена и одузимање).

Претеча закона о одузимању имовине стицане криминалом јесте антимафијашки закон усвојен у Италији 1982. године познат као Rognoni–La Torre закон.¹⁹⁷ Циљ овог закона је био дугорочна промена економског понашања мафије, односно њено приморавање да путем пасивних инвестиција пребаци средстава у легалну економију.¹⁹⁸ До доношења Rognoni–La Torre закона италијанско законодавство је располагало само са једноставном дефиницијом организованог криминала заснованом на присуству три елемента: удруживању, организованој структури и циљу да се врше кривична дела.¹⁹⁹ На основу овог закона допуњен је члан 416

¹⁹⁵ M. Beare, R. Naylor, *op. cit.*, стр. 43.

¹⁹⁶ G. Stassens, *Money Laundering: A New International Law Enforcement Model*, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2000, стр. 8.

¹⁹⁷ Pio La Torre, лидер комуниста у италијанском парламенту, и Virginio Rognoni, министар из демохришћанске странке, предлагачи су два нацрта овог закона, која су накнадно обједињена у нацрту који је усвојен, па је закон по њима познат као Rognoni–La Torre закон. Стручне темеље овог закона је у великој мери дао савремени утицајан теоретичар и политичар Giuseppe „Pino“ Arlacchi. Видети детаљније у: R. Seindal, *Mafia: Money and Politics in Sicily, 1950–1997*, Museum Tusulanum Press, Copenhagen, 1998, стр. 66.

¹⁹⁸ М. Шкулић, 2015, *op.cit.*, стр. 612.

¹⁹⁹ Темље италијанског кривичног законодавства и данас чини Кривични законик донет 1930. године, који је од тада више пута новелиран.

италијанског Кривичног законика тако да дефинише мафију као специфичан облик организованог криминала, наводећи да припадници мафијашке организације користе застрашивање, подређивање и завет ћутања да би чинили кривична дела, директно или индиректно управљали или контролисали привредна предузећа, функционисање јавних концесија и одобрења уговора о јавним радовима и јавним услугама зарад остваривања било незаконитог профита или других користи за себе или друге.²⁰⁰ Другим речима, овим законом је активно чланство у мафијашкој организацији дефинисано као кривично дело.²⁰¹ Осим друкчијег дефинисања бића кривичног дела организованог криминала, најважнији и оригинални елементи новог прописа биле су мере које су се могле предузети са циљем контроле порекла имовине, укључујући и мере конфискације незаконито стечених добара и обавезу прибављања дозволе за извођење јавних радова у својству подизвођача.²⁰²

Суштинске иновације Rognoni–La Torre закона представљају увођење нових инкриминиција — „мафијашка завера” и „одузимање имовине стечене организованим криминалом”.²⁰³ Овим законом је укинута финансијска приватност осумњичених за „мафијашку заверу” укидањем поверљивости банкарских рачуна у случају истраге, уведена је обавеза одузимања свих предмета коришћених или намењених вршењу криминалне делатности, као и конфискација целокупне незаконито стечене имовине, како осумњичених за мафијашку заверу, тако и њихових сарадника и сродника.²⁰⁴ Овакве одредбе представљају структурно решење у борби против мафије, јер је наводе да путем пасивних инвестиција, пребацује новац у легалне токове, а да при том нема одлучујућу реч у њој. Циљ доношења Rognoni–La Torre закона

²⁰⁰ А. Булатовић, „Италијанска искуства у борби против организованог криминала“, *Зборник радова Института за криминологику и социолошку истраживања*, 30 (1–2)/2011, стр. 279–290.

²⁰¹ G. Fraschini, C. Putaturo, *Illicit Assets Recovery in Italy: Enhancing Integrity and Effectiveness of Illegal Asset Confiscation*, Transparency International Italia, Italy, 2013, стр. 4.

²⁰² А. Jamieson, *The Antimafia: Italy's Fight Against Organized Crime*, Palgrave MacMillan, UK, USA, 1999, стр. 28.

²⁰³ *Ibidem*.

²⁰⁴ *Ibid.*, стр. 29.

је био легализација Мафијиног криминалног профита путем инвестирања у привреду и смањивање обима капитала у под-земљу како би то довело до дугорочне промене у економском понашању криминалаца.

Смисао одузимања имовине стечене вршењем кривичних дела јесте спречавање да се вршењем кривичних дела оствари било каква имовинска корист.²⁰⁵ Успостављање методологије одузимања (конфискације) имовине под утицајем је друштвених фактора (политика, економија итд.) и специфичних околности (степен криминалитета, особености кривичноправног система итд.). Методологија конфискације развијала се примарно из потребе да се пронађу ефикаснија решења за борбу против организованог криминала. Како је природа мотива извршилаца дела организованог криминала користољубље (стицање профита), одузимање стеченог криминалног прихода је рационалан поступак, али представља и морални императив, па у том смислу има утицај у смислу функције опште превенције.²⁰⁶

Када је питање супротстављања организованом криминалитету еволуирало у међународно политичко питање које је изнедрило релеватне стандарде међународних организација, дошло је до ширења круга националних правних система који предвиђају средства за одузимање имовине. Основне претпоставке за одузимање имовине стечене вршењем кривичних дела су да је профит главни мотив организованог криминала и да одузимање криминалне имовине спречава његову интрузију у привредни систем и финансирање будућих криминалних активности. Палермо конвенција дефинише организовани криминал на основу одређивања неколико појмова који га синергички описују, па тако „замрзавање” или „заплена” означава привремену забрану преноса, претварања, располагања или премештања имовине или привремено предузето чување или контролу имовине на основу налога који изда суд или други надлежни орган, а „конфискација” се односи на одузимање, где је примењиво трајно лишавање права својине на имовину по налогу суда или другог

²⁰⁵ М. Шкулић, 2015, *op.cit.*, стр. 611.

²⁰⁶ М. Beare, R. Naylor, *op. cit.*, стр. 45.

надлежног органа. На овај начин се у Палермо конвенцији истиче да је циљ организованих криминалних група да добију, директно или индиректно, финансијску или другу врсту материјалне користи.

Код конфискације имовине је реч о принудном одузимању без накнаде у корист државе и може се односити на:

- целокупну имовину (потпуна конфискација) или
- тачно одређени део имовине (делимична конфискација) физичког или правног лица.²⁰⁷

Под имовином се разумеју сва имовинска права.

Конфискацију изричу законом овлашћени државни органи, само у случајевима који су предвиђени законом, а њени могући модалитети су:

- кривичноправни,
- цивилни (грађански) и
- административни (управни).

Кривичноправни модел конфискације имовинске користи, у демократским правно уређеним државама, може се изрећи искључиво лицима за које се докаже да су до имовине дошли искључиво чињењем кривичног дела, те се и мера може односити искључиво на ту имовину. Уколико се порекло новца не заснива на правно ваљаном основу, сматра се да је такав новац незаконитог порекла и стварају се услови за његово одузимање, конфискацију.

У оквиру кривичноправног модалитета конфискације, стандардно се разликују класична и проширена конфискација.

Класична конфискација је иницијални тип одузимања имовине који се у основи односи на средства и приходе од криминала, односно, било какву вредност у економском смислу која потиче од кривичног дела.²⁰⁸ Да би се овај тип конфискације применио потребно је да се у кривичном поступку установи

²⁰⁷ Код конфискације се имовином физичког лица сматра и имовина која представља његов удео у заједничкој имовини са другим лицима.

²⁰⁸ UNODC Division for Treaty Affairs, *Legislative Guides for the Implementation of the United Nations convention Against Transnational Organized Crime and The Protocols Thereto*, United Nations, New York, 2004, стр. 34–37.

веза између кривичног дела и стицања предмета конфискације. Ово није проблематично за доказивање када је ограничен број појединаца укључених у вршење дела на одређеном простору и у одређеном времену. Међутим, тежина доказивања добија аутентичан *probatio diabolica* карактер када кривично дело представља део структурираног криминалног ентитета који је професионално и континуирано криминално делује у различитим временским периодима и на географски различитим подручјима (у националним оквирима, интернационално или транснационално) и када се се добит од криминала трансформише путем незаконитих и законитих активности, на тај начин мешајући и спајајући профите проистекле из тих активности.

Проширена конфискација је заснована на једноставнијем механизму доказивања јер је терет доказивања подељен. На једној страни се доказује да је имовина директно или индиректно у несразмери са вредношћу легитимног прихода, а друга страна, односно, лице коме прети конфискација имовине по основу проширеног модалитета, доказује да имовина, упркос диспропорцији, јесте или вероватно јесте легитимног порекла (у неким земљама се тражи мањи степен извесности у доказивању).²⁰⁹

Грађанска конфискација имовине (*confiscatio in rem*) или како се још назива, „цивилна заплена” усмерена је против ствари, а не лица. Овај модалитет конфискације је настао у прецедентном правном систему и карактеристичан је за САД где се широко примењује, али у међународним оквирима препорука о опортунитету њене примене везује се за УН, односно, за одредбе Конвенције УН против незаконитог промета опојним дрогама и психотропним супстанцама из 1988. године (тзв. Бечка Конвенција) и УН Конвенцију о борби против корупције, па се данас у различитим варијететима овај модел конфискације налази уграђен и у националним законодавствима континенталног правног система.²¹⁰ Цивилна заплена се спроводи над имовином лица које

²⁰⁹ *Ibid.*, стр. 37.

²¹⁰ Б. Николић, „Неопходни инструменти за ефикасно одузимање имовине стечене организованим криминалом: Смернице за дораду домаћих прописа”, *Правда у транзицији*, 9/2007, стр. 1–3, www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/%28CASOPIS%29/SRP/SRP09/1664.pdf, asp, 14. октобар 20015.

не мора бити осуђено нити оптужено, па чак не мора ни да буде покренут кривични поступак против њега.²¹¹ То лице може бити и правоснажно ослобођено у кривичном поступку, а да му се имовина ипак одузме, јер је за грађанску конфискацију довољно да постоји сумња да имовина потиче од криминала. Докази о конкретном кривичном делу нису потребни, али надлежни орган који поступа мора да докаже барем врсту кривичног дела за које се тврди да у конкретном случају представља „против-законито понашање” (на пример, крађа, превара, корупција).²¹²

Ratio legis за грађанску конфискацију проналази се у постојању посебних околности: осумњичени је недоступан органима гоњења због наступања различитих чињеница као што је то смрт, или је осумњичени у бекству, а имовина је потрошена, осумњичени се налази у иностранству и држава у којој борави одбија изручење а не постоје билатерални или мултилатерални уговори који би је обавезивали на изручење итд. Иако се грађанска конфискација сматра најефикаснијим начином да се супротставља многим облицима корупције, привредног криминала и других форми деловања организованог криминала, овај начин конфискације имовине је контроверзан, јер се терет доказивања помера на кориснике имовинске активе (конкретни облици средстава са којима се располаже) која је „под сумњом”, односно, на лице које је окривљено за дело из области прања новца, корупцију, ометање правосуђа, ако је по природи транснационално и укључује постојање криминалне организације.²¹³

Административна конфискација је најмање споран вид конфискације, а реч је процесу који се уобичајено примењује у контексту царинских прописа и царинске заплене. Типично

²¹¹ Кључне идеје о грађанској конфискацији представљене су на основу новије студије о томе коју је израдио Савет Европе. Видети више у: Council of Europe Office in Belgrade, *Impact Study on Civil Forfeiture*, Economic Crime Cooperation Unit Action Against Crime Department Directorate General Human Rights and Rule of Law Council of Europe, Belgrade, 2013.

²¹² Незаконито порекло имовине се доказује по принципу „равнотеже вероватноћа” (*balance of probabilities*) што представља нижи ниво доказа који се у оваковом поступку морају представити, у односу на доказивање „изван сваке сумње” (*beyond a reasonable doubt*) које је стандард кривичног поступка.

²¹³ Б. Николић, *op. cit.*, стр. 2–3.

се користи за заплону готовог новца који се открије приликом преласка границе, али се примењује и када је природа заплене ствари таква да оправдава заплону (на пример, у питању је експлозив или кријумчарена роба).²¹⁴

Искуства у примени политике одузимања имовине у Европи и Северној Америци²¹⁵

Активности у контексту организованог криминалитета показују карактеристике које су типичне код уобичајених пословних активности у оквиру законитог пословања јер могу представљати извор зараде од продаје роба и услуга клијентима и од накнада по различитим основама, бележити економски раст и представљати опортуну категорију у економској и политичкој сфери. Овако постављену контекстуалну перспективу на организирани криминалитет у односу на економску равн друштвеног система Michael Versten дефинише као „област трансакција материјално утемељена у тржишту нелегалних роба и услуга”.²¹⁶ Тако је супротстављање организованом криминалитету конципирано на новом модалитету који је усмерен на укљањање плодова извршења кривичног дела како они не би били на располагању криминалцима и након што издрже затворску казну. Овај нов приступ је остварење делотворног одвраћања од криминалитета као циља политике кажњавања повезао је са крајњим циљем бањања криминалом, а то је стицање имовинске користи.

У свим правним системима постоје правни прописи о одузимању својине стечене кривичном делатношћу, иако са различитим приступима и различитим ефектима које производе.

²¹⁴ UNODC, *Manual on International Cooperation for the Purposes of Confiscation of Proceeds of Crime*, UNODC, Vienna, 2012, стр. 17.

²¹⁵ Овај одељак се заснива на раније објављеном тексту. Видети више у: А. Булатовић, „Имовина као елемент инфраструктуре организованих криминалних група”, у: Костић, Ј., Стевановић, А. (урс.) *Финансијски криминалијетей*, Институт за упоредно право, Зрењанин, стр. 205-216.

²¹⁶ P. Dickie, P. Wilson, “Defending Organised Crime: An Operational Perspective”, Australian and New Zealand Society of Criminology Conference, Melbourne, 1992, стр. 5.

Елемент који се уочава као заједнички свим правним системима је разумевање одузимања својине стечене криминалном делатношћу као врло ефикасне мере у борби против организованог криминала, јер спречава стицање имовинске користи вршењем кривичних дела.²¹⁷ Основни проблеми у одузимању имовинске користи стечене кривичним делима јесу разграничење имовине која је средство извршења кривичног дела од имовине стечене кривичним делом, утврђивање њене висине и отуђивање имовине од стране учиниоца кривичног дела.²¹⁸ Утврђивање тачног износа имовинске користи добијене од организованог криминала, по правилу је скопчано са бројним тешкоћама и може негативно утицати на брзину и економичност суђења. А у случају да је немогуће ову меру извршити директним одузимањем имовинске користи која би се састојала у новцу, вредносним папирима или стварима, делимично или потпуно, суд по слободној оцени одређује висину противправне имовинске користи.

Већина земаља данас има успостављене легислативне оквире који омогућавају одузимање прихода стечених криминалом.²¹⁹ Конфискација имовине се у различитим прописима неуједначено дефинише, као кривична санкција и као кривична мера, па се разликују и стандарди за дефинисање законског оквира који регулишу ову област у смислу да се захтева осуда у кривичном поступку, односно да се, алтернативно или паралелно, користи механизам који није утемељен на кривичноправној осуди.²²⁰

Искуства у примени политике конфискације криминалне имовине специфично су обликована одређењем појма криминалне имовине, на основу утврђеног националног система

²¹⁷ Д. Маринковић, „Место и улога кривичног законодавства у супротстављању савременим облицима криминалитета”, *Сиречавање и сузбијање савремених облика криминалности* — II (урс. С. Петровић, М. Милошевић, Ђ. Ђорђевић), Криминалистичко–полицијска академија, Београд, 2007, стр. 149.

²¹⁸ М. Levi, L. Osofsky, „Investigation, Seizing and Confiscating the Proceeds of Crime”, *Crime Detection and Prevention Series Paper No. 61*, Home Office Police Department, London, 1995, стр. 4.

²¹⁹ Г. Бошковић, С. Мижалковић, *op. cit.*, стр. 196.

²²⁰ Booz, Allen, Hamilton, *Comparative Evaluation of Unexplained Wealth Orders*, 2012, www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/237163.pdf, asp, 20. октобар 2015, стр. 9.

конфискације и његовом применом кроз све фазе — фазе истраге, судског поступка и управљања одузетом имовином.²²¹

Европски огранак RAND корпорације чије су анализе стандардно референтне на нивоу државне политике коју утврђују владе, анализирао је последице конфискације криминалне имовине у студији чију је израду затражила Европска комисија, користећи бројне критеријуме у евалуацији примене политике одузимања имовине — економске и социјалне последице, као и последице по животну околину, поштовање фундаменталних људских и грађанских права, пропорционалност, једноставног, кохерентност, директне трошкове, географску распрострањеност утицаја итд.²²² Резултат ове анализе јесте идентификовање читавог низа елемената које би требало унапредити, а тичу се конфискације, менаџмента и коришћења конфисковане имовине, редистрибуције како би се конфискована имовина ставила у функцију друштва (директно, генерисањем профита или финансирањем социјалних услуга), реституције и компензације жртава, те утицаја политике одузимања на поверење јавности, појавност криминала и економску, социјалну и еколошку сферу.²²³

Консултантска кућа Booz, Allen, Hamilton која од почетка XX века пружа услуге влади САД, израдила је 2012. године обимну компаративну студију о глобалној примени конфискације имовине са циљем да оцени ефикасност постојећих мера у различитим крајевима света.²²⁴ Компаративна оцена стања у Италији и САД, дата у студији, представља индикативне примере јер се ове земље издвајају од осталих по развијености механизма и дужини примене, а њихови правни системи припадају различитим, глобално доминантним правним традицијама, прецедентном и континенталном праву.

²²¹ B. Vettori, *Tough on Criminal Wealth: Exploring the Practice of Proceeds from Crime Confiscation in the EU*, Springer Science and Business Media, Dordrecht, the Netherlands, 2007, стр. 23–24.

²²² J. Forsaith et al., *Study for an impact assessment on a proposal for a new legal framework on the confiscation and recovery of criminal assets*, the European Commission Directorate General Home Affairs, RAND Corporation, Santa Monica, CA, 2012.

²²³ *Ibid.*, стр. 67–74.

²²⁴ Booz, Allen, Hamilton, *op. cit.*, стр. 52.

Италија је европска земља која има дугу традицију и развијен систем проширене кривичноправне конфискације криминалне имовине. Комесаријат за руковођење заплешеном имовином криминалних организација је надлежно тело које специјални третман непокретне имовине мафијаша примењује и на покретну имовину (пре свега на предузећа под контролом криминалаца). Тиме се спречава да на јавним лицитацијама, мафијашке организације поново уђу у посед конфискованих добара (предузећа, новца, транспортних средстава, информативне опреме, обрадиве земље), а држава том имовином држава може да располаже на неколико начина.²²⁵ Конфискована мафијашка предузећа директно прелазе у власништво државе, која може да их прода, ликвидира или повери на руковођење некој државној институцији. Новац добијен продајом, ликвидацијом, или продајом на лицитацији, уплаћује се у посебан фонд. Непокретна имовина се додељује општинама или директно држави, а углавном служи за социјалне иницијативе или се даје на коришћење судским или полицијским органима. Имовина одузета мафијашу који се бавио трговином наркотицима, додељује се општини, а касније се усмерава у установе које се баве лечењем болести зависности. Непокретна имовина се може користити за војне објекте, полицијске зграде, базе цивилне заштите или зграде судске администрације. Конфискована имовина се додељује на основу одлуке Министарства финансија, а доноси се на основу предлога локалних органа и процене вредности добра, уз обавезно мишљење префекта и председника општине. Да би овако разрађена инфраструктура за конфискацију била успешна, она мора да почива на одговарајућим капацитетима институција у смислу стручности и реалних могућности ангажмана. Међутим, постигнути резултати не кореспондирају са нормативном инфраструктуром у смислу да су задовољавајући јер је уочена дискрапанција између предмета заплене (у случају привременог одузимања) и предмета конфискације (у случају

²²⁵ Center for the Study of Democracy, *Antimafia: The Italian Experience in Fighting Organised Crime*, 2011, www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?lang=en&id=135580, asp, 13. новембар 2019.

трајног одузимања), на рачун конфискације, као и да је ефикасност у њиховој примени, од увођења до актуелног тренутка, флукуирала.²²⁶ Овакво стање упућује на закључак да би разлоге требало потражити у домену капацитета институција да поступају у постојећим нормативним оквирима.

Одузимање имовине проистекле из вршења кривичог дела у САД се спроводи на основу RICO закона који омогућава конфискацију као и цивилно одузимање. Мера конфискације се реализовала уз ентузијазам и подршку институција, а обухват концепта криминалне имовине која може бити одузета се временом ширио. Карактеристика америчког законског решења јесте неразликовање криминалне имовине (имовине настале чињењем криминалних дела) од имовине криминалаца (не мора цела његова имовина да буде стечена криминалом). Резултати нису изостали — све мафијашке породице у Њујорку су се нашле на удару RICO закона, што је за последицу имало уништавање њихових структура.²²⁷

Методологија одузимања чини процедуру конфисковања приступачнијом по принципу *find it and grab it* („пронађи и уграби“), чиме и расте мотивација институција да се у томе ангажују зато што могу да располажу са одузетим, што је предмет критике и ироничног етикетирања полиције и тужилаштва као „ловаца на главе“ — само трећина осумњичених који се нађу на удару конфискације, буде и оптужена. Приходи од конфисковане имовине сливају се у фондове као што је онај при Министарству правде или фонд Министарства финансија, а приходи из тих фондова користе се за унапређивање рада и техничке опремљености надлежних институција.

Главна мета конфискације је новац, док илегални промет робом и услугама полиција у САД избегава када је у питању пословање у коме сувласник није мафијаш, јер је тешко поделити имовину, па до окончања поступка полиција мора да води фирму, а догађало се да то буду и јавна кућа (проституција је легална у деловима државе Невада), порно биоскоп или казино. Приговор

²²⁶ L. Paoli, 2008, *op. cit.*, стр. 47.

²²⁷ Booz, Allen, Hamilton, *op. cit.*, стр. 151–164.

који се упућује овом приступу је да он представља одузимање имовине организације, а не целокупне криминалне индустрије, што доводи до закључка да се мења носилац профита, а не уништава сама делатност.

Појам средстава у оба модалитета конфискације проширен је готово без ограничења, а цивилни RICO омогућава конфискацију и по приватној тужби ако је могуће демонстрирати да је настала штета последица изнуде.²²⁸ Образложење новог приступа је у профиту као основној мотивацији организованог криминала, те се самим његовим одузимањем спречава корупција привредног система али се и одузима капитал потребан за будуће криминалне активности. Уочава се је да, ако организовани криминал нема „контролни пакет”, тј. мополску позицију на неком тржишту која би му омогућила развијање криминалног пословања, значајан број криминалаца покушава да пребаци новац у легалан бизнис чиме се смањује богатство подземља. То се постиже прањем новца за који је, у САД ригорознија казна од самог стицања нелегалног капитала. Извршеном калкулацијом ризика и профита, одузимање имовине представља додатну казну и нагласак је управо на кажњавању појединца. Аргументи који се овом супротстављају истичу могућност кршења људских и грађанских права, злоупотребе, полицијску и административну самовољу, те могућност уцене пословних људи и политичких неистомишљеника.

²²⁸ F. E. Hagan, *op. cit.*, стр. 428–429.

ИНТЕГРАТИВНЕ ФОРМЕ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА

Појава унутрашње поделе рада у криминалним организација: трговина дрогом као прва интегративна форма организованог криминала

Друштвени процеси утичу на све сфере друштвеног живота, па тако и организовани криминал егзистира у симбиози са окружењем.²²⁹ У питању је динамичан процес који еволуира путем адаптације на окружење у тоталитету, од правног оквира за пословање, преко модуса транспорта, до финансијских институција.²³⁰ У сфери криминала, имовинска права нису гарантована, снабдевачи илегалном робом раде под константним притиском, па се успешност у криминалним активностима састоји у њиховом организовању на начин којим се утиче на смањење ризика.²³¹

Интегративне форме организованог криминала настају у процесу његовог развоја, као резултат искуства, новостечених

²²⁹ Социјални фактори директно или индиректно утичу на облик криминалних структура, на пример, кроз потражњу одређене врсте илегалне робе или услуга, јер то одређује различите врсте криминалних структура.

²³⁰ P. Gottschalk, 2010, *op. cit.*, стр. 299.

²³¹ EUROPOL, 2004 *European Union Organised Crime Report — Open Version*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2004, стр. 7.

компетенција и унапређивања начина рада.²³² Прилагођавање променама врши се на нивоу структуре и методологије деловања како би се омогућила његова оптимизација. На врсту криминалне делатности утичу личне карактеристике (пре свега, способности), али, истовремено су и криминалне структуре под утицајем врсте делатности којом се баве. Dennis McCarthy указује на сличности између криминалног и регуларног пословања у тежњи да се унапреди пословање, што криминални предузетници чине, типично, путем повећавања тржишног учешћа у одређеном послу (или у организационој структури која га обавља) или тако што успостављају контролу над већом територијом (*turf*) како би приходовали од „накнада” које наплаћују од легалних и нелегалних бизниса на тим територијама.²³³ Прилике за остваривање криминалног профита као ултимативног циља деловања криминалних организација експлоатишу се на различите начине, ефикасност је императив, користи се економија обима да би се снижавале цене, успоцтавља се контрола ресурса и долази до специјализације активности, па, сходно томе, до специјализације улога у процесима криминалне економије.

Специјализација је економски концепт који описује процес одвајања различитих задатака у оквиру система или фирми који омогућава остваривање циљева у пословању који би иначе били недостижни. Фактори производа који су изложени специјалности су простор, рад, капитал и предузетништво којима одговарају сходне категорије специјализације (специјализација земљишта, капитала, специјализација рада и подела рада).²³⁴

Уобичајена је појава да кад год је производња неке новчано вредније робе ограничена, или на тржишту постоји њен недостатак, долази до кријумчарења, ствара се илегално тржиште

²³² West Sands Advisory LLP, *Europe's Crime-Terror Nexus: Links Between Terrorist and Organised Crime Groups in the European Union*, Directorate General for Internal Policies, Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs, Civil Liberties, Justice and Home Affairs, European Parliament, Brussels, 2012, стр. 30.

²³³ D. M. P. McCarthy, *An Economic History of Organized Crime*, Routledge, New York, 2011, стр. 16–17.

²³⁴ Подела рада је историјски повезана са растом укупне производње и индустријализацијом.

и генерише се криминални профит.²³⁵ Организовани криминалитет је увек присутан у трговини дефицитарном робом, робом чији је промет забрањен или се налази под посебним режимом. Цену ове робе формира илегално тржиште, а зарада коју доноси је брза и велика.²³⁶ Компоненте цене које су уграђене у зараду су вредност робе, провизија и ризик, што организовани ланац рефлектује јер спаја сегменте илегалне производње и дистрибуције до крајњих потрошача.

Повећање потражње за илегалним наркотицима у другој половини XX века отворило је ново поље деловања организованог криминала у глобалним оквирима и подстакло формирање глобалног тржишта трговине дрогом које подразумева узгајање, производњу, дистрибуцију и продају који су санкционисани кривичноправним нормама. УН упозорава да је трговина дрогом најлукративнија криминална делатност, која данас чини више од једног стотог дела укупне светске економије.²³⁷

Mark Shaw описује факторе који су делујући у синергији трансформисали организовани криминалитет и консолидовали трговину дрогом у њену савремену, интегративну форму криминалног деловања.²³⁸ Кад фрагментација уступи место консолидацији путем смањивања броја криминалних предузетника релативно мале моћи (појединаца, лабавих мрежа или мањих група) и повећања већих и моћнијих актера на криминалним тржиштима, они се као такви јасно идентификују и улазе у односе симбиозе са актерима из легалне сфере, како у јавном тако и у приватним сектору чиме осигуравају и јачају своју позицију на тржишту услед чега имају ефективну моћ да искључе друге потенцијалне актере на криминалном тржишту. У односу на мере

²³⁵ С. Н. Holmes, *Organized Crime in Mexico: Assessing the Threat to North American Economies*, PoThomas Books, Inc., 2014, стр. 5.

²³⁶ С. Black, Т. van der Beken, *Reporting on Organised Crime: A Shift from Description to Explanation in the Belgian Annual Report on Organised Crime*, Maklu, Antwerpen, 2001, стр. 28.

²³⁷ Видети детаљније на: www.unodc.org/unodc/en/frontpage/2012/July/new-unodc-campaign-highlights-transnational-organized-crime-as-an-us-870-billion-a-year-business.html, asp, 22. децембар 2015.

²³⁸ М. Shaw, "Drug Trafficking and the Development of Organized Crime in Post-Taliban Afghanistan", http://siteresources.worldbank.org/SOUTHASIAEXT/Resources/Publications/4488131164651372704/UNDC_Ch7.pdf, asp, 22. децембар 2015, стр. 195.

које се спроводе у циљу сузбијања трговине дрогом трговци дрогом динамично реагују променама тактике, а механизми заштите криминалног пословања, трансакција и личне безбедности, попримају размере због којих је примерено говорити о њима као о „индустрији заштите криминалног деловања” јер се координисано примењују на криминалним тржиштима.²³⁹

У традиционалним активностима организованог криминала, друштвени односи између људи који се успостављају су лични (учесници се веома добро познају), за разлику од функционисања у оквиру интегративне форме организовања коју карактерише одсуство директне повезаности у вертикалним хијерархијама. Везе и контакти омогућавају криминалцима да координирају своје активности и остварују профит, а важност личних контаката је одређена конкретним релацијама у којима учесник учествује. Основ за учествовање у трговини дрогом чине компетенција, смисао за пословање и мрежа контаката, тј. људски ресурси који су потребни за кретање робе, новца и људи преко граница, док се конкуритивност обезбеђује ценама и репутацијом која подразумева поузданост.²⁴⁰

Централна карактеристика организованих криминалних група које учествују у трговини дрогом јесте да се састоје од групе која чини језгро и од специјализованих „компоненти” са посебним зонама одговорности које у оквиру ланца активности пружају подршку потребну за криминално деловање. У подели рада у оквиру трговине дрогом учесници делују као различити логистичари, маркетинг–менаџери и финансијери.²⁴¹ Поред тога, пошто немају чланове као стандардне хијерархијске организације, флексибилне криминалне структуре то превазилазе једнократним ангажовањем сарадника уз надокнаду.²⁴² Истражујући

²³⁹ *Ibidem.*

²⁴⁰ F. J. Desroches, *op. cit.*, стр. 240.

²⁴¹ J. M. Insultza, *The Economics of Drug Trafficking*, Organization of American States, 25 (4)/2012, www.cicad.oas.org/drogas/elinforme/informeDrogas2013/laEconomicaNarcotrafico_ENG.pdf, asp, 25. септембар 2015.

²⁴² Индикативан приказ оваквог „хonorарног ангажмана” може се наћи у популарној култури, у акционом филму “Ghost Dog: The Way of the Samurai” за који је његов амерички аутор Jim Jarmusch добио награду Златна палма у Кану 1999. године.

трговину дрогом у Канади, Frederick Desroches је установио да значајни трговци дрогом (значајни по основу удела који имају на тржишту) раде у малим групама које су флексибилне и по организационој структури и по основу поделе рада.²⁴³ У настојању да што је могуће више смање ризик да буду откривени, учесници у трговини дрогом самостално функционишу и настоје да ограничавају циркулацију информација. Раде с малим бројем клијената и настоје да ни на који начин не привлаче пажњу, па ни вршењем других кривичних дела. Трговина дрогом је интегрисан систем у ком велетрговци, који могу бити узгајивачи и/или произвођачи и/или увозници, остварују највећу криминалну добит. У оквиру организационе структуре, централну улогу има онај ко има контакте, информације о томе како да се реализују трансакције и капацитет да успостави односе између различитих криминалних мрежа — та особа је најбоље заштићена и највише изолована, а њена улога би се могла описати као „координирање” функционисања ланца снабдевања. „Координатори” снабдевају дистрибутере који дрогу или продају даље или је директно продају корисницима на крају ланца.²⁴⁴ Кључне активности координатора у трговини дрогом су контрола тржишта одлучивањем о количини и тренутку промета и контрола квалитета пословања у општем смислу (надзор над квалитетом робе и квалитетом услуге).²⁴⁵ Међутим, трговина неће бити угрожена ако се лидер на врху уклони — у таквој ситуацији наступа период нестабилности и фрагментације који се може окончати различитим сценаријима, али сама делатност ће се и даље одвијати.²⁴⁶

Под утицајем процеса глобализације и организовани криминалитет је постао глобализован, полиморфни концепт. Моноетничке, хијерархијске криминалне организације које се уобичајено доводе у везу с мафијом, а које су доминирале као предмет у пионирском проучавању организованог криминалитета, замењене су мултиетничким мрежама које прекогранично врше

²⁴³ F. J. Desroches, *op. cit.*, стр. 239.

²⁴⁴ *Ibidem.*

²⁴⁵ M. Shaw, *op. cit.*, стр. 201.

²⁴⁶ J. C. Garzón, *op. cit.*, стр. 107.

кривична дела. На основу бројних студија, у стручном дискурсу се утврдило мишљење да је трговина дрогом тип криминалне активности коју организују лабаве, флексибилне организације са мрежном структуром.²⁴⁷ Међутим, употпуњавање система-тизације унутрашње делатности специфичне криминалне групе која тргује дрогом поред питања која су везана са структуру требало би да укључи и проналажење одговора на бројна друга питања, као што су питање о томе да ли постоји закономерност између величине организације и њене структуре, да ли етничка димензија има неки значај у одређивању структуре групе, припадности и природи односа са другим субјектима, на који начин се додељују индивидуалне улоге и задаци у активностима организације, да ли постоје неке специфичне улоге које су виталне за активности организације итд.²⁴⁸

Диверсификација економске моћи криминалних група стечене трговином наркотицима

На основу евалуације емпиријских истраживања о трговини наркотицима, Nicholas Dorn, Michael Levi и Leslie King су формирали посебну, тројаку типологију криминалних организација које тргују дрогом.²⁴⁹ Политичко–војни тип организације има политички циљ — промену власти у својој земљи или остваривање доминације у постојећој политичкој структури, а типичан је за тзв. пропале државе (*failed states*) које карактерише висок ниво дезинтеграције у смислу политичке заједнице, па не

²⁴⁷ M. Natarajan, “Understanding the Structure of a Drug Trafficking Organization: A Conversational Analysis”, *Crime Prevention Studies*, 11/2000, стр. 274.

²⁴⁸ R. Curtis, T. Wendel, “Towards the Development of a Typology of Illegal Drug Markets”, *Crime Prevention Studies*, 11/2000, стр. 124.

²⁴⁹ N. Dorn, M. Levi, L. King, *Literature Review on Upper Level Drug Trafficking*, Home Office Online Report, 22/05, стр. 36.
www.ehu.eu/documents/1736829/2118745/Literature+review+on+upper+level+drug+trafficking.pdf,asp, 18. децембар 2015.

функционише адекватно ни на основном нивоу. Авантуристички тип организације реализује активности с високим нивоом ризика, тако што ризик преузима или невољно, због принуде или плаћања дуга, или вољно, вођен мотивацијом изван економске користи. Пословни тип криминалне организације која тргује дрогом је без политичких амбиција, вођен је искључиво профитом и проценом финансијске користи.

Могућности за стварање нове економске вредности путем криминала постоје због потражње за робом и услугама у оквиру илегалних тржишта. Пословање на нелегалном тржишту заснива се на претпоставци да постоје конкурентне несавршености које одражавају промене у технологији, потражња или неки други фактори који би могли да се економски експлоатишу.²⁵⁰

Опстанак организованог криминала темељи се на комбиновању различитих елемената легалне и илегалне сфере и на тај начин се осигурава његова компатибилност са реалношћу у којој настаје и развија се. Одвијање тог процеса је неизвесно, јер је за криминалне групе ниво несигурности у функционисању веома висок и укључује бројне чиниоце — цену илегалне робе или услуга, сопствену унутрашњу кохезију, одлуке противника (власти или других криминалних група), те реакције друштва.²⁵¹ Због тога је регулација услова на илегалном тржишту од посебног значаја за организовани криминал и он на различите начине настоји да утиче на политичку, економску и социјалну сферу. Економска моћ стечена трговином наркотицима омогућава корумпирање до мере која представља стварање структура принуде као фактора репресије против оног што угрожава егзистенцију организованог криминала.²⁵²

²⁵⁰ P. Gottschalk, 2010, *op. cit.*, стр. 299.

²⁵¹ *Ibid.*, стр. 300.

²⁵² На који начин организовани криминал делује и мења окружење лакше се уочава у мањим срединама у којима ја друштвена инфраструктура једноставнија тако да се нелегалне активности могу једноставније и уверљивије представити као вид социјалне инклузије, економског интервенционизма, или, чак, као нешто што је политички прихватљиво, па је могуће чак вештачки индуковати потражњу за нелегалном робом и услугама. Видети у: J. C. Garzón, *op. cit.*, стр. 110.

Улагање економских ресурса у социјалне инвестиције (на пример, социјалне услуге за рањиве категорије становништва попут различитих врста помоћи за најугроженије врсте становништва, подршка јавним манифестацијама итд.) доприноси увећању друштвеног престижа кључних актера док истовремено утиче на благостање заједнице и повећавање објективне добробити. Путем оваквих активности омогућава се легализација криминалне имовине. Такође, на нивоу праксе, то је супституција улоге јавних власти у располагању ресурсима којом се генерише пренос лојалности према лидеру, а незаконито стечено богатство се уводи у легалне токове и утврђује се нека врста недодирљивости *de facto* суспензијом правних правила на основу аргументације да су неефикасна за друштвени развој. Таквом инверзијом незаконитог и нелегитимног у разумно и потребно капитализује се економска моћ стечена криминалним деловањем. Легални привредни субјекти који учествују у шемама прања новца, зарађене провизије користе као врсту субвенција која им омогућава да буду компетитивнији на тржишту.²⁵³

У контексту дистрибуције наркотика, диверсификација економске моћи се одвија у три равни: локалној, транснационалној и глобалној. Глобализација је створила односе међузависности између различитих актера који учествују на илегалном тржишту. На пример, криминалци који продају дрогу у САД, на улицама Лос Анђелеса, зависе од мексичких трговаца дрогом, а мексички трговци дрогом зависе од производње коке у земљама Јужне Америке. На локалном нивоу, директна последица глобализације је борба за контролу локалне продаје. Продаја на домаћем тржишту постаје атрактивнија опција за трговце дрогом када су операције спречавања трговине дрогом ефикасније. Транснационални домен за трговину наркотицима географски је примарно одређен као европско тржиште и тржиште САД.²⁵⁴ Највећа количина дроге усмерава се на та тржишта јер постоји већа концентрација потрошача који имају потребну куповну моћ да би се роба продавала по најбољој цени. Иако су картели примарни

²⁵³ Adamoli *et al.*, *op. cit.*, стр. 31.

²⁵⁴ Adamoli *et al.*, *op. cit.*, стр. 29.

актери организованог криминала на овом тржишту, иза сваке трансакције је велики број продаваца ниског профила о којима постоји врло мало информација.²⁵⁵

Robert Bunker и John Sullivan описујући развој картела наводе да он пролази три фазе. У првој фази картел се понаша као агресивни такмац (*agressive competitor*), а структуром картела доминира узак круг лидера иако је организација заснована на умрежавању.²⁵⁶ У другој фази развоја, у методологији деловања картела доминира приступ суптилног кооптирања (*subtle co-opter*), а структура се грана у форми мреже на рачун напуштања традиционалног хијерархијског организовања.²⁵⁷ Картел у трећој фази развоја захваљујући истрајности у корумпирању јавних функционера и кооптирању има „значајан потенцијал да представља озбиљну претњу држави” (*criminal state succesor*).²⁵⁸ Суштина те претње се састоји у криминализацији државе која је попримила такве размере да може да угрози поредак у заједници.

Светско тржиште наркотика је комплексно, а ресурси доступни произвођачима и трговцима дроге су по обиму без преседана у историји.²⁵⁹ Klaus von Lampe објашњава да се та комплексност приказује у три перспективе. Хоризонтална диференцијација подразумева поделу рада, док се вертикална диференцијација односи на нивое хијерархије ауторитета што је дефинишуће за менаџмент активности. Просторна дисперзија чини трећу раван комплексности и одређена је бројем локација на којој се активност одвија.²⁶⁰

Економија илегалног трговања дрогом је сложена структура у којој су испреплетани локални и глобални елементи. Криминалне организације воде уносне послове и пласирају своје

²⁵⁵ J. C. Garzón, *op. cit.*, стр. 117–135.

²⁵⁶ R. J. Bunker, J. P. Sullivan, “Cartel Evolution: Potential and Consequences”, *Transnational Organized Crime*, 4 (2)/1998, стр. 60.

²⁵⁷ *Ibid.*, стр. 62.

²⁵⁸ *Ibid.*, стр. 66.

²⁵⁹ J. O. Finckenauer, J R. Fuentes, G. L. Ward, “Mexico and the United States of America: Neighbours Confront Drug Trafficking”, *Forum on Crime and Society*, 1 (2)/2001, стр. 2.

²⁶⁰ K. von Lampe, “Criminally Exploitable Ties: A Network Approach to Organized Crime”, *Transnational Organized Crime: Myth Power and Profit* (eds. E. C. Viano, J. Magallanes, L. Bridel), Carolina Academic Press, Durham, NC, 2003(a), стр. 16.

локалне производе на светском тржишту. Окружење у коме функционише ово тржиште обележавају порозне границе, клијентела коју дефинише куповна моћ и усмереност на оне који трговцима дрогом могу да обезбеде највећи профит.²⁶¹ Криминалне организације које транснационално делују проширују свој утицај подмићивањем, принудом и застрашивањем како би олакшали, унапредили или заштитили своје активности, па представљају препреку демократском поретку и слободној тржишној економији.²⁶² Домаће тржиште не представља више примарни фокус деловања организованог криминалитета који се трансформисао у мултинационалне компаније са децентрализованим командним центрима и повезивањем у оквиру хоризонталних мрежних структура.

Улога криминалних организација у стварању и одржавању „црних” и „сивих” тржишта

Организовани криминал је показао способност да се прилагођава променама и у политичкој и у економској арени. Током протеклих неколико деценија, криминалне организације су повећале своје подручје деловања реинвестирањем прихода од илегалних активности и нелегалних тржишта у легалну имовину и привреду, омогућавајући криминалним организацијама прање прихода проистеклих из криминала, проширивање активности, повећавање извора финансирања, различите нивое контроле над територијом. Развијањем алтернативног механизма деловања, криминалне организације постепено добијају сопствени живот, идентитет, стратегију, па чак и политику.²⁶³ Негативне последице овог процеса за друштво су огромне. Организовани криминал се инфилтрирао у легалну економију, изазивајући дистрозију

²⁶¹ R. J. Bunker, J. P. Sullivan, *op. cit.*, стр. 56.

²⁶² *Ibidem.*

²⁶³ А. Фатић, 2005(а), *op. cit.*, стр. 73.

у деловању конкуренције као силе регулације тржишта, преу-
смеравањем средства из јавних служби. Осим тога, овај процес
је олакшан развијеним софистицираним механизмима прања
новца који отежавају раздвајање регуларне од „сиве” економије.

На основу критеријума процене тржишног понашања у од-
носу на његову сагласност са институционално одређеним пра-
вилима, разликују се „бело”, „црно” и „сиво” тржиште. Бело
тржиште је регуларно, легално тржиште на коме се промет лег-
галне робе и услуга одвија у сагласности са институционално
одређеним правилима. Антипод белом тржишту јесте црно тр-
жиште чија је карактеристика да се понашање субјеката на њему
одвија у несугласју са институционално одређеним правилима
и на коме су у промету забрањена добра. На сивом тржишту се
дистрибуирају дозвољена добра, али која су у рестриктивном
режиму промета. Дистрибуција на сивом тржишту се одбија
путем неформалих дистрибутивних канала који су легални, ме-
ђутим, дистрибутери су незванични, неовлашћени од стране
оригиналног произвођача, а дистрибуција робе није планирана
(ни временски ни по обиму ни по цени), па се ово тржиште још
назива и „паралелно”. Најчешћи тип сивог тржишта је продаја
увезене робе која је или скупља или недоступна у земљи у коју
је илегално дистрибуира. Када није довољно разграничено оно
што је морално исправно од оног што је рационално потребно,
појмовно дефинисање гравитира ка сивој зони и повећава се ве-
роватноћа појављивања и развоја организованог криминалитета.
Укључивањем криминалних елемената у области неформалне
економије повећава се капацитет организованог криминала да
утиче на друштво. Сива економија је неформални део привреде
који није под непосредним надзором институција, не опорезује
се нити се на неки други начин прати.²⁶⁴

Универзалан принцип деловања криминалне структуре без
обзира на различитости у организацији и методама рада јесте
тежња да се освоји тржиште. Наступање на белом, црном и си-
вом тржишту одвија се у контексту природне динамике у еко-
номији, односно, њеног реструктурирања. Начини учествовања

²⁶⁴ J. C. Garzón, *op. cit.*, стр. 113.

на тржиштима су разноврсни и носе са собом различите врста ризика. Највећи ризик подразумева деловање у оквиру црног тржишта које се темељи на кријумчарењу, а његов менаџмент се одвија уз помоћ насиља и корупције, а при том он нарочито фокусира званичнике у институцијама са репресивним овлашћењима. Учествовање на сивом тржишту носи нижи степен ризика и за њега је типична трговина акцизном робом, јер она доноси највећи профит, нарочито у посебним социоекономским околностима када је та роба оскудна. Per Ole Johansen описује сиво тржиште кријумчарења алкохолних пића у Норвешкој као алтернативну неформалну економију и истиче да је криминализација кључна разлика између илегалне и легалне привреде, јер у свим осталим компонентама трансакција постоји подударност.²⁶⁵

Актери на црном тржишту по правилу контролишу и сиво тржиште, и то како канале који се користе за увоз тако и канале дистрибуције. Стратегија одрживости и развоја организованог криминала у суштини се своди на механизам трансфера „прљавих послова” потчињеним структурама и сарадницима који су у зависном положају у односу на кључне фигуре у оквиру криминалних ентитета. На тај начин се ствара универзална криминогена симбиотска структура као независна мрежа појединаца. Описујући функционисање црног тржишта радне снаге у Холандији, Petrus van Duyne и Mark Houtzager указују на феномен виртуелног подуговарања (*koppelbaas*) који подразумева сложenu мрежа посредника у којој се комбиновањем легалних и илегалних активности апсорбују прљави послови и новац и обезбеђује привид легалних активности.²⁶⁶

Циљ легализације имовине и легално пословање јесте минимизовање ризика, а крајњи циљ је успостављање монопола на одређеном тржишту. Историјски пример овог процеса се проналази у време процвата трговине дрогом у Италији и појаве

²⁶⁵ P. O. Johansen, “Organised crime, Norwegian style”, *The Organised Crime Economy: Managing Crime Markets in Europe* (eds P. C. van Duynе et al.), Wolf Legal Publishers, Nijmegen, 2005, стр. 189–208.

²⁶⁶ P. C. van Duynе, M. J. Houtzager, “Criminal sub-contracting in the Netherlands: The Dutch ‘koppelbaas’ as crime-entrepreneur”, *The Organised Crime Economy: Managing Crime Markets in Europe* (eds P. C. van Duynе et al.), Wolf Legal Publishers, Nijmegen, 2005, стр. 167.

нове, предузетнички настројене Мафије. Thomas Naylor коментарише да је акумулација богатства стеченог трговином дрогом била подстицај мафији да се инфилтрира у економију.²⁶⁷ Управо је њена успешност у томе, у Калабрији и на Сицилији, која се кретала у оквиру од 15 до 20% укупне привредне делатности под контролом мафије, била повод за усвајање Rognoni–La Torre закона.²⁶⁸ Тај закон је био усмерен како на актеулне токове новца тако и на акумулирано криминално богатство како би се тиме одвратила мафија од преузимања контроле над пословањем легалних привредних субјеката и, истовремено, онемогућило даље инвестирање у криминално пословање.

У детаљној студији случаја о функционисању и односу различитих тржишта на којима наступа организовани криминал Ognian Shentov, Boyko Todorov и Alexander Stoyanov, описују и објашњавају деловање организованог криминала у Бугарској на начин који је индикативан за активности и принцип рада криминалних организација независно од географских и других специфичности, што потврђују и тематски посебно усмерене релевантне студије спроведене на другим подручјима.²⁶⁹ Они упозоравају на корелацију црног, белог и сивог тржишта, јер ова тржишта функционишу у слојевима на неком одређеном тржишту, и ту констатацију поткрепљују наводећи пример тржишта непокретности: легални део промета се односи на плаћање административних накнада и пореских обавеза, у сивој зони је сегмент везан за одређивање реалне цене непокретности и

²⁶⁷ R. T. Naylor, “Follow–the–Money Methods in Crime Control Policy”, *Critical Reflections on Transnational Organized Crime, Money Laundering, and Corruption* (ed. M. Beare), University of Toronto Press, Toronto, 2003, стр. 260.

²⁶⁸ *Ibidem*.

²⁶⁹ Видети више у:

М. McMahon, “Crime, Justice and Human Rights in the Baltics”, *Heuni Papers No. 5*, The European Institute for Crime Prevention and Control affiliated with the United Nations, Helsinki, 1995, www.heuni.fi/material/attachments/heuni/papers/.../Hp5_2.doc, asp, 2. децембар 2015;

Д. Анастасијевић, “Organized Crime in the Western Balkans”, *First Annual Conference on Human Security: Terrorism and Organized Crime in the Western Balkan Region*, organized by the HUMSEC project in Ljubljana, 23–25 November 2006; и

С. Њи Чонаил, А. Рединг, Л. Валери, *Assessing the illegal trade in cultural property from a public policy perspective*, RAND Corporation Europe, Cambridge, 2011.

регуларност потребних овлашћења (у вези са изградњом, зонарање итд.) која не морају бити прописно издата, док, на нивоу црног тржишта непокретности постоје шеме криминалне преваре, укључујући и фалсификовање докумената, одузимање имовине насилним путем или уз претње итд.²⁷⁰ Промет јестивог уља се у поменутој студији наводи као пример стратегије мобилности тржишта у циљу прилагођавања променама у окружењу, јер је у трговини јестивим уљем дошло је до раслојавања тржишта у све три равни, белој, сивој и црној. Након што је уље као роба иницијално фигурирало само на легалном тржишту, када је у процесу приступања земље у ЕУ дошло до укидања ограничења у вези са његовим прометом, наступило је реструктурирање тржишта и створено је црно и сиво тржиште уља.²⁷¹

Успешност у балансирању између три типа тржишта мера је стварног имунитета од прогона који ужива организовани криминал. То балансирање се омогућава деловањем у распону од клијентелистичких веза са припадницима политичке елите са којима формирају узајамно корисне савезе путем којих обезбеђују уговоре о јавним набавкама и профитирање од нетржишних конкурентских предности (избегавање пореза, акциза и царина, доприноса за социјално осигурање), па до ширења пословања у иностранству што даје додатни легитимитет њиховим власницима.²⁷² Остваривање овог задатка је процес који би се метафорички могао назвати: „улагање у ризик”.

Легалне делатности криминалних група и односи са државом

Повезаност се може дефинисати као однос различитих нивоа сарадње у различитим сферама. Односи између легалне и нелегалне сфере настају из потребе да се заштити нелегално тржиште.

²⁷⁰ O. Shentov, B. Todorov, A. Stoyanov, *Organized Crime in Bulgaria: Markets and Trends*, Center for the Study of Democracy, Sofia, 2007, стр. 29.

²⁷¹ *Ibid.*, стр. 12.

²⁷² J. van Dijk, 2007, *op. cit.*, стр. 50.

Праве димензије ових односа нису познате, а одражавају се у различитим сферама друштвеног живота, формирајући тајну мрежу која постаје видљива само када се у медијском извештавању појаве корупцијски скандали откривајући да су у структури те мреже људе који иначе, јавно, професионално функционишу у легалној сфери. Juan Carlos Garzón описује свет криминала користећи се функционисањем Интернета као метафором: свет криминала чине групе виртуелних мрежа којима можемо приступити, али је тешко видети право лице људи са којима имамо трансакције.²⁷³

Криминална и легална економија се преплићу, а незаконито стечен новац дубоко је инфилтриран у легалне економије што истовремено омогућава прање новца и подршку криминалним делатностима (на пример, пословање у транспортној индустрији истовремено може бити подршка у кријумчарењу). Докази инвестиција криминалних организација у легалну економију могу се наћи практично у свакој земљи.²⁷⁴ Савремена истраживања показују да портфолији (скуп финансијских средстава) организованог криминала указују да он прати основни принцип да се састав портфолија формира по принципу диверсификације како би се умањио тржишни ризик. Такође, констатује се и повећање ефикасности у легализацији криминалног профита смањивањем времена које је потребно за обраду средстава. Традиционални сектори инфилтрације криминалног профита су индустрија забаве, грађевинарство, трговина на велико и мало — посебно трговина прехранбених производа и одеће, транспортна индустрија, хотелијерство и тржиште некретнина.²⁷⁵ Од скора, средства проистекла из криминала пласирају се и у друге области као што је обновљива енергија, индустрија управљања отпадом и индустрија рециклаже, логистика, трансфер новца,

²⁷³ J. C. Garzón, *op. cit.*, стр. 136.

²⁷⁴ E. Savona, M. Riccardi (eds.), *From Illegal Markets to Legitimate Business: The Portfolio of Organised Crime in Europe*, Final Report of Project OCP – Organised Crime Portfolio (www.ocportfolio.eu), Transcrime – Università degli Studi di Trento, Trento, 2015, стр. 286.

²⁷⁵ C. Fijnaut, L. Paoli, “Organised Crime and Its Control Policies”, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 14 (3)/2006, стр. 319.

индустрија игара на срећу.²⁷⁶ Технички иновативне области су посебно атрактивне за конверзију илегалних у легална средства јер регулатива за њих још увек није развијена, те је и слаб надзор институција над тим делатностима.

Криминалне структуре осигуравају свој континуитет кроз повезивање са легалним сферама. Организовани криминал не дискриминише између нелегалних и легалних тржишта, већ их види као континуум који омогућава прилике за профит и проширивање моћи и економске користи.²⁷⁷ Веза између организованог криминала и регуларне привреде је кључна за његов опстанак зато што обезбеђује средства за прикривање илегалних активности, средства за прање новца стеченог криминалом и средства за инвестирање на тржиштима капитала обезбеђивањем извора законитог и преносивог прихода.

Повезивање криминалаца и људи из легалних сфера има форму полицентричних кругова, а одвија се путем различитих коруптивних пракси, у којима су, уопштено говорећи, корисници криминалног профита учесници у стандардној економији који путем мита као ренте стичу имовину, а скривају се софистицираним механизмима. У Стратегији за борбу против транснационалног организованог криминала САД упозорава се на повезивање организованог криминала са „модераторима” (*facilitators*) као што су рачуновође, адвокати, нотари, банкари и трговци некретнинама, који немају тешкоће да прелазе из легалног у илегални свет и враћају се опет у легални, пружајући услуге клијентима, међу којима су и криминалци и терористи. Модератори су често легални актери и стручњаци који располажу са посебним вештинама и/или ресурсима од значаја за функционисање криминалних мрежа и прање новца. Власници предузећа или банкари имају улогу у прању новца, а радници легалних предузећа се користе за прикривање операција кријумчарења, трговине дрогом, људима или оружјем, који зависе од

²⁷⁶ *Ibidem*.

²⁷⁷ R.T. Naylor, “Predator, Parasites, or Free–Market Pioneers: Reflections on the Nature and Analysis of Profit–Driven Crime”, *Critical Reflections on Transnational Organized Crime, Money Laundering, and Corruption* (ed. M. Beare), University of Toronto Press, Toronto, 2003, стр. 35.

поузданог транспорта и безбедних локација за складиштење.²⁷⁸ Описани начин деловања организованог криминала захтева нову, адекватнију врсту реакције која треба да обезбеди механизме изван стандардног кривичноправног домена реакције. Од тих механизма се очекује да структурно делују на начин којим се демонтирају мреже подршке организованом криминалу.

Пошто на економском плану криминал у легалним оквирима може имати и позитивне ефекте тако што делује подстицајно, као примарни извор инвестиција и покретач улагања, то провоцира трансформацију концептуализације односа са државом. Та трансформација иде у правцу усмеравања пажње на средину у којој делују криминалне организације што је радикално различит приступ од традиционалног који посматра чланове организоване криминалне групе. У тој перспективи супротстављање организованом криминалу се не чини на уобичајен начин, интервенцијама у контексту спровођења закона, већ тако што ће се обезбедити тржишта у оквиру којих се трансакције легално одвијају.

Експлицитна намера аутора Rognoni–La Torre закона је била да се створи механизам помоћу кога ће се криминална имовина конвертовати у легалну. Наиме, они су се надали да ће претња конфискацијом, независно од ефективне конфискације, бити довољан подстицај мафији да се преоријентише ка стриктно легалној економији и одустане од нелегалног пословања као и од легалног управљањем на криминалан начин.²⁷⁹ Трансфер имовине у закониту сферу подразумевао би и масовну промену у структури власништва, од власништва над земљиштем и комерцијалном имовином, у власништво финансијских инструмената. У финалној суми резултата тог процеса, средства нагомилана путем криминала постају доступна за стављање у функцију у оквирима легалне економије путем инвестиција, али без претње од криминалног преузимања и криминализације пословања. На основу оваквих идеја о природи криминала спроводи

²⁷⁸ *Strategy to Combat Transnational Organized Crime: Addressing Converging Threats to National Security*, 2011, President of the United States, Washington, 2011, www.whitehouse.gov/sites/default/files/Strategy_to_Combat_Transnational_Organized_Crime_July_2011.pdf, asp, стр. 13

²⁷⁹ R. T. Naylor, 2003, *op. cit.*, стр. 260.

се врста интервенције која има за циљ декриминализацију или легализацију роба и услуга које чине основ многих криминалних тржишта.²⁸⁰ Тако су у САД на одређеним географски ограниченим подручјима легализовани коцкање (само у државама Michigan и Massachusetts није дозвољен ниједан облик коцкања) и проституција (у деловима држава Nevada и Rhod Island). На тај начин се обезбеђују алтернативне услуге у индустрији забаве које би иначе биле доступне само на црном тржишту. Међутим, искуство је показало да легализација (декриминализација) не доноси нужно резултате у виду уништавања илегалног тржишта, па овакво конципирање односа носи одређени ризик, јер може да створи друштвену климу у којој се подржава незаконито понашање.

Активности организованог криминала акумулирају велике количине новца које се морају опрати, што је новац одредило као предмет пажње у вези са деловањем овог вида криминалитета. Други тип стратегије у конципирању односа државе и криминалних организација подразумева напоре да се „прати ток новца”.²⁸¹ Прање новца од стране организованих криминалних група 80тих и 90тих година прошлог века (посебно профита од трговине дрогом) омогућило је успостављање односа између организованих криминалних група и организација у разним сферама легитимне економије, укључујући и са владама оних земаља у којима је новац важан извор прихода, тзв. државе пореског раја као што су Андора, Кајманска острва, Бермуде, Бахами, Монако, острво Ман, које су познате и као као офшор финансијски центри (*Offshore Financial Centers*) где су порези ниски или их уопште нема, а процедуре једноставне и подразумевају заштиту финансијске приватности.²⁸² Тако је дошло до усмеравања пажње на развијање приступа организованом криминалу на основу ког се профит одузима од криминалца у неком модалитету конфискације. Ефикасна политика

²⁸⁰ R. T. Naylor, 2003, *op. cit.*, стр. 264.

²⁸¹ *Ibid.*, стр. 256.

²⁸² Ова чињеница охрабрује инвеститоре, јер су тиме штеде велики износи новца који би иначе били изгубљени путем плаћања пореза.

спречавања прања новца захтева међународну сарадњу, али она није увек остварива због разлика у ресурсима за спровођење такве политике или због одсуства политичке воље. Овакве стратегије у великој мери зависе од дугорочних тајних операција и употребе доушника, што у демократским државама иницира етичке дилеме.

Класична стратегија борбе против организованог криминала — *targeting up*, којом су у фокусу деловања контролних агенција биле лидерске фигуре организованог криминала показала се као неделотворна, јер су криминалне вође настављале да из затвора руководе криминалним пословима или би једноставно били замењени неким другим на лидерској позицији. У конструкцији криминалних операција, новац је заправо једини незамењив фактор, па је изградња стратегије око те чињенице утицала на приступ заснован на откривању токова новца како би се његовим одузимањем утицало на економску моћ организованог криминала.²⁸³

Феномен прања новца од основних до најсложенијих облика

Прање новца је неопходан корак у скоро свакој криминалној активности која за резултат има профит. На тај начин се прикрива његово постојање, нелегални извор или незаконито коришћење. Овај процес се користи како би се „прљав” („врућ”) новац опрао тако да делује „чисто”, односно спроводи се легализација капитала стеченог криминалном делатношћу, а чине га финансијске трансакције ради прикривања стварног порекла новца и других форми капитала на тржишту којима се омогућава да се тај новац користи у легалним токовима, у оквиру производње, трговине, платног промета и сл. У међународним оквирима за дефинисање прања новца је релевантна тзв. Бечка конвенција,

²⁸³ У САД усвајањем RICO закона овај приступ доминира кроз принцип *find and grab it* који је утемељен у актуелном модалитету конфискације.

тј. Конвенција УН против незаконитог промета опојних дрога и психотропних супстанци. Ставови из члана 3 овог документа који дефинишу прање новца одређују га као:

- „конверзију или трансфер својине, уз знање да је таква својина стечена на основу једног или више прекршаја (...), или на основу учешћа у таквом прекршају или прекршајима, за сврхе скривања или прикривања незаконитог порекла својине или помагања неком лицу које је умешано у почињење таквог или таквих прекршаја да би избегло законске последице својих дела;
- скривање или прикривање праве природе, извора, места, располагања, кретања, права у вези са својином, или над својином, уз знање да је таква својина стечена на основу једног или више прекршаја (...) или учешћем у једном или више таквих прекршаја”;
- поседовање или куповину опојних дрога или психотропних супстанци (...).²⁸⁴

Израз „прање новца” је кованица скоријег типа, иако су такве активности препознате још у вези са начином на који је Ал Сароне, почетком XX века, инвестирао у индустрију забаве на Куби. William Gilmour овај израз везује за аферу *Watergate* која представља политички скандал највишег ранга јер је незаконито поступање укључивало и највишег представника извршне власти у САД тада актуелног председника (Richard Nixon).²⁸⁵ Иако би се примерима из историје могло доказивати да је феномен прања новца приближно стар колико и криминал, и упркос томе што је новац могуће прати и локално, прање новца као савремена појава је у вези са интернационализацијом финансијских

²⁸⁴ Не постоји универзално прихваћен израз за нелегалне дроге, јер у зависности од језичких и културолошких специфичности, њим су негде обухваћена и медицинска средства чији је промет нелегалан и супстанце са психотропним и наркотичким својствима чији је промет забрањен, тј. незаконит. Разлике у одређивању шта се сматра дрогом праве проблеме на методолошком плану у вези са прикупљањем и обрадом података.

²⁸⁵ В. С. Гилмор, *Прљави новац: Развој међународних мера за борбу против прања новца и финансирања тероризма* (превод: В. Матес), Савет Европе, Београд, 2004, стр. 20.

тржишта на шта сликовито указује парадигма „генетска болест глобализације” коју је сковао Michele Romano.²⁸⁶

Разлози за прање новца су вишеструки. Новац је неопходан за функционисање организације која криминално делује са циљем остваривања финансијске добити, јер покрива оперативне трошкове, обнављање залиха, омогућава контролу ризика рада путем корумпирања професионалаца у институцијама обезбеђујући њихове услуге неопходне да организација избегне откривање и за наставак њеног криминалног деловања. Такође, новац омогућава личну егзистенцију криминалаца која по правилу има обележја екстравагантног животног стила, што је захтевно, у финансијском смислу. Да би се омогућило задовољавање свих наведених потреба криминалне организације и њених припадника, односно, да би било могуће трошити новац на овај начин, он мора да се интегрише у легалне финансијске токове. Како новац може бити инкриминишући доказ у процесуирању учинилаца кривичних дела, прикривање и скривање имовине обезбеђују да се то не деси. Латентна опасност од конфискације имовине проистекле из криминала поставља као императив њену заштиту како од сумњи у њен карактер тако и од одузимања, па је и због тога потребно или прикрити постојање новца или, алтернативно, учинити да он изгледа као да је стечен на законит начин.

У операцији прања новца три су основна корака, иако је у једној операцији прања могуће уградити и више њих или неки од њих у потпуности изоставити, у зависности од сложености метода прања које се користе.²⁸⁷ Ове фазе се у пракси преклапају, јер се законито стечени новац кроз све фазе прања меша са новцем проистеклим из криминалних активности.

Основни корак у прању новца је његов пласман, у којем перач новца физички уводи прљав новац у комерцијални финансијски систем, или га пребацује у офшор зоне у којима се не испитује његово порекло и где је заштићен банкарском тајном. За перача

²⁸⁶ M. Romano, “Managing Global Economic Crimes as Human Rights Violations in a Worldwide Perspective: A Study of the Money Laundering Process in the International Market”, *Vienna Journal on International Constitutional Law*, 9 (4)/2015, стр. 4.

²⁸⁷ *Ibid.*, стр. 32.

новца, ово је најопаснији корак јер постоји директна, физичка веза — новац у материјалном облику, која га њега повезује са криминалним активностима. Након ове фазе, ризик од откривања се експоненцијално смањује као и могућност да се уђе у траг пореклу новца. Као што је то уобичајено у легалном пословању, полаже се депозит код трансакција у готовом новцу или као редован готовински приход од пословања. У комплекснијем облику, у овој фази прања новца кључну улогу имају тзв. фантомске или параван–фирме, које заправо не послују и постоје само као средство за уплату готовог новца на рачуне у банкама.²⁸⁸ Физички пренос готовог новца је неефикасан и опасан, па је код прања новца у фази улагања уобичајен метод структурисање које се жовијално назива „штрумфовање” (*smurfing*) где је заправо реч о уситњавању великих сума новца међу сарадницима („Штрумфовима”).²⁸⁹ Овај облик пласмана прљавог новца је у временском смислу ефикасан, али је захтеван у смислу координације, јер се на бројне рачуне полажу износи који су мали, па нису предмет посебног праћења унутар банкарског система.²⁹⁰ Комплексан вид улагања је и куповина предузећа у стечају или предузећа са озбиљним финансијским проблемима чији рачуни служе само као средство где се шаље претходно депонован новац. Када је извор прљавог новца проневера или утаја пореза, новац је већ у банкарском систему и поступак прања је једноставнији него код кријумчарења.

Након иницијалног улагања, циљ наредног поступка у операцији прања је прикривање везе између новца и криминалне активности помоћу које је новац прибављен, а то се чини раслојавањем путем преношења новца унутар банкарског система.²⁹¹ Ове трансакције по обиму, учесталости и сложености подсећају на регуларне трансакције и путем њих се скрива право порекло

²⁸⁸ В. С. Гилмор, *op. cit.*, стр. 40.

²⁸⁹ Ј. М. Insultza, *op. cit.*, стр. 27.

²⁹⁰ У облику готовине новац буквално представља оптерећење у логистичком смислу, јер иако је просечна тежина папирне новчанице само 1 грам, чак и у случају новчаница у већим апоенима, када је и укупна маса новца, већа она представља тежински еквивалент који се исказује са више дестина килограма.

²⁹¹ FATF, *Money Laundering Typologies 2003–2004*, FATF Secretariat, France, 2004, стр. 5

средстава, али су заправо бесмислене и за њих није могуће пронаћи никакво покриће у пословању.²⁹² Главну улогу у овој фази имају тзв. бојлер–фирме у које је новац депонован, а појављују се у улози добављача. Суштина вршења ових трансакција је прикривање трагова кретања новца и фактичко отежавање истраживања порекла новца. Типичне трансакције представљају: манипулација фактурама, фалсификовање документације, куповина скупоцене робе, стране валуте или полисе осигурања или, пак, улагање у инвестиционе фондове.²⁹³

Финални корак основног облика поступка прања новца је његова интеграција у оквиру легалне економије где се прљави новац више не разликује од комерцијалних, у законском смислу исправних извора прихода. У овој последњој фази, новац је тако темељно интегрисан да је немогућа његово изоловање и идентификација у односу на онај који је изворно чист. Методе интеграције новца пристеклог из криминалног деловања верно приказује портфолио организованог криминала.²⁹⁴ Сврха ове фазе прања новца је легализација пословних активности од којих се приходује у законским оквирима.

За разлику од других врста кривичних дела, обележје прања новца је различитост форме у којој ово дело може бити извршено, односно, методологија прања, разлике у погледу извршилаца дела и окружења, односно, различит контекст у коме се прање врши — до прања новца може доћи непосредно након вршења кривичног дела, или на основу средњерочних и дугорочних стратегија легализације, кружним прањем са много подфаза.²⁹⁵

Технике прања новца условљене су ангажовањем перача у те сврхе, а могу се значајно разликовати у зависности од низа фактора као што су компетенције перача, могућност физичког

²⁹² Green J. R. (ed.), *The Encyclopedia of Police Science: Volume 1*, Taylor&Francis, Milton Park Abingdon, 2007, стр. 808.

²⁹³ F. E. Hagan, *op. cit.*, стр. 407.

²⁹⁴ E. Savona, M. Riccardi, *op. cit.*, стр. 286.

²⁹⁵ P. A. Schott, *Reference Guide to Anti-Money Laundering and Combating the Financing of Terrorism*, 2nd edition, The International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank and The International Monetary Fund, Washington, 2006.

приступа релевантним локацијама и мрежа контаката.²⁹⁶ Компликоване шеме прања новца имају већи обим трансакција и користе предности савремених технолошких могућности. Крајњи циљ прања новца може бити различит као што су и технике прања различите (интеграција, инвестирање, пореска утаја, финансирање активности криминалне организације), али и једноставне и сложене методе прања новца имају ове заједничке карактеристике:

- да власништво и порекло новца морају бити скривени,
- да новац мора променити облик (зато се готовина претвара у банковне рачуне, луксузну робу, драгоцености и вредну имовинину) и
- да траг који остаје иза новца мора бити нејасан.

Методe борбе против прања новца

Предузетнички приступ који руководи савремено деловање организованог криминала не разликује се суштински од оног који има било који привредни субјект — крајњи циљ је максимизовање зараде.²⁹⁷ Међутим, преузимајући ризик да буду ухваћени, криминални предузетници максимизују криминални профит путем прања новца. Омогућивши брже и лакше кретање људи и роба, глобализација је омогућила различите модалитете вршења кривичних дела и прања новца који је проистекао из тог чињења. Дело може бити извршено у иностранству, а онда се новац може опрати у домицилној држави или обратно, или се дело и прање новца врше изван националних граница, у једном правном систему, а прање новца у другом.

²⁹⁶ Студије о новим методама прања новца редовно објављује на својој званичној Интернет презентацији Радна група за финансијске мере против прања новца (*Financial Action Task Force on Money Laundering*, скраћено: FATF), међудржавно тело чији је основни циљ развој и унапређење политике сузбијања прања новца и финансирања тероризма. Детаљније видети о техникама прања новца на:

www.fatf-gafi.org/publications/methodsandtrends/?hf=10&b=0&s=desc%28fatf_releasedate%29,asp, 16. новембар 2015.

²⁹⁷ P. Williams, 2002(a), *op. cit.*, стр. 68.

Криминализација прања новца првобитно је била у вези са откривањем утаје пореза, али су у савременој епохи међународне институције израдиле правни оквир регулације заснован на репресији криминалног понашања и пратећих инкриминисаних дела и на стварању регулаторних, превентивних механизма који су усмерени на финансијске институције. Прање новца је постало проблем глобалних размера који на одређени начин и у одређеној мери утиче на све земље. Растућа сарадња током последњих деценија на међународном плану у овој сфери огледа се у бројним међународним иницијативама усмереним на суочавањем са прањем новца.

Први формални међународни напори у борби против прања новца реализовани су 1988. године усвајањем Конвенције УН против незаконитог промета опојних дрога и психотропних супстанци. Овим документом је уостављен важан преседан, јер се од држава тражи да размењују информације и донесу своје националне законе за спречавање прања новца (који је у вези са трговином дрогом).²⁹⁸

Иницијатива из 1989. године од тада функционише као Радна група за финансијске мере против прања новца (Financial Action Task Force on Money Laundering, скраћено: FATF), међудржавно тело чији је основни циљ развој и унапређење политике сузбијања прања новца и финансирања тероризма.²⁹⁹ Најзначајније за ову иницијативу су препоруке које је FATF сачинио као документ у коме је изложен свеобухватни план сузбијања прања новца осмишљен за универзалну примену.³⁰⁰ Мере које су обухваћене препорукама дефинишу међународне стандарде у области

²⁹⁸ Србија је чланица ове конвенције. О ратификацији видети у: Закон о конвенцији УН против незаконитог промета опојних дрога и психотропних супстанци, *Службени лист СФРЈ* — Међународни уговори, 14/90. Детаље о Конвенцији видети у: В. Гилмор, *op. cit.*, стр. 55–63.

²⁹⁹ UNODC, *An Overview of the UN Conventions and other International Standards Concerning Anti-Money Laundering and Countering the Financing of Terrorism*, UNODC, Vienna, 2013, стр. 8–12.

³⁰⁰ Иницијално је сачињено 40 препорука, али се онеједнакано ревидирају по принципу сходности. Видети скорије ажурирану верзију препорука из октобра 2015. године на: FATF Recommendations, www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/recommendations/pdfs/FATF_Recommendations.pdf, asp, 1. децембар 2015.

кривичног права, примене закона, финансијског система и међународне сарадње, уз принцип еластичности примене према коме државе уграђују препоруке у национално законодавство и спроводе их према локаним околностима и уставним оквирима.

Иницијатива из 1995. године функционише као Егмонт група која окупља финансијске обавештајне службе да би се олакшала међународна сарадња у размени информација, обуци и размени експертизе.

Од 2002. године функционише иницијатива именована као Глобална организација парламентарараца против корупције (Global Organization of Parliamentarians Against Corruption, скраћено: GOPAC) која сарађује са другим иницијативама и експертима за борбу против прања новца, на развијању комплементарног приступа у борби против прања новца (посебно фокусирајући прање новца који се користи за корумпирање) и на промоцији коришћења практичних алата и техника путем којих се таква активност спречава или ограничава.

Регулисање одвраћања, откривања и гоњења за прање новца је довело до развоја националне и интернационалне регулативе, те се данас борба против прања новца у значајној мери координисано одвија, на националном и на међународном плану, што је од суштинског значаја за успостављање и ефикасно функционисање система за превенцију и контролу прања новца.³⁰¹

Захваљујући успостављању међународних стандарда, отежано је прање новца у толикој мери да су се трговци дрогом углавном повукли из њега, налазећи алтернативу у услужним делатностима у оквиру лабаве *ad hoc* мреже независних финансијских стручњака са којима лидери картела уговарају прање новца.³⁰²

Акумулација и трансакције великих сума незаконито стеченог новца повезани су са значајним ризицима, јер та средства могу бити одузета а њихов држалац се може суочити кривичним

³⁰¹ Временом се број међународних иницијатива умножавао, и данас се примењује обимна међународна регулатива коју чине и правила Конвенције Савета Европе о прању, тражењу, заплени и одузимању прихода стечених криминалом, Конвенција УН против незаконитог промета опојних дрога и психотропних супстанци, Конвенција УН против транснационалног организованог криминала итд.

³⁰² EUROPOL, 2004, стр. 13.

гоњењем. Због тога пуна експлоатација користи од криминалних активности подразумева претварање новчане добити стечене криминалом у други облик како би било могуће да се та средства регуларно користе. За претварање незаконито стечене имовине у виду готовог новца у „коректну” имовину са становишта законитости постоји више опција. Шеме прања новца варирају у сложености, у зависности од жељене дистанце између незаконито стеченог новца и новца који конвертован у регуларно средство трансакција у оквиру легалне економије. Тип пословања у коме је велики обрт готовог новца атрактиван је за прање новца, јер због великог обрта средстава није лако прецизно утврдити његово порекло. Безготовинска средства плаћања која су добијена на основу уложеног готовог новца могу се користити у легалном пословању које омогућава законски исправно стицање на основу кога се гради друштвени утицај.

Милован Милованоћ наводи као основне компоненте ефикасног система за борбу против прања новца:

- адекватно законодавство на снази;
- улогу финансијске обавештајне службе;
- улогу регулаторних институција;
- међународну сарадњу; и
- истрагу и процесуирање кривичног дела прања новца.³⁰³

У борби против прања новца фокус може бити на различитим субјектима. Утврђивање индикатора који потенцијално указују на активност прања новца је континуирана активност коју диктирају технике прања које се користе.³⁰⁴ Такође, репресивна реакција на прање новца може бити усмерена и на сараднике

³⁰³ М. Миловановић, „Прање новца и одузимање имовине стечене криминалом: правне контроверзе”, *Security Policy Working Papers*, 2/2005, www.apml.gov.rs/cyr54/tdoc/%D0%A1%D1%82%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B8.html,asp, 14. септембар 2015.

³⁰⁴ Пример листе индикатора потенцијално указују на активност прања новца, а коју редовно ажурира Влада Аустралије видети на: Commonwealth of Australia, *Money Laundering in Australia 2011*, www.austrac.gov.au/publications/corporate-publications-and-reports/money-laundering-australia-2011#response,asp, 31. децембар 2015.

(на пример, курири за пренос валуте) и модераторе чија се експертиза користи у прању новца (на пример, адвокати и финансијски стручњаци).

Један од начина за детекцију шеме прања новца подразумева анализу платног промета. Када регулатива у одређеној земљи прописује да су финансијске институције у обавези да пријаве веће трансакције (обично суме од \$10.000 или више) и сумњиве трансакције. Такође, и одређени профили професионалаца (адвокати и финансијски саветници) имају исту такву обавезу пријављивања. Редовно анализирање података добијених из извештаја о трансакцијама омогућава у релативним оквирима да се идентификују и институције и појединци који учествују у великим количинама новчаних трансакција. Ограничења ове методе борбе против прања новца потичу од софистициранијих шема прања у којима се успешно прикрива власништво над средствима разбијањем велике суме новца у много мање или заобилажењем извештавања о великим трансакцијама захваљујући саучесништву запослених у финансијским институцијама.³⁰⁵ Посебна врста проблема у борби против прања новца је сама количина извештаја о трансакцијама због свог обима који отежава њихово анализирање.

Paul Schott сматра да међународне напоре у спречавању прања новца који суштински кочи разлика у нормирању између земаља у вези са прањем новца, банкарском тајном и правним системом у целини. Такође, проблем је и ефикасна размена информација због разлика у извештавању о финансијским трансакцијама као и различитим решењима у погледу мере конфискације имовине. FATF оцењује усклађеност прописа земаља чланица са својим препорукама, али нема извршна овлашћења. У већини земаља, контрола прања новца је одговорност националних финансијских институција. Националне контролне институције могу изрицати казне за непоштовање утврђеног система контроле, али банке могу да имају реална ограничења која их спутавају да

³⁰⁵ Финансијске институције земаља које не успевају да успоставе прихvatљив систем мониторинга финансијских трансакција суочавају се са могућношћу да им буде ускраћен приступ банкарском систему САД, што је имајући у виду обим америчке економије значајно ограничење у пословању.

систем адекватно примене јер им недостају капацитети и стручност да га покрену. Осим тога, многим централним банкама недостају средства да би помогла банкама у складу са захтевима извештавања или средства за процену контроле прања новца својих банака.³⁰⁶

Изазови у вези са интегрисањем криминалне имовине у националне економије

Да би се прикрила криминална делатност која је извор тог новца, прикрива се и власништво, па чак и сама чињеница да новац постоји постоји. Да би новац проистекао из криминалног деловања изгледао „чисто” прикривање његовог порекла подразумева прање — завршни сегмент процеса криминалних активности са циљем остваривања профита као примарном мотивацијом за вршење дела организованог криминала.

Приликом прања новца велике суме се у кратком временском периоду и с лакоћом пренесе из једне у другу земљу кроз финансијске системе, виртуално, уз помоћ савремених информацио-них технологија. Финансијске последице таквих трансфера могу нарушити тражњу за новцем на макроекономском нивоу и на тај начин произвести нездраву нестабилности у међународним токовима капитала и разменском курсу валута. Тржишта у настајању у земаљама у неком модалитету транзиције посебно су осетљива на новац у периоду кад тек отварају своје финансијске секторе, спроводе приватизацију државног власништва и успостављају тржиште хартија од вредности. Економске промене које се дешавају у земаљама у транзицији омогућавају прање новца, јер се тек уобличавају механизми и средства откривања, истраге и гоњења. Кад процес приватизације јавних монопола почне на тржишту које се развија, искуство је показало да се обим

³⁰⁶ P. A. Schott, *op. cit.*

прања новца драматично повећава.³⁰⁷ Dolgor Solongo указује да је, током процеса економске транзиције у Руској Федерацији, прање новца изазвало незапосленост и појаву сиве економије огромног обима.³⁰⁸

Међународна заједница је једнозначно одредила прање новца као озбиљну претњу међународних размера. Организација америчких држава (Organisation of American States, скраћено: OAS) утврдила је да прање новца потиче од организованог криминала представља опасност за економски и друштвени развој и демократску владавину.³⁰⁹ Jose Miguel Insulza описује драматичне последице прања новца у економским активностима у неразвијеним подручјима Латинске Америке у којима је институционална контрола слаба. Пошто због описаних околности локално становништво не учествује на стандардан начин у легалној економији, ињекција средстава проистеклих из незаконите трговине дрогом има снажан утицај на робе и услуге које су доступне. У таквим околностима, криминалне организације развијају везе са заједницом из перспективе инвестирања у могућност своје социјалне и економске интеграције.³¹⁰ Monica Serrano и Maria Celia Toro указују да динамика овог односа подстиче первертован развој заснован на незаконито стеченој имовини и контроли од стране криминалних елемената који успостављају себи уподобљен поредак.³¹¹ На овај начин, традиционалне привредне активности бивају потиснуте као мање профитабилне, а у први план избијају активности које су погодне за прање новца који онда омогућава брз напредак акумулације ресурса.³¹²

Jose Miguel Insulza наводи бројне последице прања новца у описаном контексту. Поспешују се будуће криминалне

³⁰⁷ D. Solongo, *Russian Capitalism and Money-Laundering*, The Global Programme against Money Laundering of the Office for Drug Control and Crime Prevention, New York, 2001.

³⁰⁸ D. Solongo, *op. cit.*, стр. 26.

³⁰⁹ J. M. Insulza, *op. cit.*, стр. 31.

³¹⁰ *Ibid.*, стр. 31–32.

³¹¹ M. Serrano, M. C. Toro, "From Drug-Trafficking to Transnational Organised Crime in Latin America", *Transnational Organized Crime and International Security: Business as Usual?* (eds. M. Berdal, M. Serrano), Lynne Rienr Boulder, London, 2002, стр. 175–176.

³¹² National Intelligence Council, *Global Trends 2015*, National Intelligence Council, Washington, 2000, стр. 46.

активности јер су прибављена средства од криминала доступна да се уложе у структуру криминалне организације и финансирање нових криминалних активности. Долази до дисторзије тржишта роба и услуга на начин који привреди наноси штету, јер шеме прања новца нису осмишљене како би заиста генерисале профит већ да сакрију извор прљавог новца што може нереално изменити цене робе и услуга, генерисати нелојалну конкуренцију и изазвати појаву „мехурића од сапунице” у финансијском систему који ће учеснике у том систему финансијски оштетити, а то, опет, депресира штедњу у оквиру финансијског система. Када прљав новац преплави финансијски систем, то снижава каматне стопе на депозите и реалну штедњу смањивањем приноса по основу ње, чиме се дестимулише будућа штедња. Умањивање конкурентности услед депресијације валуте такође је једна од последица прања новца. Ова закономерност се препознаје у ситуацијама кад је на необјашњив начин дошло до наглог развоја одређеног пословања.³¹³

Прање новца подстиче корупцију јер криминално богатство које је стављено у функцију личне заштите криминалаца и њихових интереса у вези са криминалним деловањем, даје велику моћ уз помоћ корумпирања политичке и административне елите.³¹⁴ Како објашњава Борис Беговић, „последике корупције на јавне финансије су бројне (...), а вероватно најзначајнија последица је промена структуре јавне потрошње у корист оних неефикасних пројеката чијом се реализацијом може остварити корупција, а на штету ефикасних и потребних пројеката”.³¹⁵ На овоме почива значај нормирања и утврђивања одговарајућих механизма за борбу против корупције, јер се на тај начин даје допринос борби против организованог криминала.

Повезивање различитих перспектива омогућава целовито сагледавање последица прања новца. На нивоу извршења, прање повећава опасност од тешких кривичних дела, као што су

³¹³ J. M. Insultza, *op. cit.*, стр. 31.

³¹⁴ National Intelligence Council, *op. cit.*, стр. 41.

³¹⁵ Б. Беговић, *Економска анализа корупције*, Центар за либерално демократске студије, Београд, 2007, стр. 346.

трговина дрогом, рекетирање и кријумчарење, јер омогућава вршење ових дела и обезбеђује средства за реинвестирање у криминалне активности. Из економске перспективе, прање новца представља претњу јер утиче на смањење пореских прихода и подстиче формирање значајне илегалне економије која гуши легалну и дестабилизује финансијски сектор и институције.³¹⁶ А на нивоу разматрања утицаја на демократске друштвене односе, прање новца угрожава демократске институције и штети добром управљању као кровном концепту гаранције људских и грађанских права тако што на различите начине подстиче корупцију у јавном сектору (путем подмићивања, незаконитих донација, злоупотребе административних наканада и такси итд.).

Управо због последица које прање новца изазива, William Gilmour истиче да је кључан изазов интегрисања криминалне имовине у националне економије онај елемент који новац чини прљавим, а то није његово криминално порекло, већ употреба или намеравана употреба.³¹⁷ У том смислу он инсистира на томе да је финансирање тероризма неодвојиво питање од прања новца стеченог криминалом иако неке терористичке организације не финансирају своје активности путем прихода од киднаповања, изнуда, трговине дрогом и других врста кривичних дела, већ из законитих извора, прикупљањем средстава по идеолошком, чак хуманитарном основу, само што се веза са тим изворима прикрива. Независно од извора, и криминална и терористичка организација имају заједничку одлику да стварање и одржавање ефикасне инфраструктуре представља кључ успешности њеног деловања са чиме је директно повезано стварање извора финансирања, начина прања тих средстава и обезбеђивање да ће бити коришћена за прибављање потребног за извршавање терористичких акција.³¹⁸ Интензивирање терористичких акција у свету почетком века (терористички напади у Њујорку, Мадриду, Лондону) показују тенденцију ескалације и по броју жртава и

³¹⁶ World Bank, *Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism: A Comprehensive Training Guide*, The International Bank for Reconstruction and Development and The World Bank, Washington DC, 2009, стр. 3–70.

³¹⁷ В. С. Гилмор, *op. cit.*, стр. 117.

³¹⁸ В. С. Гилмор, *op. cit.*, стр. 118.

по укупној штети коју терористички напади наносе погођеним државама и човечанству у целини. То је подстакло иницијативе како би се створили механизми за превентивно деловање који су временом уграђени у међународну регулативу.³¹⁹

4.8 Нова улога банкарског сектора у друштвеној контроли на предлошку борбе против прања новца

Криминалне организације су изузетно прилагодљиве и флексибилне, услед чега имају једнако изузетан капацитет за адаптацију на промене у окружењу у ком функционишу а који се метафорично описује као „камелеонска природа” организованог криминала.

Улажење у траг и конфискација имовине проистекле из криминалног деловања сматрају се најзначајнијим помаком у стратегији контроле криминала последњих деценија. Међународне иницијативе за спречавање прања новца донеле су позитивне резултате, али, уопштено говорећи, недостаје им „оштрица” јер се ослањају на моралну снагу и моћ публицитета.³²⁰ Такође, регулисање финансијских питања везано за државни суверенитет је под утицајем специфичности различитих правних доктрина по којима су обликовани правни системи у различитим државама.³²¹

³¹⁹ На пример, FATF је унео у свој корпус препорука предузимање мера и захтевање од финансијских институција (подразумевајући и оне које се баве трансфером новца) да укључе тачне и смислене информације о налогодавцу лица које врши трансфер новца и да оне остану прикључене уз трансфер током читавог ланца исплате. Такође, препоручује се и спровођење детаљног испитивања и надзора сумњивих активности приликом трансфера средстава који не садрже потпуне податке. Видети детаљније: FATF Recommendations, 2015, *op. cit.*, стр. 11–21.

³²⁰ М.–Ф. Cuéllar, “The Tenuous Relationship between the Fight against Money Laundering and the Disruption of Criminal Finance”, *Journal of Criminal Law and Criminology*, 93 (2–3)/2003, стр. 461.

³²¹ Неки системи се темеље на апсолутној финансијској приватности која се не може довести у питање ни због потребе да се спроводи закон.

Иако се бележе помаци у том смислу, у првом плану борбе против прања новца истурене су финансијске институције.³²²

Банке су примарна тачка укључивања прљавог новца у финансијски систем и данас су носиоци највеће одговорности у спречавању прања нелегално стеченог новца, као и у спречавању његовог накнадног увођења у легалне токове. Улога централне банке у откривању и спречавању прања новца јесте да утврђује регулативу и врши супервизију банака са тим циљем. Улога пословних банака одређена је трансформацијом пословне политике. Императив спречавања прања новца утицао је на промену парадигме. Принцип финансијске приватности изражен кроз „не видим, не чујем, не говорим”, напуштен је и замењен принципом „познавати свог клијента”. А усклађеност стандарда извештавања о трансакцијама постао је део редовног начина пословања банака и других финансијских институција. Улога банака у спречавању прања новца у складу са препорукама које је утврдио FATF састоји се у:

- дугорочном вођењу евиденције о клијентима како би се обезбедило потребно познавање клијената;
- редовном извештавању институција надлежних за спречавање прања новца;
- усклађивању процедура које се користе у раду у складу са инструкцијама централне банке;
- структурирању организације рада на начин који омогућава специјализован рад професионалаца задужених за спречавање прања новца; и
- континуираној професионалној едукацији запослених о техникама прања новца.³²³

³²² У циљу спречавања прања новца, Швајцарска је у 2015. години усвојила нове прописе којима је поопштравају услови депоновања готовине и уводе нове обавезе у погледу извештавања о трансакцијама. Видети: Reuters, “Swiss government adopts new anti-money laundering rules”, www.reuters.com/article/us-swiss-moneylaundering-idUSKCN0T015L20151111, asp, 29. новембар 2015.

³²³ С. М. Fundanga, “The Role of the Banking Sector in Combating Money Laundering”, A paper presented at a seminar organised by the C and N Centre for Advanced International Studies, Lusaka, Zambia, 23 January 2003, www.bis.org/review/r030212f.pdf, asp, 20. децембар 2015, стр. 5–6.

Темељ регулаторног одговора на прање новца се састоји у спречавању да прљав новац уђе у банкарски систем, односно, у омогућавању да се следи његов траг унутар система. Базелски комитет за супервизију банака окуља супервизоре у водећим светским банкама, а резултат њихове сарадње су документи који су основ банкарске супервизије.³²⁴ Основна идеја је да банкарске институције функционишу као брана депоновању стеченог добитка, тако што потенцијално омогућавају идентификацију криминалаца и истовремено чине много компликованијим прикривање криминалног профита.

Одговор банкарског сектора на прање новца као претњу који се материјализовао у нарушавању угледа банака због откривања случајева прања новца, концентрисан је у тзв. у Волфберговим принципима (*The Wolfberg Principles*). Суштина овог одговора је у настојању да се контролише прање новца путем укрштања мноштва информација.³²⁵

Акутелни приступ спречавања прања новца није ослобођен контроверзи које се истичу у вези са чињеницом да прилив незаконитог новца неминовно доводи до непредвиђених социјалних и политичких трошкова, као што је корупција на највишем нивоу, како у јавном тако и у приватном сектору. Земље у развоју често не виде или немају алтернативу у односу на „сумњива“ средства као извор прихода.³²⁶ Неке земље сматрају да питање њихове суверености захтева да се финансијске информације размењују само ако је утврђена несумњива, директна веза са трговинином наркотицима.³²⁷ Како су модерни перачи новца независни уговарачи који се наизменично крећу између легалне и нелегалне сфере, након иницијалне фазе у операцији прања новца, практично је немогуће идентификовати да ли је новац који је у питању искључиво везан за трговину дрогом.

³²⁴ C. M. Fundanga, *op. cit.*, стр. 4–5.

³²⁵ C. M. Fundanga, *op. cit.*, стр. 5.

³²⁶ J. A. Blum *et al.*, *Financial Havens, Banking Secrecy and Money Laundering*, Double Issue 34 and 35 of the Crime Prevention and Criminal Justice Newsletter, Issue 8 of the UNDCP Technical Series, 1998.

³²⁷ International Monetary Fund, *Liechtenstein: Detailed Assessment Report on Anti-Money Laundering and Combating the Financing of Terrorism*, International Monetary Fund Legal Department, Washington, DC, 2007, стр. 304.

Најконтровверзнији корак у спречавању прања новца о коме се води стручна расправа јесте стварање међународне банке што се аргуменује потребом за експоненцијално већим резултатима у борби против прања новца.³²⁸ Ово тело би требало да има кључну улогу у борби против прања новца као регулаторни орган који функционише на сличан начин као што то чине централне банке у националним оквирима. Основни задатак ове институције би био да по принципу супремације међународних норми ефективно утиче на националне финансијске институције да прате депозите у својим земљама, и у том смислу би се подразумевало, у извесној мери, одступање од националног суверенитета. На тај начин би се осигурало да се и јавни и приватни сектор придржава утврђених мера предострожности о прању новца, које су утврђене међународним конвенцијама и другим документима. Сматра се да би се увођењем стандардизације унапредио систем супротстављања прању новца отклањањем постојећих ограничења (трансакције у вези са трговином наркотицима) и омогућило праћење илегалног новца широм света.

Новац је срж криминалног предузетништва, па настојања да се криминалу супротставља без да се дирне у срж, представљају само „гребање по површини” проблема и огољену реакцију, без ефикасног превентивног деловања.

4.9 Системско уређивање унутрашње делатности криминалне групе кроз различите типове кривичних дела предвиђене генеричким дефиницијама

Израз организовани криминал по природи је такав да првенствено описује функцију, а не норму, што је „извор тешкоћа у одређивању појма организованог криминала”, како коментарише

³²⁸ R. K. Gordon, “Losing the War Against Dirty Money: Rethinking Global Standards on Preventing Money Laundering and Terrorism Financing”, *Case Legal Studies Research Paper*, 20/2011, стр. 503–565.

Наташа Мрвић–Петровић.³²⁹ Како се уз сваку систематизацију везује одређена сврха, карактеристике које дефинишу активности криминалних организација представљају логичан основ за системско одређивање мера које се могу користити у борби против организованог криминала, а те карактеристике се огледају у генеричким дефиницијама организованог криминала. Слаба тачка овог приступа налази се у изостанку потпуног и општег појма организованог криминала, односно, недостатак његовог универзалног одређења које би као такво било глобално примењиво. Разлози за то су објективни, јер у различитим јурисдикцијама фигурира различит ниво инкриминација различитих активности, што ствара проблеме на методолошком нивоу.³³⁰

Сврха међународних документа који су донети са циљем сузбијања кривичноправно санкционисаних активности, у распону од фалсификовања, преко корупције и трговине дрогом до забране финансирања тероризма, јесте успостављање система контроле криминала.³³¹ Правне оквире које ове конвенције успостављају, Ethan Nadelmann квалификује као „прохибитивне режиме”. Међународни „прохибитивни режими” имају за циљ да смање или елиминишу потенцијална уточишта где би учиниоци инкриминисаних дела могли да се склоне и на тај начин избегну гоњење и кажњавање.³³² Креирањем оваквих регулација ствара се елемент стандардизације у међународној сарадњи по основу питања о којима постоји интерес да се заједнички решавају. У екстензивном смислу, кривична дела која су предвиђена у међународним документима успостављају систем међународног кривичног права чија је сврха сузбијање друштвено, економски и морално непожељног понашања. Генеричка диференцијација дела у погледу примене у конкретном случају представља

³²⁹ Н. Мрвић–Петровић, „Тешкоће одређивања појма организованог криминалитета”, 2004, стр. 3–9, www.doiserbia.nb.rs/img/doi/1450-6637/2004/1450-66370401003M.pdf, *asp*, 16. август 2015.

³³⁰ В. Dobovšek, *op. cit.*

³³¹ Ови документи садрже комплексне одредбе за криминализацију одређених дела у националним правним системима, одредбе о кажњавању казне и екстра–територијалној надлежности, као и разне процедуралне мере.

³³² Е. А. Nadelmann, “Global prohibition regimes: the evolution of norms in international society”, *International Organization*, 44 (4)/1990, стр. 479–526.

кривичноправно питање, док су предмет криминолошких разматрања елементи који се спецификују у циљу диференцијације дела и релативна вредност која им се приписује је у интересу заштите вредности које се нарушавају чињеним дела.

Деловање организованог криминала се обично врши немилосрдним непоштовањем закона, и често укључује вршење кривичних дела против лица, укључујући претње, застрашивања и физичког насиља.³³³ Michael Woodiwiss интерпретира одредбе Палермо конвенције, која је у оквиру система УН одредила генеричку суштину организованог криминала, као постојање групе људи који, попут неког привредног субјекта, делују заједно, током дужег периода, са циљем стицања користи у економском смислу. Трошкови, профит, праће новца и реинвестирање у оквиру такве групе одређени су сходно предузетничком принципу како би група заузела повољан положај на криминалном тржишту и на основу тога касније реинвестирала у оквирима илегалне економије. Другим речима, дело организованог криминала се конституише не само радњом извршења већ и начином и сврхом вршења дела.

Инкриминисању организованог криминалитета прилази се тако што се инкриминишу специфична дела која изврше припадници организоване криминалне групе и тако што се кажњава само чланство у организацији, односно, договор о томе, а да није извршено ниједно конкретно дело. У овом смислу је илустративна перспектива у стручној литератури која контекст трговине дрогом одређује на основу организацине структуре, односно, на основу улога према којима припадници организације врше задатке.³³⁴ Кључан критеријум овог приступа је укљученост учесника у активности и према њему се разликују три нивоа укључености. На основу критеријума укључености, у генеричком смислу се

³³³ M. Woodiwiss, "The Global Reach of an American Concept", *Transnational Organized Crime: Perspectives on Global Security* (eds. A. Edwards, P. Gill), Routledge, London and New York, 2003(6), стр. 22–23.

³³⁴ Видети детаљније у:

N. South, "Drugs, Alcohol and Crime", *The Oxford Handbook of Criminology*, 3rd edition (eds. M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner), Oxford University Press, Oxford, 2002, стр. 914–946; и N. Dorn, L. Oette, S. White, "Drugs Importation and the Bifurcation of Risk: Capitalization, Cut Outs and Organized Crime", *British Journal of Criminology*, 38 (4)/1998, стр. 537–560.

разликују улоге у оквиру криминалне организације. Разматра се оперативна структура организације на индивидуалном нивоу, да би се одредило да ли начин на који се додељују улоге у оквиру деловања организације има основ у личним карактеристикама, активностима, или је важно и једно и друго. Такође, испитује се и потенцијално специфичан значај неких улога за вршење одређених кривичних дела.

На првом нивоу укључености, учесник је лидер или координатор који планира и организује криминалну активност, самостално или у партнерству с неким истог нивоа укључености. Криминалитет на овом нивоу укључености у организовани криминал по својим карактеристикама одговара тзв. криминалу белог оковратника, што је генерички израз за ненасилна дела која врше људи који се, уобичајено, понашају у оквирима правно утврђених граница понашања, а првенствено су мотивисана личношћу користи. У контексту кривичноправног процесуирања оваквих учесника, оно је по правилу могуће на основу инкриминације чланства у организацији, односно, криминалне завере, јер се учесници овог ранга уздржавају од вршења тзв. предикатних дела, „не прљају руке директно” већ их организују, тј. делегирају њихово извршење.³³⁵

На другом нивоу укључености, учесник у организованој криминалној активности је сарадник од поверења за кога важи висок степен вероватноће да у случају откривања и задржавања у циљу процесуирања за извршена дела, не би открио свој контакт првог ранга. Учесник на другом нивоу укључености функционише као посредник између учесника на првом и трећем нивоу, што се рефлектује и на тип криминалитета који је за њега карактеристичан, одн. у зависности од околности операције биће извршилац дела у контексту насилничког или имовинског криминалитета.

На трећем нивоу укључености у активности криминалне организације, учесник извршава специфичне задатке по

³³⁵ Предикатно дело је правнички израз којим се у овом контексту означава је кривично дело који је саставни део озбиљног, односно, тешког кривичног дела као што је дело организовани криминала. Палермо конвенција га дефинише као: „било које кривично дело чијим извршењем је остварена добит која може да буде предмет кривичног дела како је дефинисано у члану 6. ове конвенције”.

инструкцијама учесника непосредно вишег нивоа (други ниво). Овај учесник има врло мало сазнања о учеснику првог нивоа, те није вероватно да би у случају откривања могао да пренесе било какву информацију која би била инкриминишућа за лидера. Типичан пример учесника овог нивоа су тзв. „тркачи”, „муле”, односно, курири који су у непосредном контакту са клијентима заинтересованим за криминалну понуду. За овог учесника је уобичајено да буде извршилац дела уличног криминала где се, типично, учинилац на неки начин конфронтира са жртвом или њеном имовином, односно, врши предикатна дела.

Менаџмент стратешког ризика у вези са криминалним деловањем одвија се на првом нивоу, док је функција осталих нивоа да лидеру (координатору) осигура дистанцу у односу на предмет трансакције како би се на тај начин умањио ризик да буде кривично гоњен.

Shona Morrison истиче да је организовани криминал у нашој заједничкој перцепцији посебан облик криминалитета који је толико разнолик, деструктиван и софистициран да га није могуће описати користећи се стандардним начином класификације кривичних дела заснованим на активностима, већ захтева ширу, генеричку дефиницију. Иако још увек нема довољно консензуса о карактеру претње коју представља организовани криминалитет, ова парадигма је успоставила разлику између организованог и конвенционалног криминала пре свега инсистирањем на природи криминалне групе и њеног приступа вршењу дела, док су њихове активности и структура у другом плану.³³⁶ Како истиче Francesco Calderoni, криминализацијом учествовања у криминалној организацији је омогућено њихово кривично-правно процесуирање учесника свих нивоа укључености, што је од виталног значаја за гоњење лидера криминалних организација којима је тешко доказати извршење предикатног дела.³³⁷

³³⁶ S. Morrison, *op. cit.*

³³⁷ F. Calderoni, *Organized Crime Legislation in the European Union: Harmonization and Approximation of Criminal Law, National Legislations and the EU Framework Decision on the Fight Against Organized Crime*, Springer Science and Business Media, 2010, стр. 166–167.

КОРУПЦИЈА КАО ФЕНОМЕН ДЕЛОВАЊА ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА³³⁸

Феномен корупције у светлу деловања организованог криминала

Корупцију је као једну од дефинишућих карактеристика организованог криминала одредила једна од првих генеричких дефиниција чији је аутор Michael Maltz и на којој су засноване практично све савремене нормативно правне концептуализације организованог криминала. Ова дефиниција рестриктивно представља организовани криминал као активност која је обележена применом насиља и корупције и сталним деловањем групе која се бави чињењем различитих кривичних дела. Континуитет активности као елемент у дефинисању организованог криминала демантован је појавом мрежних структура које се повремено мобилишу око криминалних пројеката. Такође, тенденција неких савремених организованих група да се специјализују за једну врсту кривичних дела (на пример, кријумчарење миграната) подразумева додатну модификацију основне дефиниције организованог криминала. С друге стране, потврђена је корупција као особеност организованог криминала, па је са стеченим

³³⁸ Ово поглавље се у извесној мери заснива на претходно објављеном тексту. Видети више у: А. Булатовић, „Апсорбовање ризика који прати криминално предузетништво”, у: Стевановић, И., Чоловић, В. (урс.) *Привредна кривична дела*, Институт за криминологију и социолошка истраживања и Институт за упоредно право, Београд, стр. 229–242.

увидима њен дефинишући значај добио на снази. Организоване криминалне групе делују у широком распону криминалних активности (трговина дрогом, трговина људима, преваре, прање новца, насиље итд.), а путем корупције обезбеђују себи заштиту од кривичноправне репресије, утичу на политичке и економске одлуке и инфилтрирају се у државне структуре и редовне привредне токове. Корупција се најчешће појављује у односу на обављање јавне службе, која подразумева вршење делегираног јавног овлашћења, стога је корисно посматрати овај девијантни феномен у контексту јавне службе.

Криминалне групе имају значајне ресурсе и способности да се одупру друштвеној контроли, а у томе користе софистициране методе и технике, па је њихов реалан друштвени утицај знатан. На везу између између организованих криминалаца и корумпираних званичника на свим нивоима власти упућује обиље посредних доказа.³³⁹ Таква реалност је и формално констатована у европској дефиницији организованог криминала навођењем корупције међу опционим критеријумима.³⁴⁰ Како истиче Ђорђе Игњатовић, највећи проблем у супротствљању организованом криминалу је „развијен систем корумпирања власти, због ког криминалци бивају фактички аболирани од стране система”.³⁴¹ Уз инструментализовано насиље и прање новца, корупција представља *modus operandi* деловања организованог криминала, и заједно с њима дефинише кључне карактеристике организованог криминала.³⁴²

³³⁹ Видети више у:

J. de Boer, L. Bosetti, “The Crime–Conflict “Nexus”: State of the Evidence”, *United Nations University Centre for Policy Research Occasional Paper*, 5/2015, стр. 7;

I. Briscoe, *A violent compound: competition, crime and modern conflict*, The Norwegian Peacebuilding Resource Centre Report, Norway, 2015; и

W. Benedek, “The Human Security Approach to Terrorism and Organized Crime in Post–Conflict Situations”, *Transnational Terrorism, Organized Crime and Peace–Building Human Security in the Western Balkans* (eds. W. Benedek et al.), Palgrave Macmillan, UK, 2010, стр. 7–14.

³⁴⁰ Adamoli et al., *op. cit.*, стр. 9.

³⁴¹ Ђ. Игњатовић, *Криминологија*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2008, стр. 157.

³⁴² R. J. Bunker, J. P. Sullivan, “Cartel evolution revisited: third phase cartel potentials and alternative futures in Mexico”, *Small Wars and Insurgencies*, 21(1)/2010, стр. 33.

Феномен корупције се појављује у бројним облицима. Vito Tanzi корупцију доводи у везу, у генералном смислу, са намерним нарушавањем принципа непристрасности у доношењу одлука од стране представника власти, осим ако нормe не захтевају диференцијални третман (на пример, у случају људи с посебним потребама).³⁴³ Адекватно принципијелно поступање захтева да, при доношењу одлука, лични или било који други односи учесника у размени немају никакав утицај. У феноменолошком смислу, корупција рефлектује злоупотребу јавног службеника било да је у питању његово располагање јавном моћи или да се ради о томе да свој положај користи да би остварио неку личну корист. Контекст одређења појаве корупције који би био заснован на идеалном типу, поставља њено одређење као мопопол власти и дискреционо право одлучивања органа власти које је у коришћењу „ослобођено” иначе принципијелно захтеване одговорности. Корупција се односи на понашање јавног службеника, и то како изабраних лица, тј. политичара, тако и професионалаца у јавном сектору, које им омогућава да се они лично или њима блиске особе, нечасно и незаконито богате злоупотребом јавног овлашћења.³⁴⁴ Одговорност за вршење јавне службе, поред политичке одговорности, криминализацијом корупције подразумева и кривичну одговорност. Кривична одговорност за дело корупције темељи се на психолошкој димензији кривице, која је кључни састојак сваке концептуализације кривичне одговорности, и на објективној одговорности, која се сматра мање контроверзном димензијом кривичне одговорности од субјективне јер је заснована на принципу каузалности.³⁴⁵

Дело корупције врше људи из управљачких и пословних структура, користећи утицај у друштву који имају на основу

³⁴³ V. Tanzi, “Corruption and the Economy”, *Corruption and Social Development* (eds. A. Birešev, R. Dregić, S. Prodanović), Institute for Philosophy and Social Theory, University of Belgrade, Belgrade, стр. 52.

³⁴⁴ Ј. Поре, *Антикорупцијски љруичник, сујројсисављање коруцији кроз систем друшћивеној иићејрићейта*, Транспарентност – Србија, Београд, 2004, стр. 4.

³⁴⁵ О концептуализацији кривичне одговорности детаљније видети у: А. Борђевић, „Кривична одговорност државе у међународном праву: за и против”, *Правни живои*, 12/2002, стр. 331–347.

функција које обављају. Организовани криминал се уз помоћ корупције инфилтрира у различите секторе привреде, а његове активности су често подржане, свесно или на други начин, од стране бројних професионалаца који имају приступ информацијама, инфраструктури и државним службама, као и специјализоване вештине (на пример, адвокати, рачуновође, банкари, специјалисти информационих технологија) на основу којих познају институционале слабости.³⁴⁶ Професионалци имају кључну улогу у помагању криминалној организацији да неопажено и ефикасно функционише у обе сфере, легитимој и илегалној, с обзиром да су упућени у функционисање институционалног система.

За повезивање организованог криминала и корупције од пресудне важности су социјални, економски и културни услови.³⁴⁷ Овај *nexus* се специфично манифестује, међутим, криминалне организације такође користите корупцију и како би се инфилтрирале у политички систем директно.³⁴⁸ У развијеним економским системима као што је систем ЕУ, ова веза је идентификована у легалној економији, углавном у оквиру јавних набавки.³⁴⁹ Различити услови који усмеравају организовани криминал ка инфилтрирању у сектор јавних набавки обухватају:

- економске услове, јер су средства која се буџетски опредељују за јавне набавке велики део локалног привредног промета, посебно у ситуацијама када је приватни сектор недовољно развијен;
- разлоге смањивања вероватноће кривичноправне репресије, јер је истрага криминалних активности у оквиру

³⁴⁶ Bjelopera, Finklea, 2012, *op. cit.*, стр. 27.

³⁴⁷ J. Muravska, W. Hughes, M. Pyman, *Organised crime, corruption, and the vulnerability of defence and security forces*, Transparency International UK, 2011, стр. 7.

³⁴⁸ На пример, сарадња политичара са криминалним групама у процесу провере јавних средстава, може бити, опортунистичко или *ad hoc* усмеравање, као специфичан вид манифестовања повезаности са организованим криминалом, или „донацијом” од стране криминалне организације мотивисана додела уговора, проширење покровитељства, или измена закона.

³⁴⁹ C. Mazza, M. Gilardi, “Criminal Infiltration in Legal Economy and Corruption: Well-Established Phenomena in Italy and in Europe”, European Consortium for Political Research General Conference 2014, Glasgow, <https://ecpr.eu/Events/PaperDetails.aspx?PaperID=21660&EventID=14>, asp, 14. јун 2015.

јавних уговора компликована и скупа за реализацију, па је евентуално откривање и процесуирање за ова дела неизвесније у поређењу са кривичним делима као што су трговина дрогом и прање новца; и

- слабости и неефикасности јавне администрације, јер је сектор јавних набавки одувек својеврсна „Ахилова пета” у јавној администрацији.³⁵⁰

Корупција као примарни однос организованог криминала са јавним сектором

Правила институционалног деловања утемељена су на стабилним законским нормама (релативно узевши) и њихова примена гарантује остварење сврхе државе (у формалном смислу). Руководећи се нормама у свом формалном поступању, јавни службеник испуњава своју улогу према грађанину који је истовремено и његов клијент и истински послодавац, који га непосредно плаћа путем пореза и коме дугује своју лојаност. Срђан Кораћ и Александра Булатовић објашњавају да се поверење чланова друштва у државу и њене институције базира на релативно стабилном степену извесности да ће сваки грађанин, за сваки законом предвиђени корак који ће учинити у односу према било којој друштвеној институцији, остварити право које му законски припада.³⁵¹ Одсуство примерене друштвене контроле, тј. препознатљивог и редовног континуитета на релацији деликт—казна у широкој лепези могућих реакција, од кривичноправног кажњавања до друштвеног презира, имаће за последицу друштвену дезорганизацију, тј. нестанак интегративних чинилаца друштвене заједнице.

Суштина јавне службе је вршење јавног овлашћења делегираног од стране државе. Очекивања од јавног службеника су

³⁵⁰ *Ibidem.*

³⁵¹ А. Булатовић, С. Кораћ, „Развој модерне српске државе у контексту корупције“, *Корупција и развој модерне српске државе* (урс. А. Булатовић, С. Кораћ), Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2006, стр. vii–xxviii.

двојака: од њега се очекује стручност у конкретном обављању свог посла и специфични интегритет као јавног службеника, који се односи на оданост интересима државе, правилима поступања у државној служби, и, с тим у вези, отпорност на корупцију. Корупција се може јавити и у приватном и у јавном сектору, али им се интензитет моралног проблематизовања разликује јер јавни службеник располаже средствима, интересима и условима реализовања аспирација грађана, то јест пореских обвезника, док приватни предузетник, у највећем броју случајева, располаже само својим и средствима оних који су му их добровољно уступили или поверили. Зато је у односу са јавним сектором корупција као штетна девијација примарна.³⁵²

За оперативно деловање против корупције и одговарајуће формулисање кривичних дела и других правних квалификација у вези са овим феноменом потребно је у структури појма корупције прецизно одредити њена три основна елемента: деловање (злоупотреба јавног овлашћења), предмет деловања ради стицања неке приватне користи и циљ деловања.

Облик злоупотребе може бити активан и пасиван. У активном облику, корумпирани чиновник не поступа у интересу јавне службе, односно чини нешто што није у складу са његовим дужностима или овлашћењима. Супротно, у пасивном облику, јавни чиновник не чини оно што је у склопу својих овлашћења дужан да учини. Ни активни ни пасивни облик злоупотребе не морају нужно подразумевати незаконито поступање или непоступање којим се нарушава закон. Према ужем схватању злоупотребе, могуће је да поступање буде законито, али намерно погрешно у супстанцијалном смислу.³⁵³ Јавни службеник може донети одлуку о неком предмету која није добра, знајући да није добра, а при томе ни на који начин не повређујући позитивне прописе, а истовремено, може пропустити да поступи у ствари

³⁵² У наставку овог сегмента дисертације детаљно се излаже концепт структуре појма корупције, чији је аутор Александар Фатић, а који је предочен у: А. Фатић, „Корупција и криминална девијација”, *Корупција* (урс. Д. Радовановић, А. Булаговић), Центар за менаџмент и Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2005(6), стр. 6.

³⁵³ Службеник поступа у складу са својим овлашћењима, на основу дискреционе моћи која му је поверена.

у којој би требало да поступи, а да при том не учини повреду било ког прописа (тзв. непоступање). Злоупотреба је супротна критеријуму интегритета, а интегритет је по захтевима изнад позитивног права; било да позитивно право захтева или не захтева да службеник поступи у интересу службе, било да му оно омогућава да не поступи онда када треба да поступи, принципи интегритета јавне службе од њега захтевају да у сваком случају поступа у јавном интересу. Када постоји апстрактна формулација интегритета за јавну управу, без конкретних одредаба којима је могуће контролисати описану злоупотребу службеника, она нема значај јер није оперативна. Да ли службеник крши закон или не, могу испитивати одговарајући органи, уколико постоји воља да се ти органи употребљавају на законом прописани начин (што није увек и свуда случај). Међутим, контрола интегритета службеника и његовог поступања захтева структуру различитих облика надзора која је значајно суптилнија од оне која надзире поштовање позитивног права и коју је тешко предвидети законом. Такав систем надзора је могућ као део система интегритета јавне службе унутар саме јавне службе, и он је нераскидиво повезан са начином на који јавна администрација доживљава себе саму и своју улогу у друштву.

Други елемент појма корупције је јавно овлашћење. Корупција је примарно повезана са јавном службом, а јавно овлашћење је категорија која приватном лицу, кроз статус јавног службеника, даје моћ државне власти, па се на тај начин његов лични интегритет поставља у перспективу интегритета примене државне власти. То је разлог да лични и морални профил јавног службеника буду подједнако важна категорија у селекцији кадрова као и стручна оспособљеност, и управо стога је етика јавне службе равноправна са њеном професионалношћу.³⁵⁴

Трећи елемент дефиниције корупције је приватна корист која је циљ коруптивног деловања и која не мора нужно бити лична, већ то може бити и корист која се остварује за друга, учиниоцу блиска лица.

³⁵⁴ У тоталитарним политичким системима, етички аспект јавне службе је потцењен и запостављен.

Различите форме корупције

Сви облици корупције имају далекосежне последице по економију и друштво. У литератури постојне бројне таксономије корупције успостављене сходно специфичним критеријумима који описују конкретне форме. Jennifer Bussel сугерише да је једино опортуну формирати типологију корупције с обзиром на њену конкретну примену, јер ниједна класификација корупције не може бити корисна у сваком појединачном случају.³⁵⁵

Миленко Поповић објашњава тројаку поделу типова корупције на ситну („шалтерску“), корупцију средњег обима и политичку корупцију која се именује још и као крупна корупција (на енглеском: *grand corruption*) на основу критеријума који подразумевају одређење ко је давалац, а ко прималац мита, односно, са којом количином друштвене моћи располаже учесник у корупцији, и према њеним алокативним ефектима — шта је предмет корупције, односно, која врста услуге се тражи, промена прописа или не, а конкретно: брзина и/или ефикасност јавне услуге, компетитивна предност на тржиштима или политички утицај, тј. политичка рента која подразумева присвајање токова дохотка на основу коруптивне редистрибуције.³⁵⁶

Пошто са становишта материјалне вредности штете и степена друштвене опасности, корупција великог и корупција малог обима „представљају „полове“ у широком опсегу појавних видова корупције“, Срђан Кораћ сматра да та два типа корупције имају релативну сазнајну вредност зато што је „тешко квантитативно одредити њихову друштвену опасност“.³⁵⁷ Крупна корупција привлачи највећу пажњу јавности јер су последице које

³⁵⁵ J. Bussel, “Typologies of Corruption: A Pragmatic Approach”, *Greed, Corruption, and the Modern State Essays in Political Economy* (eds. S. Rose–Ackerman, P. Lagunes), Edward Elgar Publishing, UK, USA, стр. 21.

³⁵⁶ М. Поповић, „Крупна vs. ситна корупција“, *Корупција* (урс. Д. Радовановић, А. Булатовић), Центар за менаџмент и Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2005, стр. 219–242.

³⁵⁷ С. Кораћ, „Корупција средњег обима“, *Корупција* (урс. Д. Радовановић, А. Булатовић), Центар за менаџмент и Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2005, стр. 271.

изазива у вези са обликовањем јавне политике према сопственом интересу корумпираног политичара, а „шалтерска” корупција је тип корупције с којом грађани лично имају највише искуства јер се с њом суочавају у комуникацији с јавном администрацијом када решавају свакодневне животне проблеме. Механизам корупције средњег обима делује у оквиру неформалне структуре размене ресурса и примарно се формира у домену корелација државе и приватног сектора. Садржину корупције средњег нивоа Срђан Кораћ одређује на основу разликовања екстрактивне и редистрибутивне корупције, према правцу размене ресурса, од друштва ка држави и од државе ка друштву, везујући је за редистрибутивну корупцију. Корупција средњег обима почива на неформалној структури размене ресурса, а успоставља се у комуникацији јавне управе и грађана и ван привредног система. Друштвену опасност корупције средњег обима одређује постојаност карактера неформалне структуре размене ресурса успостављене између грађана и државе, што је раван у којој се овај тип корупције појављује и развија, те је најзаступљенији вид корупције у пракси.³⁵⁸ Такође, управо је ово тип корупције који је неопходан за апсорбовање главнине ризика који прате криминално предузетништво јер омогућава измену прописа са мање пажње у односу на ниво политичке корупције, и, сходно, истицање тржишних компаративних предности које су пресудне за генерисање трајних извора прихода, како у легалној тако и илегалној економији. Организовани криминал рутински инструментализује одлучиоце на овом нивоу, а успешност у таквом деловању води ка онима са све већим степеном дискреционог одлучивања, што напослетку доводи до феномена заробљавања државне политике и структуре, односно, настанка тзв. „заробљене државе”.³⁵⁹

Michael Johnston указује да трендове равнотеже и неравнотеже у друштву, у погледу политичких и економских прилика, суштински одражавају начини на које људи користе и размењују богатство и моћ што одређује „климу” у доменима социјалних,

³⁵⁸ С. Кораћ, *op. cit.*, стр. 279.

³⁵⁹ Ј. Muravska, W. Hughes, M. Pyman, *op. cit.*, стр. 6.

политичких, економских и државних институција у оквиру којих се то чини.³⁶⁰

Дихотомна типологија на политичку и административну корупцију почива на разликовању врсте користи која се остварује, с тим што се у сложеној форми ова два типа корупције мешају па је та хибрина форма особена по присуству оба типа приватне користи.³⁶¹ Административно–политичка корупција као мешовита форма намеће стратешки проблем у виду генерализације њених последица, односно, губи се поверење у представнике институција, линеарно, што је деструктивно за поверење као социјални капитал који омогућава заједницу.³⁶²

Административну корупцију Александар Фатић описује као вид корупције мотивисан стицањем користи за појединца који располаже јавним овлашћењем или за њему блиска лица, при чему та корист не мора бити материјална и не мора бити стечена на незаконит начин, стриктно говорећи. Примери административне корупције се препознају као непотизам, који подразумева злоупотребу службеног положаја ради остваривања користи за чланове породице, и кронизам који је појам шири од непотизма и обухвата ситуације у којима се предност даје пријатељима и колегама.³⁶³ Корист стечена за јавног службеника или неко друго лице, путем коруптивног поступања јавног службеника нарушава јавни интерес као доминантну категорију у процени етичности поступања службеника, у принципу, али она не мора бити, строго посматрано, незаконита.³⁶⁴ У недовољно функционалним

³⁶⁰ M. Johnston, *Corruption and Reform: One Size Does Not Fit All*, IACSA – International Anti-Corruption Summer Academy, 2012, Austria, стр. 4.

³⁶¹ Корист за политичку странку је „приватна”, јер није у питању корист за јавни интерес а није ни лична и индивидуална.

³⁶² C. Mazza, M. Gilardi, 2014, *op. cit.*, стр. 4.

³⁶³ У Великој Британији се кронизам уобичајено именује синтагмом „момци из старог клуба” (*“old club boys”*).

³⁶⁴ Као пример, Александар Фатић детаљно описује ситуацију у којој је јавни службеник, процењујући неко предузеће као потенцијалног увозника неке стратешке робе, издао дозволу за увоз робе која подлеже ограничењу права на увоз (контингент), а при томе је био свестан да предузеће коме се дозвола издаје није квалификовано, јер нема одговарајућу инфраструктуру, не улаже добит од те привилегије у развој домаће привреде, нити испуњава друге критеријуме за процену. Упркос познавању чињеница, службеник дозволу издаје, јер друго предузеће, коме је дозвола одбијена, а које задовољава све те

политичким системима, организовани криминал користи методе административног корумпирања путем „модератора”, личности које нису експонирани у јавности и без проблема се крећу кроз обе сфере, легалну и илегалну. Они су или из редова организације или заступају њене интересе у операцији корумпирања формалних представника институција и откривање њиховог идентитета представља „решавање главне непознате” у једначини истраге случаја административне корупције.

Уобичајен вид политичке корупције је клијентелизам који подразумева корумпирање које није изражено у новцу, типично се јавља је у земљама у којима се демократија споро развија, а друштвене структуре су разрушене. Клијентелизам је структурна претпоставка политичке корупције која почива на поверењу између патрона („спонзора”) и клијента у коруптивном односу.³⁶⁵ Супротно административној корупцији политичка корупција у начелу подразумева драстично кршење закона и у том смислу она је заправо структурни вид корупције.³⁶⁶ Политичка корупција у парламенту се, у начелу, сматра најкрупнијом и најозбиљнијом формом политичке корупције, а искуствено се потврђује да, у системима у којима је раширена политичка корупција, феномен корупције значајније присутан и на нижим нивоима јавне управе на којима постоји формална или неформална моћ у оквиру јавне администрације, а истовремено и конкретна фактичка политичка моћ услед испољавања утицаја на политичке одлучиоце.³⁶⁷ Уколико је корист која се стиче корупцијом пре

критеријуме, запошљава као високо позиционираног менаџера некога коме службеник који издаје дозволе жели да омете пословни успех (из било ког личног разлога). У овом примеру се не ради о доказивом кривичном делу корупције, већ, о намерном поступку супротно својој процени, али у складу са својом дозвољеним дискреционим овлашћењима. Такво поступање је неморално, а последице, укључују штету за јавни интерес и домаћу привреду. Видети подробније у: А. Фатић, 2005(б), *op. cit.*, стр. 6.

³⁶⁵ А. Михајлов Прокоповић, Т. Вулић, „Клијентелистички односи и медији у транзиционој Србији”, *Теме*, 39 (4)/2015, стр. 1567.

³⁶⁶ Примера ради, трговина гласовима између представника различитих странака приликом избора или куповина гласова у парламенту честе су форме корупције и у развијеним политичким системима.

³⁶⁷ На пример, то је случај када корумпирани службеници, посредно или непосредно, на нивоу директно подређеном самим политичким одлучиоцима утичу на њих да донесу једну или другу политичку одлуку тако што врше селекцију информација,

свега корист за политичку странку или за неку интересну групу са политичким интересом, реч је о политичкој корупцији. Политичком корупцијом се не стиче корист за непосредне актере (представнике странака), већ за странку, и та корист је по својој природи политичка.³⁶⁸ На овај начин интересне групе, које могу бити саме политичке странке, групе које имају битан утицај на аутентичну политичку странку или групе које се крију иза имена и инфраструктуре политичких странака, врше утицај на политичке институције кроз политичку странку или групацију која је активна у политичком процесу доношења одлука. Потенцијал политичке корупције одређује постојање привилегија које политичари могу да расподељују уским групама, могућност финансијски моћних да законским путем остваре погодности и дугорочност ових формираних привредно–политичких савеза.

Структурне и динамичке синергије корупције и организованог криминала

Корупција и организовани криминалитет деле низ заједничких особености. Мера отпорности организованог криминалитета на интервенције у циљу спровођења закона одређује степен корумпираности у заједници, док динамика појавности која је заједничка и једном и другом феномену говоре о прилагодљивости криминалних средина новим условима. У оквиру деловања организованог криминалитета, корупција је делотворан начин прикупљања информација и ресурса релевантних за обрасце криминалног деловања, односно, супериоран метод деловања у односу на насиље које се скопчано са већим ризиком који се испољава на више равни.³⁶⁹

саветовањем или временским подешавањем обављања налога које добијају од својих надређених. Видети детаљније у: А. Фатић, 2005(б), *op. cit.*, стр. 34.

³⁶⁸ А. Михајлов Прокоповић, Т. Вулић, *op. cit.*, стр. 1563–1582.

³⁶⁹ Е. Rowe *et al.*, “Organised crime and public sector corruption: A crime scripts analysis of tactical displacement risks”, *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, 444/2013, стр. 3.

Структурни корен корупције је сукоб интереса. Када постоји корупција, постоји и конфликт интереса, јер је он мотивационо полазиште за корупцију. Због тога је сукоб интереса незаобилазан индикатор постојања корупције.³⁷⁰ Сукоб интереса је ситуација у којој се налази јавни службеник који врши јавну дужност ако би јавни интерес у вршењу те дужности могао бити угрожен остваривањем неких приватних интереса који могу утицати на његову непристраност у обављању јавне дужности. Иако сукоб интереса не представља *ipso facto* корупцију, он свакако има тај потенцијал. Сукоб интереса постоји ако постоји неприхватљива идеја сукоба између интереса јавног службеника као приватног грађанина (интереса који има у приватном својству) и његове дужности које има као јавни службеник, дакле, званичне дужности, у домену дискреционог одлучивања (у принципу) и има улогу „креативног интерпретатора нормативних аката”.³⁷¹ Типичан учинилац кривичног дела корупције јесте рационалан актер, који разматра вероватноћу и откривања и гоњења и осуде, као и висину предвиђене казне, што кореспондира са ултимативним принципима криминалног „менаџмента” који се одређује као најпрофитабилнији однос између могућности за генерисање профита и ризика од спровођења закона.³⁷² То показује да је безобзирност карактеристика коју имају и учиниоци дела корупције и дела организованог криминала.

Организовани криминал и корупција су директно супротстављени принципима демократског поретка јер подривају формалне процесе у друштву.³⁷³ Edgardo Buscaglia и Jan van Dijk констатују да демократска држава осигурава заштиту права свих појединаца, без обзира на богатство, социјални статус, старост и пол, док, када је деловање организованог криминала у питању, кршење људских права је уобичајено. У традиционалном смислу,

³⁷⁰ S. Rao, H. Marquette, *Corruption indicators in Performance Assessment Frameworks for Budget Support*, Anti-Corruption Resource Centre, Norway, 1/2012, стр. 12.

³⁷¹ А. Фатић, 2005(б), *op. cit.*, стр. 32.

³⁷² Adamoli *et al.*, *op. cit.*, стр. 10.

³⁷³ W. L. Richter, F. Burke (eds.), *Combating Corruption, Encouraging Ethics: A Practical Guide to Management Ethics*, 2nd edition, Rowman and Littlefield Publishers, INC, UK, 2008, стр. 81.

организовани криминал се заснива на односу типа патрона и клијента који је био начин организовања односа у друштву током средњег века. Однос између организованог криминала и државе функционише на основу принципа обрнуте сразмере, јер раст једног значи пад другог, што у контексту консолидације институција значи да се јачањем демократије сузбија корупција и, истовремено, спречава раст организованог криминала.³⁷⁴ Оба феномена обликује неадекватна друштвена контрола која се примарно рефлектује у нефункционалним институционалним контролним механизмима. Прикривање незаконитог деловања утиче на формирање тзв. „тамне бројке криминала” (неоткривених и непријављених дела) која је типична и за кривична дела корупције и за дела организованог криминала у питању.³⁷⁵

Динамичка синергија корупције и организованог криминала се суштински испољава кроз нелегалне финансијске токове. Нелегални финансијски токови су, као и коруптивна пракса, нетранспарентни, али посредни докази упућују на закључак да је у питању масовна појава. Quentin Reed и Alessandra Fontana објашњавају да се корупција и прање новца налазе се у односу симбиозе.³⁷⁶ Испољавају се симултано, а присуство једног каталитички делује на учесталост другог. Утицај синергије корупције и организованог криминала је снажан, али се различито испољава, јер је он у земљама у развоју негативан, док, парадоксално, његов ефекат на земље развијене демократије може бити позитиван. Пошто су илегални финансијски токови блиско повезани са крупном корупцијом, стандардна антикорупцијска пракса је усмерена на спречавање прања новца и идентификовање оних које коруптивни механизам потенцијално угрожава како би се ометањем илегалних токова новца, истовремено сузбијао и организовани криминал и корупција.³⁷⁷

³⁷⁴ Е. Buscaglia, J. van Dijk, *op. cit.* стр. 8.

³⁷⁵ „Тамна бројка криминалитета” се одређује као однос између статистички исказаног броја и броја стварно извршених кривичних дела, а генерише је пракса непријављивања дела.

³⁷⁶ Q. Reed, A. Fontana, “Corruption and Illicit Financial flows: The Limits and Possibilities of Current Approaches”, *U4 Issue 2011, 2/2011*, стр. 18.

³⁷⁷ *Ibid.*, стр. 7–8.

Структура мреже односа јесте карактеристична особеност како организованог криминала тако и корупције. На микро нивоу, социјална структура обликује могућности укључивања у коруптивну праксу, варирањем потражње и вероватноће санкционисања као и могућностима координације са другима у структури.³⁷⁸ То има за резултат, на макро нивоу, да укупан износ корупције варира у зависности од структуре. Значај ових аргумента може се сагледати кроз за друштво важне последице које се испољавају као обим корупције и структурна изложеност „агената корупције” услед које су неки од њих рањивији од других, што је значајно у контексту антикорупцијског деловања.

Корупција у светлу модерних настојања криминалних група да преузму контролу над деловима јавног сектора

Начин на који корупција делује суштински је увек исти, али специфичност корупције у приватном сектору у односу на јавни сектор је њена мета, зато што у приватном сектору организовани криминал тражи прилике које омогућавају прање новца, па корупцију усмерава ка индустрији забаве, финансијском сектору, тржишту некретнина итд. Вође организованих криминалних група корупцијом стичу углед и моћ и свој профит увећавају тежећи значајној контроли над целокупним финансијским и привредним системом. У таквој ситуацији држава нема „проблема” са криминалом, јер криминалне организације држе и контролишу државу.

Природа и обим инфилтрације организованог криминала у јавни сектор разликују се у зависности од типа и профила криминалних група, јер показују различите обрасце понашања, мотивације и однос према држави. Традиционалним

³⁷⁸ R. Ferrali , “Corruption as Organized Crime: A Game–Theoretic Approach”, *Princeton University Working paper*, 2015, стр. 3, www.princeton.edu/cso/working-papers/WP13-Feralli.pdf, asp, 31. децембар 2015.

криминалним групама, као што је италијанска мафија, потребни су функционална држава и економија да би се одржавале и напредовале, пошто им је потребна стабилност за деловање, па због тога користе корупцију као метод утицаја на државу. Новим облицима криминалних организација које су настале у конфликтним подручјима потребна је нестабилност, оне немају интерес да буду лојалне држави па користе институционализоване форме корупције да би је дестабилизовале као и њене структуре, како би наставиле да остварају криминални профит.

Значај увида у методологију којом организовани криминал приступа деловима јавног сектора како би путем коруптивне праксе стекао контролу над њима не може довољно да се нагласи. Та сазнања представљају основ политике сузбијања ових деструктивних феномена, што показује тренд у релевантној литератури којим је успостављен континуитет у занимању међународних организација и супранационалних структура за ту методологију. У тако тематски опредељеној студији израђеној 2010. године, која је израђена за потребе Европске комисије, спроведено је опсежно истраживање у Европи.³⁷⁹ Резултати из ове студије су на сваки начин репрезентативни и шире од европског простора, јер, неvezано за релацију простор–време–непосредан субјект, потврђују оквир и неке опште принципе деловања организованог криминала усмереног на јавни сектор, а како их представљају друга истраживања спроведена на другим просторима, у другом временском оквиру, фокусирајући шире или уже одређене субјекте истраживања. У наставку овог сегмента дисертације биће синтетички приказани резултати поменуте европске студије и студија Канцеларије УН за питања дроге и криминала (UNODC) из 2005. године и Програма за развој УН (UNDP) из 2011.³⁸⁰

³⁷⁹ P. Gounev, T. Bezlov, *The Study to Examine the Links Between Organised Crime and Corruption*, Center for the Study of Democracy, Sofia, 2010.

³⁸⁰ Садржај студија које су израдила тела УН видети у: UNDP, *Practitioner's Guide: Capacity Assessment of Anti-Corruption Agencies*, United Nations Development Programme, New York, 2011; и UNODC, *Crime and Development in Africa*, United Nations Office on Drugs and Crime, Vienna, 2005.

Тим европских истраживача је утврдио да се корупцијске мреже, типично, развијају током дужег временског периода и активирају по потреби (на пример, објављен је јавни тендер, или полиција почиње истрагу). За јавног службеника у коруптивној мрежи, коруптивно поступање подразумева дугорочну инвестицију, када коруптивни однос поприма симбиотски карактер. У остваривању и функционисању коруптивног односа, често посредници (модератори) играју кључну улогу, јер се путем њих обезбеђује поверење које је потребно за договор, а криминалци „белог оковратника” одржавају свој углед у јавности на основу ког контакти са политичким одлучиоцима делују легитимо. UNODC је констатовао раширеност ове методе корумпирања у пограничним подручјима где је уобичајено прекогранично кријумчарење робе, у туристичким регијама и у областима у којима локална мафија има јако упориште. UNDP је идентификовао индикатор функционалности овог механизма коруптивног деловања у политичкој сфери, као недостатак одговарајућег нормативног оквира којим се подржавају посебне истражне технике у откривању корупције, односно, недостатак подршке да се он успостави.

Политичка корупција је најјача врста „оружја” организованог криминала, како на националном нивоу тако и на нивоу локалне администрације.³⁸¹ Међутим, институције које спроводе закон трпе највећи директан коруптивни притисак од организованог криминала. Главни фактор у одабиру корумпираних сарадника представља степен угрожености од полицијског рада, тужилаштва и судова, и, индиректно, од пореских и од царинских органа. UNODC одређује, као стандардни индикатор присуства овог типа корумпираности у институцијама, недостатак меритократије као начина напредовања у служби, а постојање политичког и правног утицаја над институцијама са репресивним овлашћењима, олакшава стварање и одржавање коруптивне мреже.³⁸² UNDP истиче као важан индикатор овог типа корупције снагу и ефикасност унутрашње контроле у институцијама,

³⁸¹ P. Gounev, T. Bezlov, *op. cit.*, стр. 14.

³⁸² UNODC, 2005, *op. cit.*, стр. 42–124.

где се уочава непосредно обрнуто пропорционалан однос, што потврђују искуства јачања интерне контроле у институцијама у Великој Британији и Немачкој.³⁸³

Царински органи су међу институцијама које су стандардно, због предмета свог рада, под утицајем коруптивних механизма организованог криминала. Царински службеници функционишу у коруптивном ланцу заједно са локалним политичарима, полицијом и пореским органима, а најчешће су укључени и у подршку каналима организованог кријумчарења, од робе широке потрошње намењене сивом тржишту (дуван, нафта, алкохол) до оне чији промет није законом дозвољен, као што су оружје и наркотици.

Правосуђе је увек на директан начин „инфицирано” корупцијом, у зависности од политичког, економског и културног контекста који одражава регионалне разлике. У развијеним државама са развијеном демократском традицијом, најосетљивија тачка правосуђа на корупцију јесте политички утицај и он се експоненцијално повећава са порастом обима политичке корупције.

Транснационални организовани криминал је испољава као глобално раширен феномен који искоришћава слабости институционалних капацитета за спровођење закона. Што су већи изазови у погледу ресурса са којима се неко друштво суочава то је оно осетљивије на корупцију. Као и код откривања организованог криминала, статистички подаци о корупцији не откривају много, јер су њени извршиоци углавном професионалци који се упуштају у криминал белог оковратника. За откривање корупције као и организованог криминала, проактиван рад полиције је кључан.

³⁸³ UNDP, 2011, *op. cit.*, стр. 109.

Методолошки однос корупције са основним претпоставкама криминалистичко–обавештајног рада у супротстављању организованом криминалу

Савремене финансијске токове карактерише дерегулација финансијских тржишта, односно, смањење улоге државе у регулисању тржишта, што омогућава прање новца на глобалном нивоу. Дело прања новца специфична је криминална активност, зато што представља последицу претходно извршеног кривичног дела, али и полазну основу за будуће криминалне активности. Криминалне организације средства добијена криминалном делатношћу настоје да инвестирају у легалну економију, што им омогућава стварање легалног профита, те на тај начин легализују новац стечен на противзаконит начин. Такође, криминалне организације некад настоје да путем корупције обезбеде политичку контролу на основу директног ангажовања у политичким процесима и институцијама како би успоставиле и одржавале контролу над уносним економским секторима.³⁸⁴ Како истиче Patrick Keefe, корупција је *conditio sine qua non* за транснационалне криминалне активности, неопходна да би се организовани криминал развијао.³⁸⁵

Како је основна сврха прања новца прикривање извршења других озбиљних кривичних дела, прање новца је по природи ствари део неке коруптивне схеме организованог криминала. Пошто су илегални токови новца јасан индикатор присутности корупције у неком систему, методолошки приступ за њено откривање усмерен је управо на прање новца.³⁸⁶ Онемогућавање

³⁸⁴ West Sands Advisory LLP, 2012, *op. cit.*, стр. 37.

³⁸⁵ P. R. Keefe, "The Geography of Badness: Mapping the Hubs of the Illicit Global Economy", *Convergence: Illicit Networks and National Security in the Age of Globalization* (eds. M. Miklaucic, J. Brewer), Center for Complex Operations, Institute for National Strategic Studies, National Defense University Press, Washington, D.C., 2013, стр. 104.

³⁸⁶ D. C. Lindholm, C. B. Realuy, "Threat Finance: A Critical Enabler for Illicit Networks", *Convergence: Illicit Networks and National Security in the Age of Globalization* (eds. M.

криминалног профитирања и подстицања корупције врши се праћењем незаконитих финансијских токова и одузимањем от-
кривених средстава.

Коришћење напредних технологија и софистицираних мето-
да је обележје савремене коруптивне праксе, па се због тога
за њено откривање и обезбеђивање доказа потребних за оптужење и осуду захтева технолошки и методолошки адекватан
одговор.³⁸⁷ У савременом добу се континуирано бележи пораст
броја међународних финансијских трансакција, па је за подр-
шку ефикасне истраге неопходно омогућити обраду велике ко-
личине података.

Прагматично деловање за сврху има остварење неке користи,
а да би се остварио корисни циљ потребно је одабрати средства
која служе као инструменти којима се обезбеђује остварење
циља. Финансијски подаци имају централну улогу у откривању
транснационалног криминала и корупције, па је финансијско-
обавештајни рад најпримеренија стратегија у борби против ко-
рупције и транснационалног криминала.³⁸⁸ Међутим, софистици-
рана употреба финансијских података за борбу против корупције
је још увек у развоју, па се за делотворно сузбијање корупције
још увек повезују органи за борбу против корупције и финан-
сијске обавештајне институције.

Финансијска обавештајна служба представља институцију
која се формира са задужењем да прати и анализира финансиј-
ско-обавештајне податке и доставља доказе о сумњивим фи-
нансијским трансакцијама. У зависности од овлашћења којима
располаже, финансијска обавештајна служба може да наликује
полицији или тужилаштву. Такође, може да буде и посредник
између полиције и финансијских институција (сродних инсти-
туција у другим државама и других националних институција),
уступањем информација о актерима на финансијском тржишту
уколико се оправдано сумња на постојање кривичног дела прања

Miklaucic, J. Brewer), Center for Complex Operations, Institute for National Strategic Studies,
National Defense University Press, Washington, D.C., 2013, стр. 111–112.

³⁸⁷ A. Rao, H. Marquette, 2012, *op. cit.*, стр. 16.

³⁸⁸ J. H. Ratcliffe, "Intelligence-Led Policing and the Problems of Turning Rhetoric into
Practice", *Policing and Society*, 12 (1)/2002, стр. 53.

новца или финансирања тероризма. Корумпирани „фацилиторитори” криминалног деловања и транснационалне криминалне организације профитирају од међусобних трансакција што за последицу има интензивирање приближавања организованог криминала, насилног екстремизма и корупције, на међународном нивоу.

Реалокација ресурса на основу унапређеног познавања средине за оперативно деловање суштина је концепта криминалистички–обавештајно руковођеног полицијског рада. Овај специфичан приступ професионалне сарадње у полицији омогућава унапређивање познавања релевантних околности спровођења истраге чиме се осигурава оптимизација стратегије контроле криминалитета, распоређивање ресурса и утврђивање смерница за тактичко поступање.³⁸⁹ Суштина идеје о обавештајно руковођеном полицијском раду је извршавање посебно планираних операција на основу конкретних информација које су претходно прикупљене, те планирање и спровођење активности на основу тих информација. То прикупљање информација и података у вези је са могућношћу утицаја на проактиван рад полиције, како на стратешком тако и на оперативном нивоу.³⁹⁰

Примена описаног концепта у финансијско–обавештајном раду омогућава анализу међународних трансфера новца (*data mining*) са овим циљем:

- да се идентификује принципал који контролише велики број криминалних група;
- да се откривају нови чланови/повезана лица криминалних организација која нису претходно била позната;
- да се откривају везе ка другим организацијама, односно, „мрежа криминалних мрежа” у којој се налазе организације за које се претходно мислило да нису повезане;
- да се открива методологија коју криминалне организације користе у деловању; и

³⁸⁹ А. Булатовић, „Трансформација полицијског рада: криминалистичко–обавештајни елемент”, *Зборник радова Института за криминологију и социолошка истраживања*, 26 (1–2)/2007, стр. 297.

³⁹⁰ *Ibid.*, стр. 293–309.

- да се путем анализирања великог броја међународних трансакција откривају друге, до тад непознате криминалне мреже.³⁹¹

Значај разумевања свих аспеката борбе против криминала потврђује промена парадигме у дискурсу који креира EUROPOL (European Police Office, криминалистичко–обавештајна служба ЕУ): израз „организовани криминал” замењен је изразом „озбиљан криминал”, на тај начин повезујући тему са штетом (*harm*) коју кривично дело производи за друштво, што је, како подсећа Nicholas Dorn, једна од централних тема савремене криминологије.³⁹²

Софистицирани финансијско–обавештајни алати попут геопросторно–временске анализе и анализе мреже омогућавају аналитичарима да се изборе са „буком” коју прави огроман број финансијских података, тј. да пронађу трагове за даљу анализу и истраживања.³⁹³ На основу комплексне анализе, финансијско–обавештајна служба може да обезбеди аналитички драгоцене информације, укључујући анализу степенонаних веза и просторну анализу географских локација и интеракција по трансакцијама, да утврди концепте у неструктурираним податацима и да развија моделе за предвиђање.³⁹⁴

Сврха интеграције, тј. „фузије” ресурса у откривању методологије коруптивне праксе организованог криминала испољава се као темељни приступ у борби против његове транснационалне форме. Циљна идентификација и праћење новчаних токова компоненте су оптимизоване стратегије, са становишта ефикасности и проактивног деловања на финансијску базу организованог криминала које се врши одузимањем прихода и средстава од криминала и спречавањем реинвестирања кривичних профита у будуће криминалне активности.³⁹⁵

³⁹¹ UNODC, *Criminal Intelligence Manual for Analysts*, United Nations Office on Drugs and Crime, Vienna, 2011, стр. 35–58.

³⁹² N. Dorn, “The End of Organised Crime in the European Union”, *Crime, Law and Social Change*, 51 (2)/2008, стр. 284.

³⁹³ D. C. Lindholm, C. B. Realuy, *op. cit.*, стр. 120–121.

³⁹⁴ Strategy to Combat Transnational Organized Crime, 2011, *op. cit.*, стр. 17–21.

³⁹⁵ *Ibid.*, стр. 19.

Феномен „новог ратујућег ентитета“ у савременој литератури о организованом криминалу

Непосредно ангажовање организованог криминала у политичким процесима и институцијама повезано је са настојањем да успостави и одржава контролу над лукративним сектором пословања. Транснационалне криминалне организације представљају изазов за поредак на различите начине. Организовани криминал настоји да мења природу функционисања државе изазивањем ерозије државне ликвидности путем корупције, суптилним кооптирањем одлучилаца у јавном сектору и институцијама, директном конфронтацијом са функционисањем државе, и, према најгорем сценарију, „заробљавањем државе“ када су њени административни капацитети преузети од стране криминала.³⁹⁶

Принцип нулте толеранције на корупцију функционалан је у околностима када је у држави присутно тзв. „добро управљање“ (*good governance*) као концепт који рефлектује правну државу, са развијеном културом консензуса, уз постојање одговорности, транспарентности, равноправног третмана за све који у тој држави живе, укљученост свих у друштвене и политичке процесе, ефикасност итд.³⁹⁷ У криминализованој држави, институције се не само одричу од своје улоге гаранта владавине права, већ одлучиоци у њима намерно сами учествују у глобалној нелегалној економији, што посебно доприноси развоју црног тржишта. Када постоји слабост институционалне контроле праћена корупцијом, на основу тога се успоставља алтернативни систем контроле.³⁹⁸

³⁹⁶ J. Sullivan, “How Illicit Networks Impact Sovereignty”, *Convergence: Illicit Networks and National Security in the Age of Globalization* (eds. M. Miklaucic, J. Brewer), Center for Complex Operations, Institute for National Strategic Studies, National Defense University Press, Washington, D.C., 2013, стр. 171.

³⁹⁷ H. Marquette, *Building integrity in fragile contexts*, International Development Department of University of Birmingham, Birmingham, 2012.

³⁹⁸ F. E. Thoumi, “Colombian Organized Crime: From Drug Trafficking to Parastatal Bands and Widespread Corruption”, *Traditional Organized Crime in the Modern World* (eds. D. Siegel, H. van de Bunt), Springer, US, стр. 143.

Зоран Стојиљковић описује четири међусобно повезана аспекта државности од којих зависе институционални дизајн и капацитет државних органа:

- квалитет менаџмента у области организације и управљања јавним установама и предузећима;
- одабрани облик владавине и политички систем чије одређене формативне карактеристике, попут децентрализације и принципа супсидијарности, могу погодовати неким подсистемима (економија, регионални развој, грађанске иницијативе), док другим стварају проблеме адаптације (безбедност, одбрана, антикоруптивне стратегије);
- поверење у политичке актере и институције које је у већини земаља у транзицији у великој мери дефицитан ресурс, јер влада низак степен раширености уверења да ће се други уздржати да нанесе штету и да ће кад год је то могуће допринети нашем благостању; и
- (де)стимулативан карактер друштвених норми и вредности садржаних у социјалном капиталу грађана, политичкој култури и „корпоративном памћењу“ (односи се на информације које су настале као резултат деловања институција).³⁹⁹

Ширење сфере криминалног утицаја уз помоћ корупције праћено је ерозијом институционалне контроле и реконфигурацијом државе која обухвата и кооптирање политичке елите од стране организованог криминала. Овај процес описује настанак тзв. криминалног тероризма који има обележја паралелног система у односу на званичне институције, а у литератури се наводи као типично обележје тзв. нарко-држава у Латинској Америци.⁴⁰⁰ На тај начин се ствара дифузно безбедносно окружење у коме су нејасне границе између криминалног и ратног стања. У описаним околностима, криминалне организације се међусобно надмећу за превласт или су у сукобу са државом да би обезбедили да могу да независно делују, а то се у финалном исходу

³⁹⁹ С. Стојиљковић, „Политичка корупција и слаба држава”, *Филозофија и друштво*, 24 (1)/2013, стр. 139.

⁴⁰⁰ J. Sullivan, *op. cit.*, стр. 171.

кумулятивно испољава као имплозија државе у којој се урушавају стандардни механизми институционалне и друштвене контроле.⁴⁰¹ John Sullivan детаљно наводи ова средства и методе криминалног тероризма:

- симболичко и инструментално насиље циљаним убиствима и масовним нападима, а које се примењује и према новинарима и према званичницима у полицији, војсци, правосуђу и влади;
- контролисање одређене криминалне интересне зоне (*turf*) уз помоћ насиља и социјалним прогоном, што за последицу има миграције становништа;
- операције у вези са информативним утицајем од оних бенигног типа као што су транспаренти и графити, преко саопштења и оркестрираних демонстрација, до блокада саобраћаја и отмица;
- обезбеђивање неопходних добара за егзистеницију становништва;
- екстракција ресурса;
- узурпација фискалне улоге државе „изнуђивањем“;
- кооптирање и корумпирање представника званичне власти;
- коришћење возила, униформи и ознаке којима означавају свој легитимитет;
- узурпирање функције државе да штити безбедност извршењима и кажњавањем; и
- проглашавање алтернативних наратива идентитета како би обезбедили легитимитет и добили подршку заједнице (или) као побуњеници против неправедног режима.⁴⁰²

Промене у оквиру система институција или у односу на суверенитет државе потенцијална су последица њиховог нарушеног ауторитета, легитимације и капацитета. Могућ исход тих промена је „заробљавање државе“ и настанак нових облика државне организације у оквиру којих не функционише владавина права. Charles Tilly, аутор парадигме о „новом ратујућем ентитету“,

⁴⁰¹ *Ibid.*, стр. 176.

⁴⁰² *Ibid.*, стр. 176–177.

објашњава ову динамику служећи се тезом да државу ваља разумети као уговор о трансакцији чији је предмет плаћање „рекета” држави у замену за безбедност којим држава осигурава свој приход. Ратујући ентитет елиминише или неутрализује ривале на подручју на ком има неупитну и континуирану моћ присиле.⁴⁰³ Како корупција чини „природни амбијент” за функционисање организованог криминала, онда је борба против корупције кључ успешности борбе против „новог ратујућег ентитета”, односно, брана настанку „заробљене државе”.

Феномен системске корупције

Када је друштво добро уређено, бављење криминалом је опасно и неизвесно. Губљење слике о криминалу као ризичној и непробитачној активности омогућава животно искуство које у таквом друштву подстиче криминал. Непожељни примери временом постају прихваћени и пожељни узорци, а кључне друштвене одлуке доносе управо они чије су криминалне активности и безобзирност проузроковале трајне структурне поремећаје. На крају, незаконоње у ширем смислу друштвене контроле постаје прихваћено и признато средство богаћења и успеха.

Социјална патологија представља знатно одступање од друштвено прихватљивих форми понашања као битних одступања која нарушавају узајамна легитимна очекивања чланова заједнице услед чега се угрожава и заједница и систем друштвених односа као целина, а корупција је облик социјалне патологије чије такво одређење не изазива контроверзе. Robert Klitgaard сагледава јавни сектор као пружаоца услуга грађанима који су његови „клијенти”, те да је вршење јавне службе положај дужности или би требало то да буде, а да је онај ко располаже јавном моћи дужан да сопствене интересе стави у други план у односу

⁴⁰³ C. Tilly, “War Making and State Making as Organized Crime,” *Bringing the State Back In*, (eds. P. Evans, D. Rueschemeyer, T. Skocpol), Cambridge University Press, Cambridge, 1985, стр. 169–186.

на интересе својих „клијената”.⁴⁰⁴ Системска корупција мења параметре функционалности система, одређујући их као коришћење полуга власти на личну корист.

Первертовањем активности које се уобичајено доводе у везу са политичким деловањем, као што су оне које омогућавају развој и регулисање односа у заједници, инсталира се системска корупција, феномен који подразумева праксу злоупотребе јавних овлашћења, односно, политичку корупцију. Циљ те злоупотребе је увећање моћи и богатства које се у литератури назива и „трагање за рентом” (*rent seeking*), било да је реч о личној користи или користи за блиске особе путем њиховог фаворизовања (непотизам, клијентелизам).⁴⁰⁵ Тиме се поништава основ располагања јавном моћи као располагање јавним ресурсима у јавном интересу и практично укида политичка одговорност. Због тога се системска корупција уобичајено сагледава као дисторзија поретка, јер се криминално понашање награђује, а не кажњава. Тиме се креира нестабилност система услед чега долази до нарушавања безбедности која је у темељу функционалне заједнице, па је оправдано државу у којој постоји системска корупција именовати као криминална држава.⁴⁰⁶

Појава системске корупције указује на деградирану институционалну културу у којој облици политичке корупције фигурирају у широком спектру од свесног припремања и изгласавања аката којима се нормира живот у заједници, до избегавања пореза, осигурања средстава из „црних фондова“ и нетранспарентног вођења прихода и расхода политичких странака. У комбинацији са другим факторима ризика, као што су етничке, верске или језичке поделе, и значајне економске разлике, корупција повећаа вероватноћу испољавања безбедносних изазова.

⁴⁰⁴ R. Klitgaard, *Addressing Corruption Together*, Organization for Economic Cooperation and Development, Paris, 2015, стр. 18.

⁴⁰⁵ A. O. Krueger, “The Political Economy of the Rent– Seeking Society”, *The American Economic Review*, 64 (3)/1974, стр. 291–303.

⁴⁰⁶ M. Miklaucic, M. Naim, “The Criminal State”, *Convergence: Illicit Networks and National Security in the Age of Globalization* (eds. M. Miklaucic, J. Brewer), Center for Complex Operations, Institute for National Strategic Studies, National Defense University Press, Washington, D.C., 2013, стр. 155.

Корупција и криминалне мреже постоје у свим државама паралелно са, у смислу политичког процеса, регуларним институционалним и друштвеним структурама, а разлике су у њиховом обиму и деструктивном утицају.⁴⁰⁷ Штета коју системска корупција наноси друштву може се сагледавати у више равни.

У политичкој равни системска корупција уништава основни однос поверења између политичара и грађана, нарушава кредибилитет демократских институција и изазива губитак поверења јавности у државне институције.

У економској сфери, последице системске корупције се могу сагледавати као спречавање сигурног и рационалног инвестирања, наступања на тржишту у складу са принципом фер игре (*fairplay*), изазивање расипања јавних средстава и гомилање трошкова.

Друштвена штета од системске корупције се рефлектује кроз повећавање сиромаштва, а највише погађа најрањивије категорије становништва, повећавајући неједнакост грађана, доприноси општем осећању несигурности и незадовољства.⁴⁰⁸

Безбедносна димензија структурне корупције у националним оквирима, у вези је са одговарајућим нивоом њене консолидације унутар државе, када започиње процес ентропије државе и компромитовања легитимитета. На међународном нивоу, експанзија криминала постаје међународна безбедносна претња када се његов утицај шири на друге државе. Такви прекогранични ефекти неминовно се појачавају када криминалне организације почну да прекогранично сарађују.⁴⁰⁹

Закључак који се намеће о штетним последицама системске корупције дефинисане као политичка манипулација економским интересима, са становишта функционалности, јесте да оне имају вредност индикатора присуства и јачине организованог криминалитета.

⁴⁰⁷ J. Gerring, S. C. Thacker, "Political Institutions and Corruption: The Role of Unitarism and Parliamentarism", *British Journal of Political Science*, 34/2004, стр. 298.

⁴⁰⁸ R. Klitgaard, *op. cit.*, стр. 45–52.

⁴⁰⁹ M. Miklaucic, M. Naïm, *op. cit.*, стр. 157.

Појмови „слабе државе“ и „отете државе“ у контексту корупције: Безбедносна и либерална држава у светлу људских и грађанских права

Криминалне организације показују институционалне особине, у смислу трајно структурираних очекивања и подстицању политичких актера. Такође, оне показују и одређене политичке квалитете јер дистрибуирају одређена политичка добра, укључујући и безбедност као хијерархијски највредније политичко добро које се стандардно сматра предметом монопола државе. Сврха коју би држава као политичка заједница требало да испуњава јесте да обезбеђује децентрализоване методе путем којих се одвија дистрибуција ресурса. У односу на различите димензије тог процеса, државе се могу оценити као успешне или неуспешне.⁴¹⁰ Robert Rotberg указује да у савременој епохи, више него икада пре у историји, значајно варирају појавни облици државе. Те разлике се испољавају у форми, функционалности, степену аутономије, особеностима друштвених елита и социјалним потребама.

У јакој држави (*strong state*) нуди се висок ниво безбедности од политичког и криминалног насиља, обезбеђене су политичке и грађанске слободе, постоји владавина закона и окружење које подстиче економски раст.⁴¹¹ Организовани криминал функционише слично мултинационалној корпорацији, јер у потрази са профитом процењује ризик и анализира тржиште. Због тога је вероватно да се неформалне структуре појаве у слабој држави, у којој постоји недостатак економске регулације што ствара услове за појаву криминалног организовања и пружа простор за маневрисање криминалним мрежама. Организовани криминал храни неједнакости, али се такође и храни њима.

⁴¹⁰ Rotberg R. I. (ed.), *When States Fail: Causes and Consequences*, Princeton University Press, Princeton, 2003, стр. 2.

⁴¹¹ S. D. Krasner, "The Case for Shared Sovereignty", *Journal of Democracy*, 16 (1)/ 2005, стр. 69.

Слаба држава (*weak state*) се специфично одређује у оквиру широког спектра варијација које диктирају разноврсна ограничења (географска, физичка, економска), слабост (која је последица унутрашњих антагонизама), неадекватност у управљању, тоталитарни карактер власти или неки екстерни чиниоци. Уобичајено за слабу државу јесте и присуство унутрашњих тензија по различитим основама (етничке, верске, језичке, културне) које имају потенцијал да се претворе у насилан унутрашњи сукоб. У односу на јаку, слаба држава инфериорно обавља функцију обезбеђивања политичких добара као што су безбедност, слобода, друштвена инфраструктура (образовање, здравствена и социјална заштита). У таквим околностима појавност криминала добија на учесталости, разноврсности и обиму.

Пропала држава (*failed state*) нема ефективну државну власти, а беззаконе и бандитизам у њој доминирају. Сукоб око ресурса одвија се између формалних институција и њихових ривала у држави. У пропалој држави нема консензуса о бројним питањима од значаја за живот заједнице, а национална, верска, лингвистичка и друга непријатељства стварају оружани конфликт због чега је живот у пропалој држави скопчан са опасношћу.

Примарна функција државе је да омогући сигурност, што се односи и на спречавање криминала и било које друге претње људској безбедности и да омогући грађанима да решавају своје међусобне спорове и спорове са државом без потребе да се у то укључује неки облик физичке принуде. Корупција омогућава организованом криминалу да нормира погодности за себе у оквирима правних и регулаторних система привреде, на штету владавине права и легитимне економије. Иако већина типова корупције подразумевају промену постојећих прописа и процедура, процес „заробљавања државе” чији је резултат феномен „отете државе” односи се на утицај путем кога се норме обликују и спроводе.⁴¹² „Заробљена држава” је политички дезинтегрисана,

⁴¹² J. S. Hellman *et al.*, “Measuring Governance, Corruption, and State Capture How Firms and Bureaucrats Shape the Business Environment in Transition Economies”, *Policy Research Working Paper 2312*, The World Bank Institute Governance, Regulation and Finance and European Bank for Reconstruction and Development Chief Economist’s Office, Washington, DC, 2000, стр. 4–5.

недостак контроле власти је видљив у сваком сегменту друштвеног живота, а корупција и криминал у њој бујају.

Организовани криминал користи разне облике корупције да се инфилтрира и интегрише на политичком, економском и социјалном нивоу. Слабост институција често коезистира са корупцијом и због те међусобне узрочно–последичне везе између корупције и слабих државних институција, резултат је стварање зачараног круга у коме је сиромаштво једини изванредан исход. Социјална нестабилност и повећање насиља због растуће неједнакости, изазивају сиромаштво и масовно неповерење у политичке лидере и институције. Корупција злоупотребом отима ресурсе потребне за функционисање виталних делова друштва као што су здравство и образовање. Цена јавних услуга расте до те мере да економски сиромашни не могу себи да их приуште. Како сиромашни постају сиромашнији, корупција храни сиромаштво и неједнакост. Ова растућа друштвено–економска неједнакост доводи до губитка поверења у јавне институције.

Већина жртава кријумчарења и трговине људима су сиромашни. Пољопривредници из земаља у развоју производе биљне културе од којих се прави дрога, јер им њихова влада не даје одрживу алтернативу. Државни службеници који су примарно одговорни за одвраћање од корупције, више нису финансијски у стању да издржавају своје породице. Такође, постоји и директна веза између развоја и илегалне трговине оружјем, посебно у пост–конфликтним ситуацијама. Смањење ограничења које државе примењују на прекограничну размену представља велику предност за илегалну трговину и промет кривотворене робе широке потрошње.⁴¹³ Организовани криминал ужива некажњивост када држава није у стању да обавља своје функције. Јаки институционални капацитети су зато од кључног значаја за ефикасно супротстављање организованом криминалу.

Слаба држава је аномалија у међународном поретку јер се у њој драстично крше људска и грађанска права, и представља претњу глобалној и регионалној безбедности јер нестабилност

⁴¹³ L. Sun Wyler, *Weak and Failing States: Evolving Security Threats and U.S. Policy*, Congressional Research Service, Washington, D.C., 2008, стр. 7.

прети и суседним држава кроз кретање избеглих и расељених. Од терористичких напада у Њујорку 11. септембра 2001. године, слабе државе су обележене и као подручје у коме буја тероризам, тако да у ери у којој се оружје за масовно уништење може произвести и испоручити са релативно мало знања и ресурса, стабилна држава постаје предуслов за међународну безбедност.⁴¹⁴ Проблеми које генерише организовани криминал превазилазе националне границе и захтевају координирану акцију на међународном нивоу.

⁴¹⁴ S. Patrick, "Weak States and Global Threats: Fact or Fiction?", *The Washington Quarterly*, 29 (2)/2006, стр. 27–53.

ПРОАКТИВНИ ПОЛИЦИЈСКИ РАД И РЕПРЕСИВНЕ МЕРЕ

Класични и проактивни полицијски рад у супротстављању организованом криминалу

Полицијски рад је специфичан вид друштвене контроле која се универзално јавља, у свим друштвеним ситуацијама које имају неки потенцијал за сукоб или поремећаје односа, а подразумева низ активности са циљем очувања безбедности друштвеног поретка незаисно од тога да ли је заснован на друштвеном консензусу или конфликту између унутар друштвених групација, било да је тај конфликт манифестован или латентан. Полиција као носилац формалне одговорности и легитимитета за заштиту безбедности путем принуде, може се формирати и функционисати само у релативно сложеним друштвима, па се њени појава и развој везују за настанак савременог облика државе. Класичан начин рада полиције је реактиван и усмерен на ефикасну репресију криминалитета и примену закона. У класичном полицијском раду, легитимитет је заснован на кривичном закону и полицијском професионализму.⁴¹⁵

Адекватан одговор на потребе грађана за личном безбедношћу и приступом правди, у врху су хијерархије очекивања од

⁴¹⁵ G. L. Kelling, M. H. Moore, "The Evolving Strategy of Policing", *Perspectives on Policing*, 4/1988.

рада полиције док је, истовремено, ефикасност рада полиције предмет преиспитивања.⁴¹⁶ Ови процеси су временом условили промене у приступу полицијском раду. Институционална функција полиције одређена је као спровођење закона, а њен циљ је дефинисан као контрола криминала путем хапшења и одвраћања учинилаца кривичних дела („одржавање реда и мира”). Тактички елементи класичног полицијског рада обухватају патролирање и истрагу, а путем доушника се прикупљају информације које су изван домена тзв. „отворених извора” информисања (*open source*) који су јавно доступни као што су медији, званични документи и подаци институција, стручна и академска литература итд. Овакав начин рада је био изложен критици, а кључне замерке које су се истицале у вези са њим (традиционалним полицијским приступом који се заснива на принципу случајног узорка и истраживању дела кад се оно већ догодило), односе се на његову превелику дисперзију на мноштво потенцијалних жртви и омогућавање учиниоцима превентивно прикривање дела и избегавање откривања.⁴¹⁷

Од седамдесетих година XX века почео је да се развија алтернативан модел полицијског деловања, који је променио кључну оријентацију у полицијском раду уводећи превенцију као решавање безбедносних питања без активирања кривичноправног система. Нов приступ је назван „проблемски оријентисан рад полиције” (*problem-solving policing*), који се заснива на: повећаној ефикасности полицијског рада, специјализацији, утврђивању већег степена одговорности и на проактивном деловању, а усмерен је на то да се детаљи различитих аспеката полицијског деловања, полицијских поступака и инцидената и појединачних кривичних дела, анализирају са становишта укупне проблематике безбедности у неком подручју.⁴¹⁸ Из таквих расцепканих информација, уз помоћ вештине полицијских аналитичара, изводе се закључци који могу бити основа за изградњу свеобухватних

⁴¹⁶ R. Reiner, *The Politics of Policing*, 4th edition, Oxford University Press, Oxford, 2010, стр. 3.

⁴¹⁷ R. Reiner, *op. cit.*, стр. 23.

⁴¹⁸ G. L. Kelling, M. H. Moore, *op. cit.*, стр. 10–11.

превентивних стратегија. Овај модел полицијског рада не укључује репресију у смислу казне и утврђивања одговорности, јер је усмерен на деловање пре него што се стекну сви неопходни услови да кривично дело уопште буде процесуирано. Поред правних норми које су у темељима легитимитета полицијског рада јер одређују и омеђују моћ са којом полиција располаже, у „проблемски оријентисаном полицијском раду” легитимитет даје заједница и њена политичка ауторизација полицијског поступања. Дефиниција функције полиције се проширује, тако да она сада обухвата и решавање сукоба и проблема као и пружање услуга.⁴¹⁹ Стратешке компоненте овог приступа су превентивно патролирање и ефикасно одговарање на пријаву полицији што се у контексту разумевања јавне службе као сервиса грађана који су њени клијенти одређује као „захтев за услугом”. Последице новог конципирања се у овако проширеном полицијском раду одређују као „контрола криминала и његова превенција”, а тактички елементи оваквог полицијског рада су редовне и специјализоване форме патролирања, прикупљање информација, решавање проблема, обука, програми у заједници, саветодавни рад са жртвама криминала и брз одговор на пријаве грађана упућене полицији.⁴²⁰

Robert Reiner истиче да „рад полиције не би требало сагледавати искључиво у светлу вршења фундаменталне друштвене функције, већ као својеврстан „Сизифов посао” континуираног, у значајној мери хитног реаговања како би се деловало на проблеме који се увек изнова јављују”.⁴²¹ Организовани криминал је као нова, неконвенционална претња безбедности, ушао у експанзију захваљујући процесима у вези са глобализацијом, укључујући и развој електронских финансијских трансакција и Интернета. Технолошки процеси повезани са глобализацијом тржишта омогућили су ефикасније умрежавање криминалних организација и њихово транснационално деловање у глобалним

⁴¹⁹ B. Bucqueroux, R. C. Trojanowicz, *Community Policing: How to Get Started*, Routledge, Cincinnati, OH, 1998, стр. 6–8.

⁴²⁰ G. L. Kelling, M. H. Moore, *op. cit.*, стр. 12.

⁴²¹ R. Reiner, *op. cit.*, стр. 24.

оквирима. Организовани криминал је постао комплекснији и софистициранији, тако да традиционални начин полицијског рада није више обезбеђивао адекватну контролу криминала.⁴²² Због тога се иновирање приступа полицијском раду наставило и крајем XX века, пратећи тренд трансформација компетенција полиције усвајањем нових модела рада као део глобалних трендова. У средишту те трансформације је еманација криминалистичко–обавештајног елемента полицијског деловања. Дошло је до формирања концепта криминалистичко–обавештајног полицијског рада као приступа који усмерава рад полиције обезбеђујући да се реалокација ресурса примарно врши на основу унапређеног познавања средине у којој се оперативно делује.⁴²³

Суштина идеје о обавештајно усмераваном полицијском раду је извршавање посебно планираних операција на основу конкретних информација које су претходно прикупљене, за чим следи конципирање, планирање и спровођење активности на основу тих информација.⁴²⁴ Истовремено, то је и специфичан приступ професионалне сарадње у полицији који доприноси да руководиоци у полицији, путем криминалистичко–обавештајног рада, унапређују своје познавање околности рада и да на тај начин обезбеђују оптимизацију стратегија контроле криминалитета, распоређивање ресурса и смернице за тактичко поступање.⁴²⁵ Према концепту криминалистичко–обавештајног усмераваног полицијског рада, прикупљање информација и података врши се из перспективе утицаја на проактиван рад полиције како на стратешком тако и на оперативном нивоу.⁴²⁶ Стратешки криминалистичко–обавештајни рад обезбеђује увид

⁴²² R. H. Langworthy (ed.), *Measuring What Matters: Proceedings From the Policing Research Institute Meeting*, The National Institute of Justice, Washington, DC, 1999.

⁴²³ J. H. Ratcliffe, R. Guidetti, “State police investigative structure and the adoption of intelligence–led policing”, *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 31 (1)/2008, стр. 109–128.

⁴²⁴ A. Graycar, P. Grabosky, “Trends in Australian Crime”, (eds. A. Graycar, P. Grabosky), Cambridge University Press, UK, 2002, стр. 8.

⁴²⁵ N. Cope, “Intelligence Led Policing or Policing Led Intelligence?”, *British Journal of Criminology*, 44 (2)/2004, стр. 188.

⁴²⁶ FBI, *The FBI: A Centennial History, 1908–2008*, U.S. Department of Justice, Washington, D.C., 2008, стр. 93.

у питања у вези са криминалом као претњом и упућује на која кривична дела би требало да је фокусирана пажња професионалаца у овом сектору, док на оперативном нивоу обавештајни рад обезбеђује тактичке смернице о томе како оптимално предузимати активности у суочавању с криминалом и утврђивати приоритет међу њима.⁴²⁷

Класична схватања полицијског рада који се покреће кривичним делом

Класично поступање полиције у односу на кривично дело је реактивно. Полиција реагује тек када и ако дође до сазнања да је дело извршено, што је, по правилу, последица активности грађана који дело пријаве. Ова „уздржаност” је у складу са разумевањем потребе да се грађани заштите од превише интрузивног мешања полиције у њихов живот.

Реактивни приступ у полицијском раду има ограничене превентивне квалитете, утолико што је могуће да полиција реагује на пријаву док је извршење кривичног дела још увек у току, па се у том смислу може говорити о превентивном деловању полиције путем одвраћања под претњом истраге и хапшења. Описани приступ постаје дубоко проблематичан у случају вршења дела организованог криминала, јер она не морају имати непосредне жртве које би могле да мобилишу полицију.⁴²⁸

Разлике у приступу се могу илустративно представити поређењем особености конвенционалне криминалистичке анализе и анализе криминала у проактивном контексту.⁴²⁹

⁴²⁷ J. Ratcliffe, “The Structure of Strategic Thinking”, *Strategic Thinking in Criminal Intelligence*, 2nd edition (ed. J. Ratcliffe), The Federation Press, New South Wales, 2009, стр. 1–12.

⁴²⁸ M. H. Moore, R. C. Trojanowitz, G. L. Kellig, “Crime and Policing”, *Perspectives on Policing*, 2/1988, стр. 2–3.

⁴²⁹ W. L. Perry et al., *Predictive Policing: The Role of Crime Forecasting in Law Enforcement Operations*, RAND, USA, 2013, xvi.

Класична анализа предикције идентитета извршиоца кривичног дела обухвата следеће:

- неаутоматизовано, ручно, претраживање података из криминалистичко–обавештајних извештаја и пратеће документације;
- повезивање и поређење више кривичних дела кроз табеларни приказ;
- утврђивање локација које се налазе у релативној близини места која имају значај за дела која се истражују; и
- неаутоматизовано прикупљање и разматрање свих података који се прикупљају опажањем.⁴³⁰

У контрасту са описаним класичним полицијским радом, проактивна предикција идентитета извршиоца кривичног дела одвија се путем:

- рачунарског претраживања и анализирање обавештајног производа и других информација;
- утврђивањем евентуалног серијског карактера извршених дела и степена вероватноће у вези са одређеним чињеницама;
- статистичким моделовањем са циљем повезивања више дела;
- проналажењем највероватније локације извршиоца;
- одређивањем подручја у вези са делима која имају серијски карактер путем методе географског „профајлинга”.⁴³¹

Развијање посебне мреже сарадника која прикупља информације и обавештава полицију био је први корак у проактивном деловању полиције у односу на дела организованог криминала.⁴³² Временом се број полицијских метода гранао и повећавао, укључујући и увођење циљаног патролирања и примену форензичке

⁴³⁰ *Ibidem.*

⁴³¹ *Ibidem.*

⁴³² Једна од перспектива на кривично дело усмерена је на особености учиниоца дела, и по њој до дела долази када „предатор”, тј. извршилац дела, пронађе жртву, што упућује на закључак да би се на вршење тих дела могло превентивно утицати путем идентификације и затварања предатора.

технологије, али је класичан полицијски рад и даље трпео критике упркос постизању одређеног нивоа успешности у раду.⁴³³

Мотивација је основни проблем истраживања од ког полазе сви правци позитивистичке криминологије (биолошки, психолошки или социјални позитивизам) која је уграђена у темеље савремене криминологије. У позитивистичком приступу у криминологији подразумева се је да сваки човек може бити изложен различитим околностима које га могу мотивисати на извршење кривичног дела.⁴³⁴ Варијабилни исходи понашања се доводе у везу са мотивацијом, а посебна пажња се обраћа на оно друштвено неприхватљиво понашање које је санкционисано кривичним правом.⁴³⁵ Ross Homel подсећа да је позитивистичка криминологија усмерила фокус истраживања на предвиђање кривичних дела, посматрајући каузалне односе на детерминистички начин, при том подразумевајући да извесне комбинације фактора прејудицирају кривична дела.⁴³⁶ На овај начин се наглашава да је приступ позитивистичке криминологије усмерен ка спречавању кривичних дела, уместо на њихово накнадно „расветљавање”, чиме је упостављен правац у теоријском промишљању ка проактивном моделу полицијског рада у коме доминира криминалистичко–обавештајни рад. Методе криминалистичко–обавештајног рада могу бити методе избора у оперативном раду ако су тако добијене информације прихватљиве као доказ за суд када одлучује у поступку, а у бројним земљама оне јесу прихватљиве. Поред тога, ове методе и технике омогућавају да се лакше долази до информација различитог значаја, до којих би се могло доћи и на друге начине, али би то захтевало већа улагања ресурса, времена и напора. Формалну примену истог овлашћења одређује примена коју одређује

⁴³³ M. H. Moore, R. C. Trojanowitz, G. L. Kellig, *op. cit.*, стр. 1.

⁴³⁴ A. Walsh, C. Hemmens, *Introduction to Criminology: A Text/Reader*, Sage, USA, 2010, стр. 75–79.

⁴³⁵ R. Homel, “Can Police Prevent Crime?”, *Un-peeling Tradition: Contemporary Policing* (eds. K. Bryett, Lewis), Macmillan Education Australia, South Melbourne, 1994, стр. 7–34.

⁴³⁶ Видети детаљније у: M. Felson, R. V. Clarke, “Opportunity Makes the Thief: Practical theory for crime prevention”, *Policing and Reducing Crime Unit: Police Research Series*, 1998, стр. 26.

контекст различитих друштвених и политичких околности.⁴³⁷ На тај начин се може повећати ефикасност полицијског рада уз минималан утрошак времена и енергије, али то подразумева плаћање драстичне цене у смислу демократског квалитета друштвених односа и живота грађана. Социјални капитал у смислу односа између друштвених актера стиче се мукотрпно, подразумева значајан утрошак напора и времена, док је, истовремено, за његово нарушавање ерозијом поверења у власт и институције потребно неупоредиво мање времена и труда. Штета која настаје нарушавањем демократског квалитета друштвених односа несамерљиво је већа од било какве уштеде ресурса полиције. Када криминалистичко–обавештајне методе нису строго резервисане за посебно сложене претње од организованог криминала и тероризма, него се примењују као део арсенала криминалистичких техника за решавање уобичајених кривичних дела, у описаним околностима угрожен је опстанак самих демократских тековина грађанског друштва.

Модерна превентивна стратегија деловања пре кривичног дела: правни изазови

Трансформација полицијског рада која иницирана је и спољашњим и унутрашњим чиниоцима. Традиционални модел полицијског рада заснован на реактивном приступу није се показао способним да изађе на крај са брзим променама које је подстаккао процес глобализације омогућавајући нове облике криминала и начине деловања криминалаца укљачањем физичких и технолошких препрека у различитим сферама. У таквом трансформисаном друштву које сада карактеришу и нови ризици, институције и јавног и приватног сектора су почеле да полицију посматрају

⁴³⁷ На пример, ако је једино ограничење за примену мере прислушкивања, захтев да одобрење те специјалне истражне мере потпише тужилац или судија, у случају да постоји довољан број кооперативних тужилаца и судија могуће је оправдати коришћење ове интрузивне мере одговарајућим документима и примењивати је *de facto* без разумног ограничења.

као кључни чинилац „управљања подацима о ризицима“ и да инсистирају на њеном суочавању са питањима која превазилазе уско фокусирање на појединачна кривична дела. Рад постојећих полицијских структура није био интегрисан, а доступни ресурси нису били коришћени на оптималан начин, што се негативно одражавало на ефикасност њиховог рада. Трансформација овог негативног тренда у позитиван захтевала је нову „корпоративну стратегију“ која је требало да јасно представи организационе приоритете полиције и дугорочне циљеве и да демонстрира јединствени став професионалаца у погледу циљева које би полицијском организацијом требало постизати.⁴³⁸

Од службе безбедности се захтева виши ниво ефикасности и ефикасности у откривању и превенцији безбедносних претњи у условима измењеног безбедносног окружења које ствара нове претње.⁴³⁹ Да би одговориле захтевима у складу са савременим очекивањима грађана, службе безбедности траже већа овлашћења и већу могућност примене посебних мера за тајно прикупљање података.⁴⁴⁰ Паралелно с тим, демократски стандарди захтевају и већи степен заштите Уставом и законом зајамчених људских права и слобода. Светко Ковач наводи управо поменуте разлоге као извор мотивације у трагању за компромисом који би могао да обезбеди поштовање оба наведена захтева, и имајући у виду функционалност, указује на три нивоа уређења ове области: нормативно уређење, процедурално–оперативни ниво у вези са нормама и механизме контроле примене норми.⁴⁴¹

Како је битно обележје савремених развијених друштава да прихватају концепте који су утемељени на савременим научним сазнањима и казуистици, тј. појавним облицима, такво обликовање процеса унутар сектора није мимоишло ни сферу

⁴³⁸ R. Coolsaet, "EU Counterterrorism Strategy: Value Added or Chimera?", *International Affairs*, 86 (4)/2010, стр. 859.

⁴³⁹ J. Goldman, *Ethics of Spying: A Reader for the Intelligence Professional*, Volume 2, The Scarecrow Press, UK, 2010, стр. 69.

⁴⁴⁰ С. Ковач, „Демократски надзор над применом посебних овлашћења“, *Демокрајски надзор над применом посебних овлашћења* (урс. М. Хаџић, П. Петковић), Центар за цивилно–војне односе, Београд, 2008, стр. 79.

⁴⁴¹ *Ibidem*.

полицијског деловања, па је у циљу ефикаснијег рада полиције и смањења стопе криминала, фокус полицијског рада померен са кривичних дела на извршиоце тих дела.⁴⁴² Промена тог фокуса подразумева да се криминалистичкој полицији омогуће обавештајне компетенције као проактивно деловање које је шире од стандардне оперативне аналитике — праћење комуникација и људи, изучавање трендова у вршењу кривичних дела и потенцијалних учинилаца, криминалних организација итд.⁴⁴³ Једна од релативно малобројних, али изразито значајних последица за криминалистичко–обавештајну службу, свакако је прихватање примене обавештајне методологије у организацији и деловању полиције, а посебно примена такозваних „специјалних истражних техника“, од којих је свакако најшире коришћена и најконтроверзнија пресретање комуникација.

Начин на који се перципира поступање полиције у решавању безбедносних проблема представља индикатор успеха полиције као јавне службе. Данас се криминалистичко–обавештајни рад сматра доминантном формом супротстављања организованом криминалу када је реч о деловању полиције. У том смислу, деловање полиције има улогу да буде комплементарно правосуђу и да обезбеђује подршку судском поступку. Нов начин рада полиције представља, у битним аспектима, револуционаран приступ у односу на традиционалну методологију полицијског рада, јер спаја проактивне елементе превенције кривичних дела са традиционалним деловањем које се састоји у решавању извршених и откривених или пријављених кривичних дела.

Промене у методологији рада полиције прате промене у обиму дискреционих овлашћења. Криминалистичко–обавештајни рад се састоји из низа специјалних истражних метода, укључујући обавештајне методе тајног прикупљања података, али се фундаментално разликује од класичног обавештајног рада. Суштинска разлика између обавештајног и криминалистичко–обавештајног

⁴⁴² T. Prentzler, R. Sarre, “The Policing Complex”, *The Cambridge Handbook of Australian Criminology* (eds. A. Graycar, P. Grabosky), Cambridge University Press, UK, 2002, стр. 56.

⁴⁴³ D. L. Carter, *Law Enforcement Intelligence: A Guide for State, Local, and Tribal Law Enforcement Agencies*, 2nd edition, U.S. Department of Justice, University of Michigan, Michigan, 2009, стр. 10.

рада почива на чињеници да се обавештајни рад, када се примењује према држављанима или органима других држава одвија се ван оквира закона.⁴⁴⁴ Обавештајно деловање према субјектима у иностранству је у начелу незаконито и због тога информације које се добијају обавештајним радом нису прихватљиве у било каквим судским поступцима, већ искључиво за употребу у безбедносном унапређивању сопствених интереса.⁴⁴⁵ Ангажовање оперативаца у обавештајној делатности је активност високог ризика, при чему су права оперативца нејасна, а способност матичне службе да га заштити минимална.⁴⁴⁶

У контрасту с обавештајним радом, објект криминалистичко–обавештајног рада су, углавном, држављани сопствене земље и субјекти који могу деловати на прекограничној основи, а који су повезани са организованим криминалом или тероризмом.⁴⁴⁷ Криминалистички обавештајни рад, за разлику од класичног обавештајног рада, мора се спроводити строго у складу са законом, према одредбама које регулишу примену посебних истражних радњи, укључујући и интрузивне методе којима се задире у једно од основних људских права, право на приватност, путем пресретања и прислушкивања комуникације.⁴⁴⁸ Наведена разлика између две врсте обавештајног рада је формална, јер се у практичној примени појединих метода они често поклапају. Међутим, ова разлика је кључна за разумевање саме мотивације за криминалистички–обавештајни рад, за разлику од безбедносног обавештајног рада, као и за процену начина на који се криминалистичко–обавештајни рад спроводи. Легализација појединих интрузивних метода праћења и пресретања комуникација, која подразумева налоге тужилаца и истражних судија,

⁴⁴⁴ Обавештајни рад се, у начелу, не сме примењивати према сопственим држављанима или правним лицима у оквиру сопственог правног система. Видети детаљније у: D. L. Perry, *Partly Cloudy: Ethics in War, Espionage, Covert Action, and Interrogation*, The Scarecrow Press, UK, 2009, стр. 133–198.

⁴⁴⁵ D. L. Carter, *op. cit.*, стр. 5.

⁴⁴⁶ Уколико обавештајац буде ухваћен у другој земљи, он подлеже дуготрајним затворским казнама за шпијунажу, јер његово деловање у већини земаља представља кршење закона. Видети детаљније у: D. L. Perry, *op. cit.*, стр. 57–58.

⁴⁴⁷ J. Goldman, *op. cit.*, стр. 81.

⁴⁴⁸ J. Goldman, *op. cit.*, стр. 92.

задовољава формалне критеријуме за примену тих метода у криминалистичко–обавештајном раду. Истовремено, сама легализација не представља ни морално ни стратешко оправдање за некритички широку употребу интрузивних метода праћења и пресретања — постоје одређене разумне границе које указују на кршење људских и грађанских права када се пресретање комуникација примењује у широком обиму.⁴⁴⁹

Принцип примене овлашћења на најнижем могућем нивоу неопходном за постизање оптималних резултата једна је од основних демократских тековина у раду полиције. У демократским друштвима полицијска овлашћења се никада не користе у целини, иако су широко одређена, већ само у оној, по правилу, малој пропорцији која задовољава свакодневне потребе полицијског рада. Уколико се овлашћења користе изнад уобичајеног минимума, то у сваком демократском систему подразумева низ прогресивно сложених процедура за добијање одобрења. Због тога либерализацију овлашћења полиције треба сагледавати у контексту чињенице да је реч о овлашћењима у начелу, која се приликом коришћења морају подвргнути додатним ограничењима унутар саме полиције и кривично–правног система који чине шири контекст примене. Илустративан пример за ову врсту овлашћења пружа организација британске обавештајне службе MI 5, која се бави битним сегментима криминалистичко–обавештајног рада у деловању против тероризма и организованог криминала.⁴⁵⁰ MI 5 користи све интрузивне моделе праћења и пресретања комуникација, међутим, у британском правосудном систему неке од информација до којих се долази на такве начине могу се користити само за спречавање угрожавања безбедности, али не и у судском поступку.⁴⁵¹ Истовремено, оперативац MI 5 који би желео да употреби интрузивну методу

⁴⁴⁹ T. Prentzler, R. Sarre, *op. cit.*, стр. 65.

⁴⁵⁰ J. Greive, “Developments in UK Criminal Intelligence”, *Strategic Thinking in Criminal Intelligence*, 2nd edition (ed. J. Ratcliffe), The Federation Press, New South Wales, 2009, стр. 28–46.

⁴⁵¹ Тако се, на пример, снимљени телефонски разговори или подаци до којих се дошло прислушкивањем у приватном стану или аутомобилу не могу користити као доказни материјал у суду.

пресретања комуникација постављањем прислушног уређаја у приватне или пословне просторије, суочава се за неопходношћу да обезбеди три различита одобрења, за сваки уређај који жели да употреби.⁴⁵²

Ауторизацију употребе прислушног уређаја на првом нивоу врши Комесар за пресретање комуникација унутар MI 5 одобрење за примену интрузивне методе праћења путем прислушкивања.

Одобрење се захтева директно од министра унутрашњих послова који мора лично да потпише сваки захтев. Тек уколико овај захтев буде одобрен, оперативац предаје нови захтев којим се тражи одобрење за нарушавање приватности просторија, а који има исти пут као претходни, а његово одобрење омогућиће да уђе у просторије.

Трећи ниво одобрења односи се на тражење захтева за одобрење нарушавања имовине, путем уградње уређаја који, такође, потписује министар унутрашњих послова.⁴⁵³

Сваки захтев који се предаје мора јасно аргументовати очекиване резултате од примене интрузивне методе који оправдавају нарушавање приватности, а мора и да садржи аргументацију којом се документује зашто сличне резултате није могуће постићи другим методама. Коначан критеријум процене захтева пре давања ауторизације примене интрузивне мере јесте да ли су резултати који се очекују довољно значајни да би се због њих нарушила нечија приватност, као и да ли су аргументи изнети у захтеву довољно убедљиви у смислу да се резултати не могу постићи мање наметљивим методама. Уколико би приликом постављања уређаја или употребом информација које су добијене путем уређаја, било повређено било које треће лице или је

⁴⁵² IBP, Inc., *UK MI5 Security Service Handbook: Volume 1 Strategic Information, Activities and Regulations*, 2013 edition, Int'l Business Publication, USA, 2013.

⁴⁵³ Само у случајевима када постоје документоване индиције да се ради о непосредној припреми терористичке акције, уређај се може поставити са првим и трећим наведеним одобрењем, без посебног одобрења за нарушавање приватности просторија. Видети детаљније у: J. Goldman, *op. cit.*, стр. 92–98.

нарушена приватност тог лица или друга права, одговорност сноси служба, тј. М1 5, оперативац лично и министар.⁴⁵⁴

Последица овако регулисане употребе интрузивних мера је релативно ниска пропорција примене интрузивних метода у М1 5, а овакав вид прикупљања података је и додатно обесхрабрен законском одредбом која онемогућава употребу информација добијених прислушкивањем у судском поступку.⁴⁵⁵ Ниво ограничења и контроле је врло висок, па овлашћење за примену интрузивних метода није свакодневна пракса, већ се њиме утврђују крајње границе примене овлашћења: „Тековина демократског друштва, која укључује високо вредновање приватности грађана и њихово право да не буду предмет наметљивог праћења од стране државе без веома добрих разлога, сматра се важнијим од многих резултата до којих се може доћи применом наметљивог праћења комуникација”.⁴⁵⁶

Обавештајно деловање је позиционирано у функцији репресивне политике и представља област у којој професионалци уживају већи степен аутономије у односу на друге професионалце који заступају јавни интерес, а то је један од најоспораванијих потпорних стубова државе са становишта општеприхваћених друштвених вредности.

Нарушавање права на приватност, права које извире из једноставне потребе људи, старе колико и људска заједница, да самостално одлучују шта ће и коме саопштити о себи и свом животу, условљено је контекстом који чини интерес заједнице, односно, захтевом да очекивани резултати од употребе интрузивне мере морају бити заиста значајни и да до њих није никако могуће доћи на други начин.

⁴⁵⁴ J. Greive, *op. cit.*, стр. 36–37.

⁴⁵⁵ Видети више у:

D. L. Perry, *op. cit.*, стр. 1–24; и
IBP, Inc. *op. cit.*, стр. 140–143.

⁴⁵⁶ А. Фатић, С. Кораш, А. Булатовић, *Еџика криминалистичко-обавештајној рада*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2013, стр. 26.

Класични обавештајни рад и криминалистички обавештајни рад: сличности и разлике

Прикупљање, обрада и употреба података, односно информација основ су рада полиције и служби безбедности. Обавештајна анализа се односи на процес интеграције и тумачење прикупљених информација у закључивању и тек након окончања овог процеса, информација постаје обавештајни податак.⁴⁵⁷ Gary Marx указује на различите историјско–политичке услове као разлоге који су допринели неразумевању природе овог рада. Уобичајено се говори о демократској и аутократској традицији обавештајног рада и међу њима се успоставља разлика по основу степена одговорности за добробит заједнице и социјалног етикетирања, негативног и позитивног, у зависности од политичког система.⁴⁵⁸ Богољуб Милосављевић истиче да је необавештена полиција заправо „паралисана” полиција, односно, да се тако претвара у институцију која не остварује своју функцију.⁴⁵⁹

Сврха дефинише разлику између података које прикупљају полиција и службе безбедности у односу. Полицијски подаци првенствено служе идентификовању осумњичених и прикупљању доказа за вођење кривичног поступка. У обавештајном раду, сврха прикупљања обавештајно–безбедносних података ретко је повезана са потребом процесуирања случајева, а знатно чешће са потребом да се превентивно делује према терористима и сваковрсним екстремистима који своје деловање усмеравају на правним системом заштићена добра као што су уставно уређење,

⁴⁵⁷ V. Šimovic, “Research of Classical and Intelligent Information System Solutions for Criminal Intelligence Analysis”, *National Security and the Future*, 3–4 (2)/2001, стр. 182.

⁴⁵⁸ G.T. Marx, “Undercover in Comparative Perspective: Some Implications for Knowledge and Social Research”, *Undercover: Police Surveillance in Contemporary Perspective* (eds. C. Fijnaut, G.T. Marx), Kluwer, Dordrecht, the Netherlands, 1995, стр. 322–337.

⁴⁵⁹ Б. Милосављевић, „Овлашћења полиције и других државних органа за тајно прикупљање података: домаћи прописи и европски стандарди”, *Демократски надзор над њирименом њосебних овлашћења* (урс. М. Хаџић, П. Петковић), Центар за цивилно–војне односе, Београд, 2008, стр. 59.

одбрана и безбедност земље, витални економски и други национални интереси. У контексту гарантованих права, реч је о располагању државе са факултативним ограничењима, у циљу заштите основних вредности (националн аи јавна бездност, јавно здравље, слобода других лица итд.), у којима се она ослања на тзв. рестриктивне клаузуле које прате нека од заштићених права и слобода.⁴⁶⁰

Службе безбедности анализирају и процењују угроженост заштићених добара на основу прикупљених података. Обавештајни производ који настаје на крају процеса рада основ је за предузимање превентивних мера или упућивање процене доносиоцима одлука у оквиру релевантних институција.⁴⁶¹

Субјекти прикупљања података путем криминалистичко–обавештајног рада су криминалци, уопштено говорећи. Службе безбедности прикупљају информације о деловању потенцијално опасних лица и организација које не морају припадати свету криминала. Ово разликовање почива на разлици у сврси класичног обавештајног рада и криминалистичко–обавештајног рада. Ове сврхе су некад измешане, јер, на пример, недемократски режим прикупља податке од сопствених грађана. Ово је стандардна ситуација нарочито кад се ради о делима организованог криминала и тероризма. У таквим случајевима неопходна је сарадња и размена података између полиције и служби безбедности.⁴⁶²

Принцип обавештајног рада је „генерисање компаративне премоћи у односу на цивилну заједницу употребом интрузивних метода прикупљања информација на основу посебних и опсежних овлашћења, како оперативних тако и процесних, што је већ само по себи довољно застрашујуће за обичне грађане”.⁴⁶³ У оквиру широког домена информација које се могу прикупљати могуће је прикупљати и оне које се односе на приватну сферу живота грађана, но оне не морају бити релевантне за кривични

⁴⁶⁰ В. Димитријевић, М. Пауновић, В. Ђерић, *Људска њрава—уџбеник*, Београдски центар за људска права, Београд, 1997, стр. 202–212.

⁴⁶¹ *Ibid.*, стр. 60.

⁴⁶² *Ibidem*.

⁴⁶³ А. Фатић, С. Коран, А. Булатовић, *op. cit.*, стр. 18.

поступак.⁴⁶⁴ Иако се прикупљене информације, по правилу, чувају, кривични поступак се никада не мора покренути.

Обавештајна заједница има овлашћења да прикупља информације у „проактивној” форми, што се односи на информације које нису повезане са сумњичењем неког грађанина за неко кривично дело. Те информације не морају уопште конституисати доказе да је кривично дело учињено, а ипак се могу сматрати „оперативно релевантним”, што је основ да се чувају како би се евентуално употребиле за поступање према неком независном али повезаном лицу.⁴⁶⁵ Важно је разликовати категорију „безбедносно интересантног субјекта” од кривично–правне категорије у строгом смислу јер, у демократским друштвима, таква безбедносна категоризација начелно није допуштена категорија. Предузимање мера према неком лицу у вези је са његовим значајем у безбедносном смислу, али је нејасно шта она заправо значи и тачно које активности су допуштене и легитимне према тако дефинисаном лицу.⁴⁶⁶

Пласирање информација и дезинформација је још један елемент моћи обавештајног рада поред широког обухвата информација које се могу прикупљати. Уџбенички приступ дефинисању функције службе којој је поверена државна безбедност одређује је на основу њеног остваривања „интереса националне безбедности”, у складу са посебним овлашћењима, тако што пласира истину, полуистину као и дезинформације на начине којима ће се створити услови за уклањање неке препреке (често је у питању нека личност), било у политичком, професионалном или физичком смислу.⁴⁶⁷ Последице оваквог рада могу бити деструктивне јер се на овај начин отвара простор за аутократску владавину и злоупотребљавање државне власти.

⁴⁶⁴ *Ibid.*, стр. 19.

⁴⁶⁵ *Ibidem.*

⁴⁶⁶ *Ibid.*, стр. 20.

⁴⁶⁷ Циљ тзв. „црне пропаганде” је „стварање ситуације у којој је свима јасно да је оно што изгледа исправно — сигурно искривљено, а оно што изгледа сумњиво — највероватније је исправно”. Видети детаљније у: R. V. Durham, *False Flags, Covert Operations, and Propaganda*, Lulu Inc., UK, 2014, стр. 533.

Ако се функционисање савремене државе разматра кроз рад институција, онда се њена сврсисходност оцењује преко испољавања јавне власти у трансформисаном облику, кроз јавне службе које обезбеђују њено функционисање. Интегритет јавног службеника и принцип да се овлашћења примењују на минималном неопходном нивоу представљају једину реалну брану злоупотреби велике моћи коју поседује обавештајна заједница.

Улога криминалистичко обавештајних служби у савременом проактивном полицијском раду

Полиција је саставни део друштва и будући да је друштвени феномен прилагођава се измењеним условима у окружењу, како би располажући омогућеним степеном дискреционе власти могла да своје деловање прилагоди у складу са захтевима ефикасности. Модел криминалистичко–обавештајног усмераваног полицијског рада подразумева коришћење широког дијапазона ресурса за прикупљање информација и података. Оливер Андонов и Весна Станковић истичу да је овај тип полицијског рада у својој практичној структури „повезан са криминалистичком анализом, која је његов саставни и нераздвојни део, а у стручној литетратури се наводи као криминалистичка анализа обавештајног рада (*criminal intelligence analysis*)”.⁴⁶⁸ Прикупљене информације и подаци се процесуирају на начин којим ће бити потврђена њихова веродостојност и каузални односи. Након ове процедуре, прикупљене информације и подаци се анализирају. Кроз аналитички процес, производ обавештајног рада добија нову вредност јер бива потврђен, структуриран и систематизован, па је крајњи резултат тактички, оперативни или стратешки криминалистичко–обавештајни производ који има значај за непосредно поступање полиције, обезбеђивање ситуационог

⁴⁶⁸ О. Андонов, В. Станковић, „Криминалистичко–обавештајни рад: теоријски и практични приступ савременог рада полиције”, *Војно дело*, 3/2014, стр. 147.

увида или, пак, обезбеђивање основа за дугорочно планирање.⁴⁶⁹ Приступ обавештајно усмераваном полицијском раду омогућава откривање криминалних мрежа и структура, али, осим тога, овај модел рада отвара могућности да се процењују криминалци, криминалне мреже и трендови у вршењу кривичних дела, имајући у виду потребу одређивања приоритета у раду.

У суштини, обавештајно усмерен полицијски рад је модел рада који омогућава извршавање полицијских задатка на такав начин који доводи до максималних резултата употребом минимума ресурса. Међутим, усмеравање полицијског рада на основу његове криминалистичко–обавештајне компоненте још увек је нов концепт и још увек нема унверзално прихваћеног оквира који би могао бити примењен у диспаратном контексту као нека нова полицијска парадигма. Примена овог концепта је скопчана с извесним тешкоћама јер се од професионалаца у полицији који руководе захтева да планирају активности имајући поверење у процене и препоруке које су резултат обавештајног процеса. Примарни аспект овог процеса је циклус који обухвата:

- планирање и усмеравање рада,
- прикупљање података и информација,
- обраду и уподобљавање података и информација за коришћење,
- анализу и креирање препорука,
- прослеђивање процена и препорука и њихово интегрисање у одлучивању на одговарајућим нивоима полицијског рада и
- накнадну процену и препоруке на основу повратних информација од њихових корисника.⁴⁷⁰

Полицијски рад који се усмерава путем криминалистичко–обавештајног рада је јединствен приступ друштвене контроле у домену полицијског рада, јер се овај приступ користи да би професионалци на основу њега доносили одлуке у вези са сузбијањем криминалитета. Као концепт проактивног приступа

⁴⁶⁹ N. Core, *op. cit.*, стр. 189.

⁴⁷⁰ O. Андонов, В. Станковић, *op. cit.*, стр. 153.

криминалистичко–обавештајни рад се једноставно усваја са становишта полицијске културе (у релативном смислу), јер је у сржи професионалне мотивације већине полицајаца спречавање криминалних активности вишеструких извршилаца кривичних дела или извршилаца тешких кривичних дела.

Основ руковођења и деловања по принципима традиционалног модела полицијског рада је такав да захтева приступ с врха на доле и учешће постојећих структура унутар полиције где су стратешки приоритети утврђивани комбиновањем криминалистичке аналитике и криминалистичко–обавештајног рада. Ови стратешки приоритети су коришћени за утврђивање тактичких циљева за смањење криминала и превенцију, као и за ометање активности преступника. Уједно, овакав начин полицијског деловања који комбинује две сфере рада некад је коришћен и као метод објективног усмеравања одлучивања о полицијским ресурсима. Управо распоређивање ресурса и одлучивање о приоритетима чини модел обавештајно усмераваног полицијског рада различитим од раније примењиваног коришћења криминалистичко–обавештајног рада који је био ограниченог домета, специфично усмераван по принципу „од случаја до случаја” и који је по својој суштини представљао метод за прикупљање доказа. Савремени криминалистичко–обавештајни рад се користи за стратешко планирање на вишем организационом нивоу.

У англосаксонској литератури се на једноставан начин описује модел по коме би требало да функционише криминалистичко–обавештајна служба, као „модел три и“, на основу почетног слова у енглеским речима: протумачи, утичи и делуј (*interpret, influence, impact*) којима се представља срж рада ове полицијске службе — активно тумачење криминогеног окружења са циљем да одреди ко су главни актери у тој средини и које су то значајне претње заједници.⁴⁷¹

У примени модела криминалистичко–обавештајно усмераваног полицијског рада јављају се проблеми који укључују техничке, организационе и културне чиниоце који инхибирају

⁴⁷¹ J. Ratcliffe, “The Effectiveness of Police Intelligence Management: A New Zealand Case Study”, *Police Practice and Research*, 6 (5)/2005, стр. 439.

потребно динамично усвајање суштинских постулата оваквог рада.⁴⁷² Чини се да је ипак највећа препрека успешном функционисању овог модела рада полиције у превеликом придавању значаја елементу обавештајног деловања услед чега се занемарује суштина полицијског рада, јер се тиме заправо онемогућава формирање организационих циљева што би представљало остваривање овог концепта руковођења у полицији.

Еволуција културе полицијског рада у светлу традиционалних либерално схваћених људских и грађанских права

Темељ идеје о људским правима јесте Кантова идеја да је човек увек сврха сам по себи, а не средство, односно да сва људска бића имају право на слободу и правду.⁴⁷³ Права грађана одређена путем ограничења власти нужна су у очувању слободе појединаца, јер се на тај начин индивидуална права штите од арбитрерног поступања државе које подразумева да политичка власт грађанска права може ограничити и спутати. Према либералном схватању, поредак који је добро уређен, подразумева аутономију појединца, односно ефективитет индивидуалних права у јавној сфери која је неутрална и непристрана, с тим што се права се разумеју као негативно одређене слободе („слобода од“) и односе се на заштиту појединаца од државе која би требало да интервенише само у мери која је нужна за несметатно коегзистирање појединаца унутар заједнице.

На обим криминала у заједници утиче матрица социјалних интеракција.⁴⁷⁴ Проширивање дискреционих овлашћења полицијског и пара–полицијског апарата, до кога је дошло у већини

⁴⁷² D. Otto, “9/11– Could they have known? How helpful or accurate is it to describe September 11 as an intelligence failure?”, *Wissenschaft und Sicherheit*, 3/2009, стр. 7–8.

⁴⁷³ V. Stanković Pejnović, „Individualna i grupna prava liberalnog multikulturalizma”, *Migracijske i etničke teme*, 26 (2)/2010, стр. 171.

⁴⁷⁴ Као типичан пример пара–полицијског деловања наводе се приватне безбедносне компаније. Видети више у: A. Graycar, P. Grabosky. “Trends in Australian crime and criminal

земања после терористичких напада на САД 2001. године, догодило се паралелно са методолошком револуцијом у раду полиције.⁴⁷⁵ Примена обавештајних метода у раду полиције, која се од почетка XXI века устаљује као раширена пракса, сасвим је некарактеристична за традиционалну мисију полиције, која се заснива на решавању кривичних дела, а не на улози спречавања безбедносних претњи. Полиција је, у периоду пре терористичких напада у САД 2001. године, фактички била лишена било каквих законских овлашћења да било кога прати или прислушкује и „морала је да се ослања на сарадњу тајних служби када би, у специфичним случајевима, требало да примени неке од метода прислушкивања или пресретања других видова комуникација”⁴⁷⁶

Полиција данас поседује опрему која јој омогућава да фактички континуирано прати субјекте за које је заинтересована, а култура криминалистичко–обавештајног рада која је данас уобичајена у полицијском раду подразумева да се ове методе сасвим самостално слободно примењују. Због тога се тековине у сфери људских и грађанских права које имају суштински значај за демократију суочавају са угрожавањем које се, у практичном смислу, институционално генерише.

У савременом друштву се верује да су државни службеници повезани са ауторитетом државе и као такви би требало да ауторитетом подрже владавину закона и да спроводе политику владе. Сходно томе државни службеници морају да имају нормиране високе стандарде јер је њима поверен задатак да раде за заједнички интерес. Сврха нормирања је употребљивост утврђених стандарда. Другим речима, нормирањем се утврђује пожељно понашање и уређују међусобни односи на путу остваривања пожељних циљева.⁴⁷⁷

justice”, *The Cambridge Handbook of Australian Criminology* (eds. A. Graycar, P. Grabosky), Cambridge University Press, UK, 2002, стр. 8.

⁴⁷⁵ D. Otto, *op. cit.*, стр. 8.

⁴⁷⁶ А. Фатић, С. Кораћ, А. Булатовић, *op. cit.*, стр. 24.

⁴⁷⁷ Етички кодекс јавног службеника је типичан начин нормирања правила понашања и стандарда који подразумевају обавезу извршавања дужности у складу са законом и обавезујућим упутствима и стандардима у вези са обављањем те дужности. Доношење етичког кодекса је на неки начин давање обећања, а придржавање оног што је кодексом утврђено, је, заправо, држање тог обећања, односно, доношењем етичког кодекса

У криминалистичко–обавештајном раду професионалци се свакодневно суочавају са потребом да идентификују, процене и интегришу етику на свим нивоима и у свим фазама обавештајног рада. У циклусу одлучивања, етичка верификација се одвија на три нивоа и то:

- на стратешком нивоу, путем одређивања етичких стандарда,
- на политичком нивоу, путем ауторизације етичких стандарда, и
- на оперативном нивоу, путем примене етичких стандарда.

У проактивном полицијском раду суштина етичке процене је у налажењу одговора на питање да ли би конкретну активност било могуће одбранили пред критиком јавности у случају да дође до њеног откривања. Приступ који подразумева давање општих смерница за дискреционо поступање има генеричка својства. Овај приступ је најфлексибилнији и, због тога, животно најпримеренији, али уједно је и најостеливији у смислу кршења утврђених правила. У свим системима постављају се одређене информационе границе и одређују доступни садржаји. Безбедносне мере и пракса могу имати негативан утицај на друштвени живот иако су делотворне у смислу одвраћања безбедносних претњи. Због тога нису прихватљиве као продуктивне јер угрожавају друштвени поредак и квалитет живота у смислу усвојених вредности. Срђан Кораћ указује да „логика обавештајног рада у функцији репресивне политике претпоставља тајни упад у приватност грађана који се опажају као потенцијална претња поретку, често само на нивоу сумње, без јасних доказа.”⁴⁷⁸ Стога институције у безбедносном сектору, док врше своје задатке морају поступати као чувари вредности друштвеног поретка.

стварају се претпоставке за надзор над применом утврђених норми. Да би „држање обећања” било могуће, потребно је да се испуне три услова: висок степен личне одговорности, висок степен надзора понашања и присуство чиниоца који се у филозофској теорији зове феномен „доброг Самарићанина”. Добри Самарићанин је израз којим се означава саосећајна особа која несебично помаже другима.

⁴⁷⁸ С. Кораћ, „Наднационална обавештајна служба на помолу?“, *Национални инџерес*, 21 (3)/2014, стр. 97.

У криминалистичко–обавештајном раду се примењују све интрузивније технике и методе откривања сложених облика криминала и прикупљања доказа, а правила службе или слични документи о етичком поступању професионалаца у безбедносном сектору најчешће су недоступна јавности, што друштвену контролу чини контроверзним из перспективе либералне традиције људских и грађанских права и остварења начела друштвене правде.⁴⁷⁹ Правда је тесно испреплетена са моралом, а од етичког аспекта криминалистичко–обавештајног рада се очекује да надомести и поправи једнодимензионалност закона и прописа који уређују механизме друштвене контроле.⁴⁸⁰ Чак и када нормативни оквир није савршено осмишљен, морално исправно спровођење криминалистичко–обавештајног рада упућује ка истинском остварењу начела друштвене правде у једној политичкој заједници.⁴⁸¹

Питање о грађанском доминиону и о сужавању људских права кроз политику борбе против организованог криминала

Агресивна политике борбе против организованог криминала има цену. Она се испољава као укидање традиционалних либералних грађанских слобода, постепено укидање неприкосновености домена приватности у демократском друштву и све раширеније технике надзора над кретањем и комуникацијама грађана. Несагласност између сврхе и размере праћења грађана и јавног интереса заштите права на приватност, имају за последицу озбиљно подривање демократског легитимитета примене обавештајног рада у очувању националне и јавне безбедности.⁴⁸²

⁴⁷⁹ J. Ratcliffe, J. Sheptycki, "Setting the Strategic Agenda", *Strategic Thinking in Criminal Intelligence*, 2nd edition (ed. J. Ratcliffe), The Federation Press, New South Wales, 2009, стр. 248–255.

⁴⁸⁰ А. Фатић, С. Кораћ, А. Булатовић, *op. cit.*, стр. 54.

⁴⁸¹ *Ibidem*.

⁴⁸² С. Кораћ, *op. cit.*, стр. 98.

Методе надзора (такозване „специјалне истражне технике“) пре неколико деценија примењиване су искључиво за она дела за која је процењивано да су претња националној безбедности, а за њихову примену биле су задужене службе државне безбедности које су поступале по посебним овлашћењима и протоколима.⁴⁸³ Временом су ове технике стављене на располагање класичним полицијским структурама, а њихова примена се данас препознаје под парадигмом „криминалистичко–обавештајни рад“. Данас је употреба специјалних истражних техника омогућена за широк домен кривичних дела, од којих нека немају никакве везе са државном безбедношћу.⁴⁸⁴

Када политички одлучиоци или обавештајни руководиоци дају претежност безбедносним обзирима над несметаном уживању људских и грађанских права, па се циљано праћење замењује масовним надзором, настају проблеми са тачке гледишта грађанских права.⁴⁸⁵ Проблем са применом специјалних истражних метода, лежи пре свега у чињеници да оне доводе до велике количине такозваног „сировога обавештајног материјала“, који се не обрађује и не претвара у обавештајни производ, просто због тога што очигледно не указује на кривична дела (активности људи који се прате које нису кривична дела), али тај материјал, без обзира на то што није инкриминишући, може бити компромитујући. Ова врста материјала се потом чува и његова безбедност зависи од интегритета институција, који никада није идеалан и не може се гарантовати. Могућност „цурења“ информација представља стварни ризик за добробит грађана, а само поседовање ових информација од стране полиције, онда када се оне тичу приватних живота грађана, нарушава њихово достојанство у односу на институције и ствара атмосферу у којој се полиција лако може доживети као орган који контролише животе појединачних грађана. Што је либералнији начин употребе специјалних истражних техника (а тренд је да се оне примењују

⁴⁸³ Ј. Унијат *et al.*, „Специјалне мере у земљама у транзицији“, *Демокрајски надзор над применом посебних овлашћења* (урс. М: Хаџић, П. Петковић), Центар за цивилно–војне односе, Београд, 2008, стр. 118.

⁴⁸⁴ На пример, данас у Србији, за дело отмице.

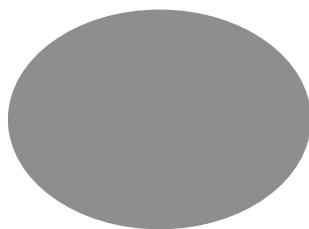
⁴⁸⁵ С. Кораћ, *op. cit.*, стр. 98.

за све шири дијапазон кривичних дела), то су и веће претње грађанском достојанству пред представницима контролних институција и политичког система у целини.⁴⁸⁶

Савремена либерална теорија третира грађанска права и грађанско достојанство као јединствен корпус фактора политичке конституционалности, који, Philip Pettit назива: „доминион“.⁴⁸⁷

Доминион се представља као сфера у оквиру политичког система, као на слици бр. 6:

Доминион у оптималној форми

Слика бр. 6

Када је сфера релативно правилног облика, то показује да је „притисак“ изнутра, попут притиска у лопти, довољно велики, док притисци споља, укључујући и јавну политику која може угрозити доминион, нису прејаки и омогућавају да грађанин ужива своје грађанске слободе на оптималан начин. У ситуацијама када јавна политика пређе границе прихватљивог и почне активно да угрожава грађанина, сфера се криви, увија, добија неправилан облик, доминион прелази у суб–оптимални облик, а графички се може представити обликом као на слици бр. 7:

⁴⁸⁶ L. Walgrave, “From Community to Dominion”, *Restorative Justice: Theoretical foundations* (eds. E. G. M. Weitekamp, H.-J. Kerner), Willan, 2002, стр. 85.

⁴⁸⁷ P. Pettit, “Republican Political Theory”, *Justice, Political Liberalism, and Utilitarianism Themes from Harsanyi and Rawls*, (eds. M. Fleurbaey, M. Salles, J. A. Weymark), Cambridge University Press, Cambridge, 2007, стр. 389–410.

Доминион у суб-оптималној форми

Слика бр. 7

Такав суб-оптималан доминион представља грађанина чија су права угрожена и означава систем који не само да је агресиван према појединцу, већ је и у кризи легитимитета. Питање о легитимитету система је свакако унеколико одвојено од самог описа начина на који систем угрожава права и лично достојанство грађана, али се оно аутоматски поставља онда када систем постане довољно проблематичан са тачке гледишта квалитета живота и поштовања према слободи појединца.⁴⁸⁸ Систем који је, рецимо, успостављен на демократски начин, фер изборима, и који се заснива на подели власти и претпоставци о различитим улогама различитих институција које смањују вероватноћу злоупотреба, може изгубити легитимитет ако полиција користи претерано агресивне мере контроле, а политичке власти представљају у јавности претње од безбедности на такав начин да се коришћењем такве реторике отварају врата за додатну репресивну улогу државе. После извесног времена, ова врста безбедносне политике (која, у почетку, чак може уживати јавну подршку) постаје проблем у животним стратегијама грађана; уместо гаранта оптималне безбедности, држава постаје проблем за грађанина, и тада се поставља директно питање о њеном легитимитету.

Борба против организованог криминала у својој генерално репресивној димензији за грађане (кроз сужавање традиционалних права) може се посматрати и као допринос доминиону.

⁴⁸⁸ С. Larmore, "A Critique of Philip Pettit's Republicanism", *Philosophical Issues*, 11 (1)/2001, стр. 229–243.

Могуће је аргументисати да се доминион „криви“ и деформише не само услед репресивног деловања државе, него и услед осећаја угрожености грађанина од безбедносних претњи које представља организован криминал. У том контексту, могуће је сагледати све оно што држава доживљава као ефикасан арсенал у борби против организованог криминала као низ средстава којима се доминион штити: под претпоставком да грађанин има мање разлога да осећа страх од организованог криминала, његов доминион би требало да буде „здравији“. Један од начина на које државе постижу овај психолошки ефекат је кроз кампање у јавности којима обавештавају јавност о својим активностима и резултатима у борби против организованог криминала. Велики број полицијских структура широм света данас има раширене активности усмерен на обавештавање јавности, па чак и формално именоване службенике који обављају дужност „представника за штампу“. Почетна идеја која је стајала иза ове врсте отварања према јавности била је управо та да, уз упознатост са напорима полиције да сузбије организовани криминал, треба да се повећа и субјективни осећај слободе и заштићености грађана. Проблем са овом врстом стратегије је у томе што, иако, с једне стране, она логично може довести до веће уверности у намеру и способност државе да сузбија организовани криминал, она подмукло подрива традиционалне политичке вредности и слободе, јер, упоредо са поруком и борби против организованог криминала, грађанима шаље и поруку о томе да је држава, у суочавању са различитим изазовима, фактички спремна да учини све што јој је на располагању да постигне свој циљ. Безбедност постаје некритички постављена вредност у друштву, чиме се ремети укупан поредак друштвених вредности. Потискује се из јавне свести чињеница да безбедност јесте важна, али није најважнија вредност, те да су квалитет живота у укупном смислу, личне слободе и права важније од саме безбедности.

Могуће је живети у друштву које је мање безбедно од организованог криминала, а истовремено имати квалитетнији и слободнији живот од некога ко живи под репресијом, у друштву у

коме је мање организованог криминала и самим тим је безбедност у уском смислу израженија.⁴⁸⁹

Многе тоталитарне државе су биле безбедније од криминала у односу на демократске државе. У Шпанији за време тоталитарног режима генерала Франка, није било организованог криминала, а данас је актуелно суочавање са резултатима његовог увоза, као и са, у том смислу аутентичним, растом у домену трговине људима и трговине дрогом, као и у сфери проституције. У савременој Северној Кореји где још увек влада тоталитарни режим који је успоставила породица Ким, фактички нема организованог криминала, али је цена коју за то плаћају грађани једна тзв. „галомирајућа држава” (*galloping steed*) са својим прерогативима која је присутна у готово свим аспектима живота појединца и чија је моћ истовремено неограничена и није предмет озбиљног моралног преиспитивања.⁴⁹⁰

Друштво дефинише кропус права и слобода и преноси га држави на чување и примену. Доминион јасно указује на међузависности државе и друштвених вредности које се промовишу. Да нема државе, не би било ни права, и појединац би зависио од добре воље других или од сопствене моћи да се такмичи с другима и спроводи репресију над њима. Да нема државе, не би било поверења и свако други би био сматран ривалом, претњом за сопствену територију. То је пут у анархију или тиранију. Да би постојало функционално друштво, неопходно је да постоји поверење као друштвени капитал на основу чега норме и друштвене мреже чине целину координисане акције, па је због тога поверење кључан елемент за обезбеђивање концепта доминиона.

⁴⁸⁹ L. Walgrave, “Integrating Criminal Justice and Restorative Justice”, *Handbook of Restorative Justice* (eds. Gerry Johnstone, Daniel Van Ness, Routledge, 2013, стр. 559–579.

⁴⁹⁰ L. Walgrave, “Restoration in Youth Justice”, *Why Punish? How Much?: A Reader on Punishment* (ed. M. H. Tonry), Oxford University Press, Oxford, 2011, стр. 322.

ОСНОВНЕ ТЕОРИЈСКЕ КОНЦЕПЦИЈЕ ЉУДСКИХ ПРАВА

Генеричка и системска схватања људских права

Генеричко дефинисање нам омогућава да нешто уопштено одредимо и да утврдимо одређену врсту појавности. Јединствен теоријски и правни приступ људским правима не постоји, већ се, како то истиче Torben Spaak, она различито дефинишу у зависности од контекста који одређују специфичне историјске, културне, друштвене и институционалне околности.⁴⁹¹ О људским правима се најчешће говори у оквирима либералног теоријског погледа на свет који их је и изнедрио. Примарно одређење људских права дефинише их као скуп принципа, својеврсни кодекс понашања утемељен на идеји да су људска права моралног порекла, а не нешто што извире из позитивног права.⁴⁹² Људска права припадају сваком појединцу, свим људима, без разлике, независно од норми које им та права дају и гарантују, и последица су природног стања одређује њихова изворност, свеопшност

⁴⁹¹ Т. Спаак, “Moral Relativism and Human Rights”, *Buffalo Human Rights Law Review*, 13/2007, стр. 73.

⁴⁹² Видети детаљније у:

Ј. Tasioulas, “Towards a Philosophy of Human Rights”, *Current Legal Problems*, 65/2012, стр. 4; и

М. Пауновић, Б. Кривокапић, И. Крстић, *Међународна људска права*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2010, стр. 26.

и неутуђивост.⁴⁹³ Природна права се виде као универзална, инхерентна људима, независна од њихових уверења или поступака и независна од владавине у заједници у оквиру које људи функционишу. Специфичност људских права као природних права која се изводе из природног стања одређује се као кључни импулс појединца у обликовању и мењању сопствених животних планова.⁴⁹⁴

Идеја о људским правима која је у темељима начела о слободи и достојанству појединца као људског бића, види заштиту људских права као основну сврху постојања државне заједнице у чијим основама су слобода, толеранција, индивидуална права, моралност и праведност.⁴⁹⁵ У либералној теорији аутономија појединца има велики значај, јер се права позиционирају као централна, односно, независно од државе којој је појединац потчињен, чак и независно од тог да ли су она социјално призната.⁴⁹⁶

Људска права се заснивају на препознавању вредности у сваком људском бићу, независно од било које друге особине која му је својствена. Ово гледиште одражава Универзална декларација о људским правима (УДЉП) коју је усвојила Генерална скупштина УН у форми резолуције 10. децембра 1948. године, а која се данас сматра извором међународног обичајног права, тј. опште праксе прихваћене као право.⁴⁹⁷ На основу УДЉП касније су настали правно обавезујући документи који представљају изворе савременог међународног права највишег ранга у хијерархији извора, Међународни пакт о грађанским и политичким правима и Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима.⁴⁹⁸ И Европска конвенција о људским правима Савета Европе рефлектује класично либерална права на

⁴⁹³ *Ibid.*, стр. 22.

⁴⁹⁴ V. Stanković Pejnović, *op. cit.*, стр. 173.

⁴⁹⁵ *Ibid.*, стр. 171.

⁴⁹⁶ В. Димитријевић, М. Пауновић, В. Ђерић, *op. cit.*, стр. 24–25.

⁴⁹⁷ И. Крстић, „Принудно исељење универзални — међународни стандарди”, *Анали*, 2/2013, стр. 93.

⁴⁹⁸ У чл. 1 документа се наводи: „Сва људска бића рађају се слободна и једнака у достојанству и правима.” Видети у: UN, *Universal Declaration of Human Rights*, RES 217 A, 10 October 1948, www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf.

слободу од државе ограничавајући се на грађанска и политичка права, али пошто укључује и демократска права (да се бира и буде биран), тиме је у овом документу начињен отклон од класичног либерализма који је додатно утврђен путем укључивања социјалних права у Европском уставу.⁴⁹⁹ Претходно поменути документи који су међународни извор права, нормирају права „каталогизацијом”, тако што формирају сопствене листе. Ово је рефлексија доктринарног приступа правног позитивизма по коме су људска права перципирана као норме које су државе дужне да поштују у свом односу према грађанима, те да се, у случају трансгресије норми, покрећу активности са циљем поновног успостављања нормираног. Позитивноправно становиште је уз природноправни приступ који људска права дефинише као природна права, други доминантни модел разматрања људских права. Julio César Montero коментарише разлике у схватању људских права између њиховог разумевања као природног права и као конструкта који настаје нормирањем у политичком процесу, наводећи као кључне три аспекта.⁵⁰⁰ Према поступку којим се утврђује постојање неког права, заговорници модела природног права сматрају да је неопходно испитати природу људских интереса или људских особина које се штите правом, док заговорници политичког приступа тврде, да се, у одлучивању да ли се неко право може сматрати као људским правом или не, мора руководити оправданошћу санкционисања његове повреде од стране међународне заједнице. Други битан аспект у коме се испољавају разлике у приступу разматрања људских права односи се на нормативни простор који се додељује нормама о људским правима. У визири природног права, људска права су моралне тврдње које људска бића могу супротставити другим друштвеним актерима укључујући владе држава, транснационалне корпорације и друге појединаце. Према разумевању права у контексту политичких процеса, сврха људских права је

⁴⁹⁹ Видети детаљније у: Treaty Establishing a Constitution for Europe, *Official Journal of the European Union*, C series, 310/2004, 16. децембар 2004.

⁵⁰⁰ J. C. Montero, “Human rights, international human rights, and sovereign political authority: a draft model for understanding contemporary human rights”, *Ethics and Global Politics*, 7 (4)/2014, стр. 144.

регулисање понашања државе, а стандарди оличени у људским правима су резултат политичког процеса. Услови за примену или постојање људских права чине трећу раван на којој се испољавају кључне доктринарне разлике. У контексту природног права, људска права важе у свим временима и на свим местима, док политички омеђена, људска права важе искључиво у контексту наших реалних интеракција са другим друштвеним чиниоцима које су битно одређене модерним политичким институцијама и које делују у оквиру посебних суверених држава.

Права се различито класификују у зависности од критеријума који се користе. Основа права и слободе су, по правилу, општеприхваћена, док се посебна права везују за одређене категорије људи које су посебно угрожене као што су деца, жене, мањине итд.⁵⁰¹ Најчешће се људска права разврставају према сфери активности појединца у друштву, односно, критеријуму остваривања циљева тих права у друштву, на грађанска, политичка, економска, социјална и културна права.⁵⁰² Ову класификацију рефлектују и поменута два међународна пакта о правима, и на тај начин исказују и сагласност о универзалности људских права.⁵⁰³ За грађанска права се везује начело слободе „коју држава не сме да спутава”, док се економска, социјална и културна права везују за начело солидарности међу члановима заједнице.⁵⁰⁴

Како идеја људских права почива на премиси о индивидуалном крактеру права, а реалност је показала да је нека права могуће остварити само у колективитету, разликују се индивидуална и колективна права.⁵⁰⁵ Право на самоопредељење се и у Међународном пакту о грађанским и политичким правима и Међународном пакту о економским, социјалним и културним правима правима дефинишу као најтипичније колективно право.⁵⁰⁶ Право појединца да у заједници са другима ужива неко право је

⁵⁰¹ М. Пауновић, Б. Кривокапић, И. Крстић, *op.cit.*, стр. 26.

⁵⁰² *Ibidem.*

⁵⁰³ В. Димитријевић, М. Пауновић, В. Ђерић, *op. cit.*, стр. 31.

⁵⁰⁴ *Ibid.*, стр. 38.

⁵⁰⁵ М. Пауновић, Б. Кривокапић, И. Крстић, *op. cit.*, стр. 27.

⁵⁰⁶ *Ibidem.*

категорија између индивидуалних и колективних права која се односи на широк дијапазон права укључујући и права мањина.

Према критеријуму потреба на чије задовољавање је усмерено неко право говори се о дистрибутивним правима, као правима на то да се одређена добра, за која знамо да их већина чланова друштва жели, расподељују на одређени начин, тако да поједини чланови друштва добијају одређену количину тих добара, према извесним унапред одређеним критеријумима.⁵⁰⁷ Либерална теорија посматра дистрибутивна права у меритократском контексту: права почивају на заслуги и да човек има онолико права на одређена добра, која желе и други чланови исте заједнице, колико је заслужио тих добара својим радом, квалитетима, залагањем, местом у друштву и сличним особинама.

Како права увек стоје у односу са неким потребама, путем одређивања доминантних људских потреба, као и начина на који те потребе треба задовољавати, могуће је истовремено се бавити и суштинским одређивањем садржине права, односно, формирати специфичну систематизацију права условљену различитим потребама. Хијерархију политичких добара које у општем смислу представљају одраз потреба оног што се у англосаксонској политичкој традицији дефинише као *constituency* као субјекта политичког процеса, диктира усвојен политички идеолошки приступ, а како права прате потребе које се разликују сходно политичком становишту, тако се и права разликују у својој финалној инстанци. John Scott описује процес обликовања јавне политике као резултат функционисања „друштвених механизма агрегације интереса од најширег значаја за припаднике заједнице”.⁵⁰⁸ У кривичноправној сфери наглашена је дихотомија потреба, јер се континуирано трага за постизањем баланса између два основна циља који су одређени као:

- обезбеђивање делотворне примене кривичноправних норми путем процесуирања и кажњавања учинилаца кривичних дела, и

⁵⁰⁷ Систем дистрибутивних права се назива „дистрибутивном правдом”. А. Фатић, С. Коран, А. Булатовић, *op. cit.*, стр. 217–218.

⁵⁰⁸ J. Scott, *Power*, Polity Press, UK, 2001, стр. 63.

- постизање циља кривичноправних норми придржавајући се динамично одређеног концепта људских права сходно уставним гаранцијама које се односе на захтев да се штите права свих људи, укључујући и оптужених и осуђених лица.⁵⁰⁹

Када се системски утврде права која би требало да се штите, то омогућава структуру политичког система. Енумеративни приступ који су међународне организације примениле у дефинисању људских и грађанских права, практично је користан јер омогућава увид у ефективни статус уживања одређених права, односно, утврђивање да ли су она нарушена или нису. Иако се ово нормирање листи права разликује, сам приступ нормирању подразумева утврђивање одређене хијерархије права, полазећи од права на живот, преко права на слободу кретања, на поседовање имовине, на учешће у политичким изборима, на задовољавање елементарних животних потреба, па све до неких ширих права попут оних садржаних у савременом појму „људске” безбедности, односно, оним правима чије задовољење омогућава оптимално квалитетан живот.⁵¹⁰ За политичке одлучиоце предност оваког утврђивања људских права је једнозначна јер омогућава да се релативно јасно и брзо доносе политичке одлуке. Ограничења еnumerативног приступа у дефинисању права у вези су са садржинском мањкавости њихових суштинских димензија која истиче њихову дуалистичку подвојеност у различитим категоријама (природна и политичка, концептуална и историјска, морална и позитивноправна, национална и међународна). Занемарено је утврђивање суштинских особености људски права, тј. одређење садржаја као значења појма и обима који се односи на обухват појавности, и, уместо генеричког одређења шта је неко право, утврђује се обим тога права. Такође, еnumerативним одређењем људских права занемарује се културолошка условљеност моралних идеја као и чињеница да се људска права утврђују у временски ограниченом политичком контексту.

⁵⁰⁹ R. D. Ellis, C. S. Ellis, *Theories of Criminal Justice: A Critical Reappraisal*, Longwood Academic, Wakefield, New Hampshire, 1989, стр. 172.

⁵¹⁰ А. Фатић, С. Коран, А. Булатовић, *op. cit.*, стр. 213.

Концепције људских права као категоријских и хипотетичких

Различити концепти у дефинисању резултат су постојања различитих могућности за то. Alan Milne подсећа да сви принципи и норме којима се руководимо нису моралне природе, па се у том смислу разликује морални категоријски императив, и, насупротив њему, хипотетички императив.⁵¹¹

Категоријски став о моралности подразумева да она није условљена потенцијалним чињеницама о неком у оквиру садржаја субјективног мотивационог контекста, већ се односи на апсолутну потребу за њеним *a priori* одређењем које приписује свим рационалним бићима, независно од искуства. Deryck Beylveled истиче да се по принципу генеричке доследности, категоријски императив заснива на самом резонувању и одређује као делање које је објективно потребно само по себи, независно од његове релације према исходу.⁵¹² Домену деонтолошке етике припада критеријум рационалног консензуса — таква, деонтолошка етика почива на одређеним супстантивним, садржајним, категоријским начелима.⁵¹³ Категоријски императив оставља пуну слободу у одлучивању. Истовремено, категоријски императив указује шта рационална бића не треба да чине, а то је оно што је у супротности са универзалним моралним законом. Ово је објективан, непроизвољни став, јер инсистира на поштовању моралног закона независно од субјективне мотивације. Субјективна компонента овог става изводи се из његовог разумевања да извор важења моралног закона произлази из нас самих. Та субјективност је представљена кроз аутономију личности која је кључна за централно позиционирање права које не зависи ни

⁵¹¹ A. J. M. Milne, *Human Rights and Human Diversity: An Essay in the Philosophy of Human Rights*, Sterling Publishing Company, Inc., New York, 1986, стр. 31.

⁵¹² D. Beylveled, "The Principle of Generic Consistency as the Supreme Principle of Human Rights", *Human Rights Review*, 13/2011, стр. 3.

⁵¹³ А. Фатић, С. Коран, А. Булатовић, *op. cit.*, стр. 259.

од чињенице његовог друштвеног признања ни од државе којој је појединац потчињен.⁵¹⁴

У контрасту са категоричким императивом је хипотетички императив који се утврђује на основу склоности и жеље и представља практичну неопходност могућег деловања као средство за нешто друго што је одраз (слободне) воље. Хипотетички императив се објашњава путем инструментализованих активности, односно, средствима у односу према крајњим исходима, када одређени циљ претпоставља извесну активност као оптималну за његово постизање.⁵¹⁵ Ова врста императива је условљена усвојеним циљем. Уколико би се од циља одустало, не би више постојао хипотетички императив. Суштина природе хипотетичког императива је у његовој условљености одлуком која представља избор слободне воље. Међутим, то не значи да су морални императиви одлуком неусловљени.⁵¹⁶ На пример, давање обећања конституише моралну обавезу да се обећање одржи, јер је последица претходно донете одлуке, али иако се може одустати од тога се се поступи у складу с обећаним, тј. од раније утврђеног циља, на тај начин се не може уклонити успостављени императив, па опстаје дужност да се обећање одржи.⁵¹⁷

Дужност није спонтано деловање, већ интенционално, вољно деловање које уноси елемент нужности тамо где нужности не би требало да буде, у пољу слободе, а одлука из дужности је потпуно слободна. Кантовски став је оличен у дужности, која се разуме као нужност неке радње из поштовања према моралном закону, аутономно, без присиле, осим сопствене.⁵¹⁸ Наспрам аутономије стоји хетерономија, односно, спољни чиниоци који

⁵¹⁴ С. Миладиновић, „Процеси хармонизације и унификације права као етапе на путу остварења Кантове идеје „космополитског права””, *Гласник љава*, 3 (1)/2012, стр. 2.

⁵¹⁵ А. Ј. М. Milne, *op. cit.*, стр. 31–32.

⁵¹⁶ *Ibid.*, стр. 32.

⁵¹⁷ Ако би се права конципирала као хипотетичка, то имплицира да ако човек нема нека права, онда не може ни да напредује и буде просперитетно друштвено биће. Иако се права у пракси третирају као хипотетичка, то је теоријски неодрживо. На пример, ако би права била хипотетичка, у контексту кривичног санкционисања било би могуће одузети нека права, што у случају права као категоричких није могуће, јер нечије поступање не мења његово својство људског бића. *Ibidem*.

⁵¹⁸ С. Миладиновић, *op. cit.*, стр.5–6.

утичу на деловање људских бића, и то су друштво, религија и дескрипција „добра” као нечег што је неодвојиво од дужности. Потреба да се имају у виду практична ограничења која доводе у везу циљеве са моралним принципима који карактеришу друштво извор је моралног становишта које је различито од кантовског, тзв. деонтолошког моралног императива. Последице у етичком домену се показују кроз ограничавање поступања које је иначе инструментално корисно, за шта се оправдање налази у утилитаристичкој етици која је дефинисана принципом корисности. Рестриктивни утилитаризам подразумева да морална органичења спречавају чињење извесних поступака који би иначе довели до задовољења потреба, али би угрозили шире друштвене интересе или морална начела, а у контексту људских права, њихов сам основ.⁵¹⁹

Обавеза заштите права подупрта је идејом о одговорности као механизму којим се обезбеђује функционалност нормирања права. Herbert Hart указује да постоји више аспеката одговорности, и то:

- одговорност према улози (*role responsibility*) која се поставља како у односу на правне и моралне норме, тако и оне које не потпадају под ову дихотомију,
- одговорност према узрочности (*casual responsibility*) која је у темељима утврђивања кривице у субјективном смислу и, стандардно, елемент кривичноправне одговорности и,
- одговорност према обавезности (*liability responsibility*) је у непосредном односу са оним што прописује право и
- одговорност према способности (*capacity responsibility*) што је најважнији критеријум моралне одговорности према обавезаности и, истовремено, општи критеријум правне одговорности.⁵²⁰

⁵¹⁹ А. Фатић, С. Кораћ, А. Булатовић, *op. cit.*, стр. 261.

⁵²⁰ Х. Л. А. Харт, „Одговорност”, *Одговорност — Индивидуална и колективна* (урс. П. Бојанић, П. Крстић), Службени гласник, Београд, 2008, стр. 59–74.

Richard McKeon истиче да еволуција појма одговорности зависи од сличне еволуције појмова слободе и разума, а да идеја политичке одговорности предњачи у том процесу.⁵²¹

Разматрајући колективну одговорност наспрам индивидуалне, Hywel Lewis одбацује ретрибутивну теорију казне на основу схватања да се крајње етичке концепције не могу сводити на природне чињенице, закључујући да је одговорност етичка концепција коју не би требало дефинисати позивањем на идеје које нису битно етичке.⁵²²

Moritz Schlick сматра да је одговорност суштинско етичко питање и, уједно, извор конфликта, а да је централни задатак етике да, позивајући се на закон, објасни понашање људи, те да је питање нечије одговорности, заправо, питање о правом исходшту мотива које је неопходно да би и кажњавање и награђивање могло да испуни своју сврху.⁵²³

Држава не само да има обавезу да се уздржава од нарушавања људских права, већ је њена дужност и да штити права појединца од нарушавања од стране других појединаца. Циљеви међуљудских трансакција одређују се на основу склоности које се у контексту права могу означити као потребе. Управо заштита од криминала је основно очекивање од кривичноправног система.⁵²⁴ Право на живот значи да држава мора да обезбеди услове да друштво безбедно функционише, да је појединац у њему безбедан и да отклони све опасности у том смислу.

Језгро савремене праксе људских права састоји се од моралног концепта којим је утврђено како суверена политичка власт може да се односи према својим грађанима. Ако политичке

⁵²¹ Р. МекКион, „Развој и значај појма одговорности”, *Одговорности — Индивидуална и колективна* (урс. П. Бојанић, П. Крстић), Службени гласник, Београд, 2008, стр. 154–156.

⁵²² Х. Д. Луис, Колективна одговорност, *Одговорности — Индивидуална и колективна* (урс. П. Бојанић, П. Крстић), Службени гласник, Београд, 2008, стр. 272.

⁵²³ М. Шлик, „Када је човек одговоран? ”, *Одговорности — Индивидуална и колективна* (урс. П. Бојанић, П. Крстић), Службени гласник, Београд, 2008, стр. 173.

⁵²⁴ Активирање кривичноправног система се тражи већ поводом могућности да наступи опасност од вршења кривичног дела, да би се на тај начин позитивно утицало на осећај безбедности у друштву, на пример, због поседовања алата за провалу или незаконитог поседовања оружја.

власти не испуњавају ове захтеве, на тај начин они третирају људска бића као пуке објекте и подривају њихово достојанство и њихов суштински значај.⁵²⁵

Однос људских и грађанских права: инклузиван или комплементаран?

Разликовање људских и грађанских права заснива се на резонавању о правима без којих човека не бисмо могли сматрати људским бићем у пуном смислу и правима без којих се човеку не би могла у пуној мери приписати његова политичност, без којих се он се не би могао сматрати политичким субјектом и без којих се не би могао сматрати грађанином.⁵²⁶

Људска права су она права која појединац ужива зато што је човек и ни институција ни појединац или група не могу га лишити тог права (на пример, право на живот, слободу изражавања, правично суђење). Специфична природа људских права одражава се и у другим изразима који се користе за њихово именовање, попут „основна људска права”, „елементарна права” (*elementary rights*), „суштинска права” (*essential rights*), „језгровна права” (*core rights*). Основ за конституисање људских права је само рођење, уопштено говорећи. Људска права су универзална и непромењива, тј. ван утицаја политичког поретка и националне, верске и етничке припадности.

Грађанска права су права која појединац ужива на основу држављанства, она имају правни основ — заштићена су највишим правним актом, уставом. Пошто су грађанска права везана за стварање друштва и условљена су законским нормирањем као и друштвеним, културним, верским и традиционалним нормама, између осталог, она се разликују од једног до другог друштва. Грађанска права се утврђују у односу појединца

⁵²⁵ J. Waldron, “Is Dignity the Foundation of Human Rights?”, *Public Law and Legal Theory Research Papers Series Working Paper No. 12–73*, New York University School of Law, 2013, стр. 2.

⁵²⁶ А. Фатић, С. Коран, А. Булатовић, *op. cit.*, стр. 214.

и државе, и овај однос се иницијално сагледава кроз успостављање правила са дејством по вертикалној линији (на пример, слобода говора и изражавања, једнакост пред судом), али како нека права имају импликације и међу појединцима самим, успостављају се и правила са дејством по хоризонталној линији, утврђивањем објективне одговорности државе да обезбеди заштиту права појединца од стране нечијег угрожавања. Обавезе државе у вези са заштитом људских права могу подразумевати уздржавање од одређених активности, поштовањем права (на пример, уздржавање од мучења) или њено поступање на одређени начин, путем заштите и обезбеђивања услова за уживање права (на пример, организовање слободних избора).

Циљ људских права је отпор јавној и приватној доминацији и угњетавању. Конкретан облик моћи одликује оно што доминира у поретку одређене епохе, укључујући и морал и права. Развојем, људска права која су настала као нека врста одбране од моћи, у савременом свету представљају модалитет њеног функционисања. Права изражавају нову економску, друштвену и политичку конфигурацију. Тензија између универзализма и партикуларизма који представља склоност ка одвајању, односно чувању појединачних интереса, тј. релативизација права, окупира простор савремене дебате о људским правима.⁵²⁷

Однос према људским и грађанским правима временом се мењао. У класичној либералној теорији која је настала и развијала се током XVII и XVIII века, људска права се виде као мале групе грађанских права, на пример, као слобода говора, једнакост пред законом, право на имовину, заштита од мучења. Модеран приступ оличен је у УДЉП и међународним конвенцијама о људским правима које су донете након ње. Специфичност модерног схватања о људским правима је истовремено упућивање на инклузивност људских права и њихов динамичан развој који има за последицу проширивање категорија људских права. Ово се одражава како на плану разликовања права као индивидуалних (грађанска, социјална, политичка права) и колективних

⁵²⁷ Д. Аврамовић, „Људска права на танкој црвеној линији између универзалности и релативности”, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 48 (3)/2014, стр. 293.

(на пример, право на развој, здравље, мир, животну средину), тако и у оквиру специфично утврђених области на које се права односе (на пример, жене, деце, особе са инвалидитетом, мигранати, нестала лица).⁵²⁸ Инклузивност као принцип уско је везана за гаранцију основних људских права и слобода, што има посебан значај у контексту разумевања људских права као универзалних, односно, права која припадају свим људима.

Избор било ког критеријума за процену почива на формулисању претпоставки за вредновање. Eva Brems објашњава да универзалност као принцип људских права подразумева да она имају најшири обухват, како у смислу особа на које се односи, тј. *ratione personae*, онда, по екстензији, и у смислу места, тј. *ratione loci*, тако да људска права припадају сваком људском бићу само због те чињенице саме, независно од тога где се оно налази, и независно од пола, етничке и религијске припадности.⁵²⁹ Овакав став не допушта постојање било какве инфериорности међу људима у смислу остваривања права, односно, инсистира на једнакости и недискриминацији што је у правним оквирима основно средство гаранција универзалности људских права, односно, на тај начин се универзалност људских права утврђује као нормативни концепт, јер тврдња да су људска права универзална подразумева да она морају бити универзална и неотуђива пошто се не могу изгубити као што се не може изгубити ни само својство људског бића.⁵³⁰

Jack Donnelly подесћа да се у академској литератури универзалност људских права разматра на више начина.⁵³¹ Идеји о универзалности људских права супротстављен је став који узима културу као кључну детерминанту људских права, тј. који

⁵²⁸ M. Langford, *Human Rights: GSDRC Professional Development Reading Pack no. 33*, University of Birmingham Birmingham, UK, 2016, стр. 1–2.

⁵²⁹ E. Brems, *Human Rights: Universality and Diversity*, Martinus Nijhoff. Publishers, The Netherlands, 2001, стр. 4.

⁵³⁰ *Ibid.*, стр. 4–5.

⁵³¹ J. Donnelly, “The Relative Universality of Human Rights”, *Human Rights Quarterly*, 29 (2)/2007, стр. 281.

их доживљава као релативну категорију.⁵³² Драгутин Аврамовић, уважавајући аргументе који релативизују универзалност људских права, указује на томе супротстављене идеје према којима би универзалност људских права требало посматрати као динамичку категорију, производ процеса, „радове у току”, а не као већ готов концепт.⁵³³ И Rainer Forst сматра да „суштинска“ људска права чине језгро које би могло претендовати на универзалност.⁵³⁴ То су она права око којих је постигнут међукултурни консензус, и око правог значења и око могућих интерпретација, као што су права којима се штити физичка и материјална сигурност других од људских понашања која су неспорно универзално лоша (*mala per se*). Око тог језгра, на различитим дистанцама, орбитирају различита друштва са различитим, историјски промеливим концепцијама добра и различитим системима вредности.⁵³⁵

У пракси, највећи број људских права је усмерен искључиво према држави.⁵³⁶ Поред класичних основних права као што су право на живот и неповредивост телесног интегритета, људска права се типично одређују као слободе, тј. захтеви да се држава уздржи од мешања у људско деловање као што су слобода мисли, савести и вероисповести и слобода изражавања. Врло је тешко разграничити људска од грађанских права, између осталог, и због тога што се политичке функције као партиципативна улога појединца у политичком систему, све више сагледавају као „људски атрибути”.⁵³⁷ Управо због значајне тежине политичких атрибута, измиче дефинисање људских и грађанских права по принципима формалне логике, на основу разликовања, те се развој људских права одвија се у правцу њиховог проширивања,

⁵³² N. Rapport, J. Overing, *Social and Cultural Anthropology: The Key Concepts*, 2nd edition, Routledge, London and New York, 2007, стр. 182–183.

⁵³³ Д. Аврамовић, *op. cit.*, стр. 298.

⁵³⁴ R. Forst, *The Right to Justification: Elements of a Constructivist Theory of Justice*, Columbia University Press, USA, 2012, стр. 238.

⁵³⁵ Чињеница стварности је да нека друштва нису утемељена на идејама о индивидуи, аутономији личности, слободи избора или једнаким правима.

⁵³⁶ М. Пауновић, Б. Кривокапић, И. Крстић, *op. cit.*, стр. 23.

⁵³⁷ А. Фатић, С. Коран, А. Булатовић, *op. cit.*, стр. 216.

декларативним укључивањем нових права у већ утврђене каталогe, без појмовног одређења. Ризици које ово носи у вези су са могућим последицама овакве праксе, губљењем дела значаја права, тзв. „девалвацију права”, што може водити ка њиховом кршењу. Такође, подстиче се и разликовање и развој посебних група права у оквиру широке категорије људских права, тзв. „инфлација права” које нужно изазива ситуације у којима се права међусобно супротстављају јер да би било могуће остваривање једног права, потребна је дерогација другог.⁵³⁸ Romuald Haule истиче као један од најконтроверзнијих случајева конфликта права онај између права нерођеног детета на живот и права мајке на избор.⁵³⁹ Како се у савременој култури испољава значај интересних група кроз заговарање и вршење утицаја у политичком и законодавном процесу, постоји реална опасност да се, у ситуацијама конфликта између права, имајући у виду динамику политичког процеса, дерогира оно за које се слабије лобира.⁵⁴⁰

Специфичност права на политичку партиципацију и аутономију

Људи, када делују унутар друштвених структура, теже постизању извесности. Идеја основних људских права настала је из потребе да се заштити појединац од (произвољне) употребе јавне моћи као способности да се утиче на неког да уради нешто што иначе не би урадио, а арбитрерности у поступању супротставља се легитимност захтева, његова оправданост и заснованост на праву, тј. друштвено оправдано коришћење моћи. Људска права подразумевају ограничавање државе у поступању и њену обавезу да правима обезбеди заштиту и минималне услове за њихов

⁵³⁸ J. Mchangama, G. Verdirame, “Human Rights Inflation”, The Freedom Rights Project, 2013, www.freedomrights.info, asp, 12. фебруар 2014.

⁵³⁹ R. R. Haule, “Some Reflections on the Foundation of Human Rights: Are Human Rights an Alternative to Moral Values?”, *Max Planck Yearbook of United Nations Law Online*, 10 (1)/2006, стр. 380.

⁵⁴⁰ *Ibid.*, стр. 381.

ефективитет. Пажња је стога у почетку фокусирала права која обавезују државу да се уздржи од одређених радњи па су таква права дефинисана као „слободе”. Слободе се могу позитивно дефинисати као аутономија и истински аутентично одлучивање, а негативно као слобода од мешања у одлучивање.⁵⁴¹ У том смислу се легитимним сматрају оне институције које су морално и легитимацијски јаке тако да могу да одрже и унапреде слободе као цивилизацијске норме које одражавају културолошко схватање оног шта чини „људскост” у социјално дефинишућем смислу, те на тај начин воде ка побољшању квалитета живота.

Право на политичку партиципацију утврђено је темељним документима о људским правима. УДЉП утврђује право на политичку партиципацију у члану 21.⁵⁴² Међународни пакт о грађанским и политичким правима предвиђа у члану 25, да сваки грађанин има право и могућност, без икакве дискриминације и без неоснованих органичења, да учествује у управљању јавним пословима било непосредно, било преко слободно изабраних представника, да бира и бити биран на повременим, општим и тајним изборима, у оквиру којих је осигурано слободно изражавање воље бирача, као и да буде примљен, под једнаким условима, у јавне службе своје земље.⁵⁴³ Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода регулисала је чланом 3 право на политичку партиципацију прописујући да ће Високе стране уговорнице, у разумним раздобљима, организовати слободне изборе тајним гласањем, у условима који обезбеђују слободно изражавање мишљења народа при избору законодавних тела.⁵⁴⁴

⁵⁴¹ L. Lazarus, “The Rights to Security”, *Philosophical Foundations of Human Rights* (eds. R. Cruft, S. M. Liao, M. Renzo), OUP Oxford, Oxford, 2015, стр. 432.

⁵⁴² UN, *Universal Declaration of Human Rights*, RES 217 A, 10 October 1948, www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf, asp, 14. фебруар 2015.

⁵⁴³ Видети детаљније у: Закон о ратификацији Међународног пакта о грађанским и политичким правима, *Службени лист СФРЈ*, 7/71, www.ljudskaprava.gov.rs/index.php/medunarodni-pakt-o-gradanskim-i-politickim-pravima/55-medunarodni-pakt-o-gradanskim-i-politickim-pravima, asp, 4. фебруар 2015.

⁵⁴⁴ Видети детаљније у: Council of Europe, *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, Rome, 1950, www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf, asp, 4. фебруар 2015.

Michael Ignatieff сматра да је неопходно људска права разматрати у историјском контексту као би артикулисао њихово оправдање, настојећи да за њих пронађе најмањи заједнички именилац који дефинише као „заједничку језичку конвенцију која омогућава иницијалну аргументацију и елементарни минимум на коме је могуће градити од различитих идеја о људским правима.”⁵⁴⁵ Конципирање људских права одвија се на основу тог схватања, а слободе као људска права се посматрају као предуслов за достојанствено људско постојање, усмеравају правно нормирање и, истовремено га суочавају са изазовима тестирајући га на тај начин.

У литератури се различити појмови везују за феномен партиципације, па се тако говори о политичком укључивању (*political involvement*), о директној акцији (*grass-roots activity*), о политичком деловању (*political action*), о политичкој партиципацији. Значај оваквог разликовања је у вези са одређивањем типологије политичке партиципације грађана где се основа разлика прави између политичког интереса као политичког укључивања који није у строгом смислу речи политичка партиципација која реално производи последице. Суштински, политичком партиципацијом преносе се захтеви и потребе грађана властима, омогућава се слобода изражавања и деловања, тј. активности која грађани могу утицати на процесе у друштву. Традиционалан начин политичке партиципације је учествовање у политичком процесу у контексту избора представника власти и активности везане за изборне кампање, док савремени начини укључују и бројне друге начине утицаја на власти, од студентских протеста и еколошког активизма, преко блокаде путева и до потписивања петиција.

Савременим демократским друштвом западног културолошког круга доминира хуманистичка перспектива и у оквиру ње се подразумева да социјална „људскост” мора укључивати право и способност да се врши значајан степен контроле над сопственом друштвеном судбином путем политичких права и

⁵⁴⁵ M. Ignatieff, “Human Rights as Politics and Human Rights as Idolatry”, *The Tanner Lectures delivered at Princeton University*, 2000, стр. 349.

привилегија.⁵⁴⁶ За област политичких права, најзначајнија је тзв. политичка партиципација или учешће у политичком одлучивању, односно процесу доношења одлука на различитим нивоима политичког организовања унутар једне друштвене заједнице — државе. Право на партиципацију грађана је услов функционисања демократског политичког система и фундаментални елемент демократске политичке културе. Политички субјективитет грађанина одређује право на политичку партиципацију, односно, права појединца да учествује у управљању јавним (државним) пословима.⁵⁴⁷ Таква права су, на пример, у најужем смислу речи, бирачко право и право на приступ јавним службама. Права која се налазе између грађанских и политичких права, као што су слобода изражавања, слобода окупљања и удруживања, неопходна су као предуслов да би се заиста учествовало у политичком животу и у доношењу одлука које се односе на целу заједницу, као и да би се остваривао задовољавајући ниво заштите грађанских и политичких права у једној држави.⁵⁴⁸ Правом на партиципацију се јемчи стварни утицај на вођење јавних послова и његов значај је фундаменталан за остваривање права уопште, јер је поверавање јавних овлашћења, у суштини, решавање о правима (и дужностима у вези са остваривањем тих права).

Унутрашњи аспект права на партиципацију одређује се као аутономија, тј. као слобода да се самостално одлучује, тј. решава о правима и као таква, аутономија је непосредно у вези са људским достојанством. Разматрање аутономије у оквирима категоричког императива подразумева да, на пример, у контексту кажњавања за кривична не може бити места за третман који не поштује људско достојанство. Индивидуална аутономија подразумева да појединац има право да одреди свој живот без уплитања друштвених или политичких власти или разних облика патернализма. Иако се израз „аутономија” користи у широком спектру друштвених односа и са специфичним значењем,

⁵⁴⁶ А. Фатић, С. Кораћ, А. Булатовић, *op. cit.*, стр. 222.

⁵⁴⁷ По правилу, ова права поседују само држављани, али се у неким државама она проширују и на странце са сталним пребивалиштем на њиховој територији.

⁵⁴⁸ В. Димитријевић, М. Пауновић, В. Ђерић, *op. cit.*, стр. 345.

у контексту права на партиципацију о аутономији се доминантно расправља у контексту колективних права. Уопштено говорећи, колективна права се одређују у контексту права као она која извиру из припадности групи, и у оквиру њих се аутономија испољава као право на самоопредељење које одражава аспирације да се самостално одлучује и управља. У преовлађујућем теоријском дискурсу о савременом демократском друштву, репрезентативност и транспарентност демократских процеса за све интересне и друге заинтересоване групе има значај који је упоредив са значајем већинске воље што истиче нормативни значај аутономије као основа за захтевање права.⁵⁴⁹ Правом на аутономију се признаје право на самоопредељење као начин да се има контрола над сопственим деловањем, и Hurst Hanum указује да је оно заправо крајњи исход развоја права истовремено истичући да, „аутономија нема циљ у себи самој, већ је политичко средство које осигурава ефективност других права и слобода”.⁵⁵⁰

Сматра се да партиципативна права по својим својствима уопштено говорећи припадају категорији основних права, као основни предуслови за заштиту свих врста основних људских права јер је обесправљен човек је, у битном смислу, и „обезљужен” човек.⁵⁵¹ Аутономија у себи садржи истовремено и пермисивни и фактор принуде.⁵⁵² У литератури се о манифестацији аутономије као праву блиско везаном за индивидуални и колективни идентитет у чијим основама је људско достојанство расправља као о концепту који трансцендира држављанство као оквир за утврђивање и уживање права.

Jack Donelly указује да је демократско самоопредељење израз принципа једнакости и аутономије у оквиру заједнице који су у средишту идеје о људским правима.⁵⁵³

⁵⁴⁹ А. Фатић, *Улога казне у савременој олигархијој демократији*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010, стр. 17.

⁵⁵⁰ Н. Hanum, *Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination: The Accommodation of Conflicting Rights*, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania, 2011, стр. 474.

⁵⁵¹ А. Фатић, 2010, *op. cit.*, стр. 17.

⁵⁵² Н. Hanum, *op. cit.*, стр. 474.

⁵⁵³ Ј. Donelly, *op. cit.*, стр. 297.

Will Kymlicka инсистира на праву на самоопредељење као начину да се специфична култура заштити од уништења.⁵⁵⁴

Никола Бељинац истиче да „ослањајући се искључиво на схватање слободе као одсуство ограничења, није могуће обезбедити интристично вредна добра као што је аутономија”, па се у оквирима либералне теорије „од државе захтева да се активно ангажује на промоцији оних добара која су спојива са аутономијом”.⁵⁵⁵

Легитимне потребе и права се остварују кроз политичко учешће у различитим облицима живота политичке заједнице, али како истиче Александар Фатић, „само уколико је политички систем сензибилисан за различите индивидуалне и колективне интересе, уколико је спреман да их прихвати и формира политику на основу њих, без предрасуда у њеном садржинском смислу, па је постављање брана партиципацији насиље, јер сам концепт партиципативне демократије имплицира да је потреба за политичком артикулацијом ставова легитимна грађанска потреба.”⁵⁵⁶ Међутим, различит методолошки приступ људским правима који „диктирају” различити културолошки кругови због различитог разумевања либералних политичких вредности (на пример, између муслимана и не-муслимана), доводи у питање својство људског бића не онда када га држава лишава стварних политичких права, већ и у другим ситуацијама, као што је то, на пример, у неким источним цивилизацијама, у вези са вршењем кривичног дела (на пример, одсецање делова тела као вид кривичноправног санкционисања).

⁵⁵⁴ Р. Кнеппер, *Criminology and Social Policy*, Sage, 2007, London, стр. 164–165.

⁵⁵⁵ Н. Бељинац, „Морална и политичка аутономија у теорији либералног мултикултурализма”, *Годишњак Факултета политичких наука, 1 део: Политичка теорија, политичка социологија, политички систем*, 5/ 2011, стр. 152.

⁵⁵⁶ А. Фатић, 2010, *op. cit.*, стр. 26.

Савремено редуктивно схватање људских права у целини као „права на људско достојанство”

Иако се о људским правима говори као о темељном начелу демократске политике, постоје практични проблеми у вези са самим појмом људских права које је тешко решити. Пре свега, доминантни начин одређивања људских права је такозвани „енумеративни“ приступ (Европска конвенција о људским правима, УДЉП итд.), који подразумева да се међународним конвенцијама наводе одређене групе права које се проглашавају „људским“ правима. Таква права укључују право на живот, право на учешће у политичком систему, право да се бира и да се буде биран на изборима, право на рад, на здраву животну средину итд. Иако сама наведена права углавном нису спорна, остаје нејасно по чему се она класификују као „људска“ права, и на који начин се разликују од грађанских и политичких права. Сама чињеница да се нека права конвенцијом проглашавају за „људска“ права, иако има нормативни значај, није нужно појмовно јасна. Стога је у политичкој и правној теорији дебата о људским правима стална.

Један од начина да се људска права јасно издвоје од грађанских права предложио је политички и правни филозоф Jeremy Waldron.⁵⁵⁷ Он сугерише да су људска права сва она права која су директно у вези са одржавањем биолошког живота и личног идентитета појединца, док су грађанска права она која доприносе добробити политичке заједнице. Jeremy Waldron сматра да се сва људска права могу свести на једно композитно право, и то на право на људско достојанство. Да би човек живео као достојанствено људско биће, он мора уживати нека права која, рецимо, не уживају они који су предмет тортуре и понижавања. У том смислу, сваком човеку се мора гарантовати достојанство. У литератури се деценијама резонује пример бескућника

⁵⁵⁷ J. Waldron, 2013, *op. cit.*, стр. 1.

у Америци и њихово право да обављају своје физиолошке потребе у јавности, тамо где остали грађани немају то право што је аргумент који је Jeremy Waldron наводио у свом закључивању о гарантовању људског достојанства које укључује и оне људе који живе на друштвеним маргинама.⁵⁵⁸ Ако бескућник нема услове да обавља физиолошке потребе код куће (јер нема „кућу“), а те потребе, очигледно, мора обављати, онда он има право да их обавља на улици, и нико не може то да му забрани или да га због тога кажњава или понижава. Човек може доживети искуства која угрожавају његову економску добробит, па и његов живот, може доспети на саму ивицу друштва, али он је у друштвеном смислу човек само док му друштво указује поштовање и уважава његово лично достојанство. Ова врста разумевања људских права има најмање две различите последице.

Очигледна врста последица разумевања људских права као права на достојанство указује на потребу да се појединци, са тачке гледишта државе, третирају као категорички субјекти без обзира на њихов друштвени, па чак и на њихов правни положај. Овакво схватање имплицира да и осуђеник за најтежа кривична дела, који је лишен грађанских права и служи дугогодишњу затворску казну, има исто оно право на људско достојанство које има најужорнији грађанин.⁵⁵⁹

Друга последица разумевања људских права као права на достојанство је у раздвајању концепција људског достојанства. Редуктивно, схватање људског достојанства одваја то достојанство од политичких права: могуће је немати политичка права (на пример, право на учествовање у политичком процесу), а ипак уживати људско достојанство у друштву. Људско достојанство није политичка категорија; оно се односи пре свега на поштовање друштва према личној добробити појединца и на свест појединца о томе да је легитимно да од друштва очекује да штити његове

⁵⁵⁸ Детаљније видети у:

I. Primoratz, A. Pavković, *Patritism: Philosophical and Political Perspectives*, Ashgate Publishing, UK, 2008, стр. 180; и
J. Waldron, “Homelessness and Issue of Freedom”, *UCLA Law Review*, 39/1991–1992, стр. 295–324.

⁵⁵⁹ Та последица је изразито значајна за разумевање моралног положаја осуђеника.

вредности као личности. Једна очигледна политичка последица је у томе да је, дакле, могуће боравити у политичкој заједници у којој човек није пуноправни члан и не може да учествује у институционалном животу у пуној мери (нема право гласа, нема право на здравствену заштиту као држављани, нити на запошљавање), а ипак уживати пуна људска права у смислу људског достојанства. Та последица отвара питања о квалитету јавног дискурса, то јест о начинима на који се држава и друштво могу опходити према појединцу а да тиме не угрозе његове темељне вредности и његово лично достојанство. Култура јавног дискурса тако постаје интегрални елемент поштовања људских права схваћених као право на људско достојанство.

Доктрина о људском достојанству примењена је у неким областима војне етике, конкретно у првој званичној војној етици за борбу против тероризма, коју је усвојила израелска војска (*Israeli Defense Force*). Реч је о етици за борбу против тероризма чији су аутори Asa Kasher, израелски филозоф, и Amos Yadlin, некадашњи шеф обавештајних служби Израела, која на један донекле изненађујући начин оправдава предузимање изузетно насилних мера према потенцијалним учиниоцима терористичких напада против државе Израел.⁵⁶⁰ Оба аутора сматрају да се из схватања људских права као права на људско достојанство може извести и политичка етика за државу која се данас популарно назива „дужност обезбеђивања заштите” (*duty to protect*), то јест да право на лично достојанство подразумева дужност државе да делује у заштити личног достојанства, против оних који представљају претњу за достојанство њених држављана, и то на начине који су, сами по себи, штетни за људско достојанство.

Asa Kasher и Amos Yadlin сматрају да је прихватљиво примењивати физичку присилу, па и тортуру, над заробљеним терористима како би се спречили будући терористички напади и открили други учесници у терористичкој завери, јер сама претња тероризмом представља иманентни напад на људско достојанство грађана Израела. Оваква аргументација одговара идеји

⁵⁶⁰ A. Kasher, A. Yadlin, “Military Ethics of Fighting Terror: An Israeli Perspective”, *Journal of Military Ethics*, 4 (1)/2005, стр. 3–32.

људских права према којој су она везана за државу (*statist logics of human rights*) и која се изводи из тзв. хегемонистичке логике људских права за коју Nigel Rapport and Joanna Overing истичу да је одређује „врлина кроз манифестацију моћи, тј. моћ одређује права, па је право оног који је моћнији да се меша у ствари слабијих од себе како би на тај начин спроводио своје интересе и своју, у смислу „врлине” супериорнију, верзију права.⁵⁶¹ Ова врста аргументације одговора не делује уверљиво, па тако ни теоријски солидно, због тога што се људско достојанство не може третирати партикуларно, као људско достојанство држављана једне државе, док се оно истовремено одриче неким другим људима, чак иако су они терористи.

Asa Kasher и Amos Yadlin својом начином аргументовања „обрћу“ смер деловања аргумента о достојанству тако што настоје да принцип људских права као права на лично достојанство употребе не да би ограничили, него напротив, да оправдају репресивну улогу државе, само не према својим грађанима, него према неким другим појединцима. Истовремено, они својом аргументацијом нарушавају принцип универзалности моралних начела, јер тврде да је дужност државе да понуди заштиту ограничена на одређену групу субјеката, што онда отвара простор да држава тероризише неке друге субјекте, у име заштите својих држављана. Овај став је предмет критике у литератури јер је „питање људског достојанства веома осетљиво, зато што друштво систематски нарушава људско достојанство неких својих чланова да би унапређивало људско достојанство својих других чланова”.⁵⁶²

У литератури се сугеришу најмање три облика у којима права ступају у интеракцију: позитиван, негативан и балансиран.⁵⁶³ Иако се аргументација коју дају Asa Kasher и Amos Yadlin чини веома проблематичном, ипак је значајно имати у виду чињеницу да је њихова конструкција војне етике институционализована и да је већ више од деценију на снази у израелској војсци и у

⁵⁶¹ N. Rapport, J. Overing, *op. cit.*, стр. 181.

⁵⁶² А. Фатих, С. Коран, А. Булатовић, *op. cit.*, стр. 224.

⁵⁶³ A. Eide, “Interdependence and Indivisibility of Human Rights, Human Rights in Education”, *Science, and Culture: Legal Developments and Challenges* (eds. Y. Donders, V. Volodin), Ashgate Publishing, UK, 2007, стр. 11–52.

израелском друштву. Међутим, редуктивно схватање људских права засновано на аргументу о људском достојанству који је конструисао Jeremy Waldron супротстављено је и управо потенцира да сви имају право на људско достојанство, укључујући и учиниоце тешких кривичних дела. Тако, према екстензији, право на људско достојанство имају и терористи јер је „људско достојанство психолошки и социјални одраз испуњености људских права”.⁵⁶⁴ Овакво разумевање људских права у пракси показао је норвешки суд када је одлучио да је о основана тврдња о кршењу људских права коју је изнео масовни убица Anders Breivik, истичићи да је забрана нехуманог и понижавајућег третмана темељна вредност демократског друштва и да она важи за све и када је реч о третману терориста и осуђеника на законом предвиђену максималну казну затвора.⁵⁶⁵ Такође, разумевање људских права кроз концепт људског достојанства омогућава њихово разумевање и рецепцију у различитим културним и религијским традицијама. Минимални ниво достојанства грађанина у смислу минимума права, захтева да држава омогућава хуман третман у свим битним сегментима, а уколико друкчије поступа, то представља најдрастичније кршење људских права.

Нормативистичка схватања људских права кроз модел конвенција

Упркос данас преовлађујућој реторици људских права, да су универзална, неотуђива, инхерентна човеку, дискурс о људским правима је историјски посматрано, скорашњи феномен, који је културолошки утемељен у оквиру западног цивилизацијског круга, политички условљен и нормиран међународним документима. Савремени универзалан режим међународних односа који је битно обележен деловањем Уједињених нација је сложен

⁵⁶⁴ А. Фатић, С. Коран, А. Булатовић, *op. cit.*, стр. 222.

⁵⁶⁵ Видети: The Guardian, “Anders Breivik’s human rights violated in prison, Norway court rules”, www.theguardian.com/world/2016/apr/20/anders-behring-breiviks-human-rights-violated-in-prison-norway-court-rules, *asp*, 20. април 2016.

систем који чине међународни документи, институције и нормe. Утицај међународног права је постао наглашен интернационализацијом људских права јер је тиме до тада владајући принцип реципроцитета у међународним односима замењен бригом за колективне потребе, фундаменталне вредности и обликовање јавног интереса.⁵⁶⁶

У оквиру система институција УН развијени су обимни стандарди у бројним конвенцијама, декларацијама и резолуцијама, који се односе на већ призната права и питања политике које утичу на људски развој у области људских права. Међународни, мултилатерални уговори о људским правима који су закључени под окриљем УН главни су извор савременог међународног права о људским правима, а поред њих су значајни и регионални системи заштите међу којима се по развијености издвајају Европска конвенција о људским правима из 1950. године са припадајућим протоколима, Америчка конвенција о људским правима из 1969. године и Афричка повеља о људским правима и правима народа из 1981. године.⁵⁶⁷

Међународне конвенције су међународни уговори који су правно обавезујући за државе — држава која ратификује конвенцију обавезује се да поштује и примењује њене нормe које имају снагу закона. Корисници међународних конвенција су људи у надлежности држава потписница (држављани, људи на њеној територији и сви они који ради остваривања својих права зависе од одлука њених органа, па и они који су држављани државе која се није међународно обавезала) које су се потписивањем обавезале да гарантују, поштују и штите права корисника.⁵⁶⁸ Субјективна права која проистичу из једне конвенције гарантују све потписнице те конвенције, па људска права нису унутрашња, неприкосновена ствар државе, интерес других чланица међународне заједнице за испуњавање преузетих обавеза је легитимитан јер су то обавезе које делују *erga omnes*, према свима.

⁵⁶⁶ В. Димитријевић, М. Пауновић, В. Ђерић, *op. cit.*, стр. 59.

⁵⁶⁷ *Ibid.*, стр. 63–64.

⁵⁶⁸ *Ibid.*, стр. 84–85.

Имплементација међународних норми о људским правима предвиђених конвенцијама заснива се на креирању и ефикасном функционисању механизма за примену међународних инструмената о људским правима тј. конвенција, а који се стварају инкорпорацијом међународних норми како би права била остварива.⁵⁶⁹ Већина међународних конвенција о људским правима не могу да се непосредно примењују без додатног прецизирања, тј. нису саме по себи извршиве (*self-executing*) јер се примењује тзв. дуалистички концепт који преовлађује у рецепцији међународног права.⁵⁷⁰ Дуалистичка решења подразумевају стриктну одвојеност међународног од националног права, због које се инкорпорација међународног права одвија путем доношења унутрашњег законског акта чију садржину чини међународна конвенција. Монистичко решење је примењено у Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода која има примат над националним (домаћим) законодавством. Њене одредбе имају квалитет тзв. „директне примењивости” (*direct applicability*) и сматрају се интегралним делом домаћег (позитивног) права. Све одредбе домаћег права које су у колизији са одредбама Европске конвенције неуставне су, незаконите и не смеју се примењивати.

Рјан Гудман и Дерек Јинкс закључују да систем међународних конвенција о људским правима помаже њихово усвајање у националним оквирима тако што се повећава истуреност и легитимација норми о људским правима јер су, по правилу, међународне конвенције широко прихваћене.⁵⁷¹ Шира ратификација конвенција о људским правима има важну улогу у процесу изградње културе људских права у националним оквирима. Државе сигнализирате корист од ратификације конвенција о људским правима управо због универзалне или широке ратификације

⁵⁶⁹ *Ibid.*, стр. 87.

⁵⁷⁰ Н. Ханум, “The Status of the Universal Declaration of Human Rights in National and International Law”, *The Georgia Journal of International and Comparative Law*, 25/1996–1996, стр. 288.

⁵⁷¹ R. Goodman, D. Jinks, “Measuring the Effects of Human Rights Treaties”, *European Journal of Inetrantional Law*, 14 (1)/2003, 182.

што има и експресивну функцију у глобалним оквирима, као и конститутивну функцију у националним оквирима.⁵⁷²

Costas Douzinas сматра да људска права одражавају вредности норми у смислу релативизације вредности, што следи идеју да су људска права као међународна права, правни исход политичког оспоравања правне ваљаности (у смислу међународног права) остваривања појединих облика моћи.⁵⁷³ Како такво оспоравање опстаје и након ступања на снагу међународног инструмента који гарантује људско право у међународном праву, разматрање природе и обима права у одређеном контексту присутно је као изазов у оној мери у којој различити индивидуални или колективни спорови који траже правно разрешење. Кад се права трансформишу из политичког захтева у нормирано право, људска права подупиру нове политичке пројекте који су засновани на успостављеним правилима која усмеравају дистрибуцију и вршење власти, па се у том смислу чини исправним закључивање да нека права, у принципу, могу имати универзалан статус у међународном праву.⁵⁷⁴

Нормирање путем система конвенција има ограничења у погледу ефикасног спровођења примене норми које су у њима садржане за шта тела за надзор над спровођењем конвенција и контролу примене људских права немају капацитет да превазиђу. Државе имају надлежност и примарну обавезу да омогуће приступ правима, али и да истраже, казне, и спречавају њихово кршење. Ефикасно санкционисање за непоштовање преузетих обавеза метафорично се описује као „заробљено у вакууму”, али, генерално узев, у стручном дискурсу постоји сагласност да је квалитет поштовања основних људских права и слобода у већој мери условљен квалитетом управних механизма и процедура него самим постојањем уставних гаранција.⁵⁷⁵ Због тога

⁵⁷² *Ibidem*.

⁵⁷³ C. Douzinas, *Human Rights and Empire: The Political Philosophy of Cosmopolitanism*, Routledge, UK, 2007, стр. 285.

⁵⁷⁴ M. A. Jovanović, *Collective Rights: A Legal Theory*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, стр. 13.

⁵⁷⁵ E. L. Lutz, E. F. Babbitt, H. Hannum, “Human Rights and Conflict Resolution from the Practitioners’ Perspectives”, *The Fletcher Forum of World Affairs*, 27 (1)/2003, стр. 175.

се постављају стандарди на међународном нивоу и усмерава пажња тела за надзор над спровођењем конвенција на хармонизацију међународног права и домаћег законодавства како би се мотивишуће деловало на законодавне и административне реформе које би требало да осигурају примену норми међународних људских права.⁵⁷⁶

Чини се да је кључна мањкавост конципирања људских права путем система конвенција опасност да се људска права редукују, сходно позитивистичкој правној доктрини, на она која су правом одређена као људска права, јер би онда људска права могла да постоје само ако су правно нормирана док би промене у нормирању водиле губитаку права. Историјски развој људских права почива на уверењу да права постоје као морални импертиви који би требало да буду преточени у правни и институционални контекст како би била могућа њихова делотворна заштита путем институција које располажу репресивним овлашћењима. Ти морални императиви стоје изнад сваког правног прописа и институције и требало би их тако конципирати да људи могу да их као такве разумеју и да се идентификују са њима.

Слојевити модел репресивног деловања против организованог криминала у циљу заштите људских права

Друштвена реакција на криминал се испољава као превенција и репресија и њу условљава више фактора. Важност коју друштво придаје борби против организованог криминала, како указују Richard Mörbel и Sönke Schmidt, у вези је са тешкоћама да се с њим носи.⁵⁷⁷ Интеракционистичка перспектива објашњава да

⁵⁷⁶ The United Nations, *The United Nations Human Rights Treaty System*, Fact Sheet No. 30/ Rev, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, New York and Geneva, 2012, стр. 21–35.

⁵⁷⁷ R. Mörbel, S. Schmidt, *Prevention and Suppression of Organised Crime Future Action Perspectives from a German and a European Angle*, Friedrich Ebert Stiftung, Berlin, 2007, стр. 16.

кад се једномзначи, тј. „етикетира” неки феномен, онда то представља окидач за будуће тумачење и предузимање акција у склопу друштвене реакције на ту појаву, а пажња се првенствено усмерава на симптоме, док су узроци и дугорочне последице у другом плану.

Репресивно деловање као вид друштвене интервенције у склопу друштвене реакције на криминал примењују специјализоване институције које располажу репресивним овлашћењима (полиција, правосуђе, тужилаштво, институције за извршење кривичних санкција) и у оквиру свог делокруга надлежности предузимају мере откривања, гоњења и пресуђења кривичних дела и учинилаца.

Слојевитост репресивних мера је у вези са различитим нивоом овлашћења за њихову примену. По традиционалној хијерархији овлашћења, полиција има најнижи ниво репресивних овлашћења. На базичном нивоу репресивне мере се спроводе као откривање извршених кривичних дела, откривање и проналажење учинилаца кривичних дела, те обезбеђење ваљаних личних и материјалних доказа. У наредној етапи следи оптужење учиниоца, а након тога се доноси пресуда о проглашењу оптуженог кривим и изрицање кривичне санкције. Након правоснажности пресуде коју доноси надлежни органи спроводи се извршење правоснажне кривичне санкције. Међутим, слојевитост је почела да нестаје као последица како промена у полицијском раду, тако и глобалних процеса који су омогућили експанзију организованог криминала. Организовани криминал је доживео преображај у смислу комплексности и софистицираности због чега се традиционалан, реактиван начин полицијског рада испољавао као неефикасан у контроли криминала. Функција полиције се проширује кроз „проблемски оријентисан рад полиције” који је, између осталог, заснован на повећаној ефикасности полицијског рада и проактивном деловању и фокусира безбедносне претње. Даљим развојем полицијске функције она је обухватила и криминалистичко–обавештајни рад који је, у највећој мери, усмерен према потенцијалним и стварним извршиоцима кривичних дела.

Захваљујући процесима у вези са глобализацијом, укључујући глобализацију тржишта и развој електронских финансијских трансакција и Интернета, формирана је перцепција организованог криминала као безбедносне претње. Реакција на криминал следи етикетирање на основу процене значаја коју он има као претња која угрожава друштво. Такође, претпоставља се да је интензитет репресије директно пропорционалан потребном потенцијалу за смањење његовог обима по линеарном закључивању према ком је за већу претњу потребна интензивнија репресија. Тако контролни механизми постају конзервативнији и строжи, нарушава се слојевитост примене репресивних мера, а императив одржања заједнице превладава идеју о правима и слободама појединца.⁵⁷⁸ Кривичнопроцесни аспекти савременог институционалног супростављања организованом криминалу, осим спровођења општих мера на откривању и проналажењу извршилаца кривичних дела, подразумевају и примену посебних репресивних мера, односно, примену посебних истражних техника као што су акустичне методе надгледања и тзв. прислушкивање, визуелне методе надгледања (опсервација и инсталација видеокамера), контрола писама и промета поштанских пакета, контрола пословних и личних банковних рачуна, ангажовање информаната, скривених лица и прикривених истражитеља и контролисање испорука, тј. транспорта помоћу опсервације, прислушкивања или уз пратњу прикривених истражитеља итд.⁵⁷⁹ Такође, пошто дела организованог криминала по правилу доносе велику имовинску корист репресија организованог криминала подразумева и примену мера заплене и конфискације имовине проистекле из кривичног дела.

Суочавање са организованим криминалом под одређеним околностима укључује дерогацију традиционалних либералних грађанских слобода. Питање о људским правима у контексту савремене политике борбе против организованог криминала може се у финалној инстанци редуковати на утврђивање садржаја трансакције која подразумева одређени реципроцитет у

⁵⁷⁸ О. Андонов, В. Станковић, *op. cit.*, стр. 147.

⁵⁷⁹ М. Шкулић, *op. cit.*, стр. 481.

добрима која су предмет те трансакције а која се може поставити као разматрање на нивоу *quid pro quo* („нешто за нешто”).

Према разумевању грађанских права у демократском и либералном друштву, она укључују право на приватност, слободно кретање, самостално одлучивање о томе како ће се изјашњавати о појединим темама, да ли ће човек одговарати на поједина питања, да ли ће давати податке о свом приватном животу, тј. право на личне тајне.⁵⁸⁰ Применом посебних истражних техника као вида репресивних мера доводи се у питање управо право на чување тајни од институција. Ако држава примењује за свакодневни живот неуобичајене методе као што су праћење, прислушкивање, прегледање отпада, саслушавање познаника, она на тај начин нарушава аутономију појединца као људског бића, односно, његово или њено право на тајну коју одбија добровољно да саопшти.⁵⁸¹ Праву на људско достојанство пред државом које се испољава у конкретној сфери права на приватност и тајне, супротстављено је право државе (и као морално право) да наруши приватност грађана онда када постоји довољно снажна сумња да је садржај тајни криминалан, тј. такав да угрожава општи интерес у обиму који представља кривично дело.⁵⁸² Основ оправдања нарушавања приватности од стране државе као искорака изван уобичајеног етичког оквира даје принцип реципроцитета: ако грађанин наруши право другог грађанина или друштва као колектива тиме што изврши кривично дело, он се самим тим аутоматски лишава сопственог права које је еквивалентно оном које је нарушио.⁵⁸³ Морални ризик је неминован када се примењују специјалне истражне технике према оном за кога нема јасних индиција да је извршио кривично дело, само на основу сумње или неких спољашњих индикација (на

⁵⁸⁰ Етичко становиште подразумева да то право не постоји у сваком приватном контексту и не односи се на све тајне. Видети детаљније у: А. Фатић, С. Кораћ, А. Булатовић, *op. cit.*, стр. 225.

⁵⁸¹ *Ibidem.*

⁵⁸² *Ibid.*, стр. 226.

⁵⁸³ *Ibid.*, стр. 227.

пример, социјализације са криминалцима или терористима).⁵⁸⁴ Овај ризик балансира потреба за установљавањем истине, тј. да се дође до доказне грађе за откривање, расветљавање и пресуђивање конкретне кривичне ствари организованог криминала, а његова адекватна контрола захтева постојање јасног оквира овлашћења, структура индиција и поуздан систем за заштиту случајно откривених информација.

Традиционално оправдавање државне принуде и репресије се заснива на идеји да су права условљена начином на који се користе и да је због тога могућа њихова дерогација под одређеним условима. Коришћење права које је непорекливо, али противно утврђеним условима, доводи до ситуације у којој се то право одузима.⁵⁸⁵ Ово је основ да се „неко ко припрема терористичку акцију, затвори, испитује и од њега на различите принудне начине добије информације које су корисне за спречавање терористичких акција, јер он угрожава фундаментална права других и тиме даје право држави да, у име свих других грађана, према њему поступа као према средству”.⁵⁸⁶

У функционисању кривичноправног система, а посебно у оквиру пеналне репресије која представља меру типа *ultima ratio*, очигледно је веома лако могуће нарушавање људског достојанства уколико дође до одступања од етичких стандарда или се јави и најмања неравноправност или незаконитост. Етички стандарди о којима је реч су интуитивно јасни, али нису експлицитно формулисани и нормативизовани, што упућује на закључак да је њихово кршење чешће од оног што би се могло толерисати као инцидент. Поступање у складу са законом је главни аргумент који се користи за оправдавање криминалне политике, али недостаје аутентично разумевање те политике у смислу да оно почива на јасном разумевању етичких начела. Када држава наступа проактивно у циљу друштвене контроле, то су граничне ситуације са тачке гледишта људског достојанства

⁵⁸⁴ A. R. Ivanović, „Uloga i značaj sumnje u szbijanju i sprečavanju savremenih oblika kriminaliteta”, *Зборник радова: Примјена савремених метода и средстава у сузбијању криминалности*, International Association of Criminalists, Brčko, стр. 345–360.

⁵⁸⁵ *Ibid.*, стр. 229.

⁵⁸⁶ *Ibid.*, стр. 228.

у којој се испољавају и интензитет и аутентичност тог деловања у смислу моралне оправданости.

Ефикасна борба против организованог криминала је саставни део питања о јавној безбедности, па јавна политика у тој области може имати легитимитет само ако је заснована на широкој друштвено–политичкој дебати. Стратегија ове врсте треба да обухвати питања институционалних надлежности, организацију размене података и информација како би се очувале грађанске слободе и права, али и сасвим конкретна питања који се односе на сарадњу између правосуђа, полиције и институција у безбедносном сектору. На тај начин се обезбеђује неопходан оквир за мобилизацију потребних ресурса и истовремено се уважавају права и демократско учешће грађана.

Стратегија борбе против организованог криминала би требало да буде примерена специфичним околностима и дизајнирана тако да одговара појавности (нивоу, форми и узроцима) овог типа криминалитета. Избор одговарајућих мера репресије условљава природа конкретног деликта организованог криминала као и могућности и проблеми у вези са применом одређеног модела. Адекватно решење којим би се одржавала слојевитост репресивних мера у односу на људска права у вези је са инстистирањем на томе да примена репресивних мера није нужна у свакој конкретној ситуацији, доносно, да се трага за повољнијим пропорцијама између минимално неопходног нарушавања приватности грађана и оптимално квалитетних резултата у примени репресивних мера.

Однос оперативних аспеката заштите људских права са новим схватањима „људске безбедности“

Процес развоја људских права обележен је променама у њиховој концептуализацији као и њиховом опсегу и броју који се креће у правцу сталног увећавања. Људска права су постала широко

прихваћен нормативни концепт од значаја за политичке процесе, како на међународном тако и на унутрашњем плану.⁵⁸⁷

Безбедност је као основно људско право гарантована кључним међународним документима о људским правима.⁵⁸⁸ Људска безбедност је парадигма која означава нов, модеран концепт безбедности, а који је усмерен на динамично сагледавање друштвених проблема у широком спектру који креира изложеност појединаца и заједница директним и индиректним безбедносним претњама које потичу од државних и недржавних актера.⁵⁸⁹ Референтни објекат људске безбедности је појединац, а не држава.⁵⁹⁰ Безбедност у традиционалном смислу је одсуство претње, док људска безбедност није само одсуство претњи, већ подразумева да су одређене дефинисане потребе и права задовољени на оптималан начин. Уважавајући реалност у којој је могуће да различита људска права дођу у колизију, људска безбедност као приступ фокусира конкретне претње безбедности и претње за људска права, било да је реч о индивидуалним или колективним правима и указује на универзалност и примат људских права и слобода које имају фундаменталан значај за људски живот, па се на тај начин демонстрира комплементаран однос концепта људске безбедности са концептом људских права.⁵⁹¹

Копенхашка школа безбедносних студија секуритизацију дефинише као „један од нивоа анализе претњи усмерених ка референтном објекту безбедности, а које могу бити ратне и не ратне, при чему указују на референтни објекат заштите и какав је облик

⁵⁸⁷ S. Alkire, *A Conceptual Framework for Human Security*, Working Paper 2, Centre for Research on Inequality, Human Security and Ethnicity, Queen Elizabeth House, University of Oxford, 2003, стр. 37.

⁵⁸⁸ Право на безбедност је, уз право на живот и слободу, гарантовано чланом 3 УДЉП, док је у Међународном пакту о грађанским и политичким правима наведено засебно, чланом 9.

⁵⁸⁹ UNDP, *Human Security in Theory and Practice: An Overview of the Human Security Concept and the United Nations Trust Fund for Human Security*, стр. 5–7, www.un.org/humansecurity/sites/www.un.org/humansecurity/files/human_security_in_theory_and_practice_english.pdf, asp, 6. јун 2015.

⁵⁹⁰ М. Липовац, Л. Глушац, „Перспективе концепта људске безбедности, *Култура њолица*, 8 (16)/2011, стр. 63.

⁵⁹¹ S. Alkire, *op. cit.*, стр. 39–40.

претњи”.⁵⁹² Секуритизација представља тенденцију политичких субјеката да драматизују неко питање, тако да се чини да оно има апсолутни приоритет. Владимир Гречоћ и Срђан Кораћ указују да је „драматично представљање појединих друштвених проблема и наглашавање наводне угрожености заједничких вредности отворило је простор примени екстремних мера и, у крајњем исходу, мешању органа власти у подручје неприкосновене приватности грађана”.⁵⁹³ Граница између сфере јавног и приватног тако се помера у корист јавног, чиме се приватност потискује у други план, што индиректно подрива нека основна начела демократије, која су усмерена на заштиту приватне сфере живота. Због нарасле опасности „од нетрадиционалних претњи безбедности, организованог криминала и тероризма, чије су штетне последице по виталне државне вредности у појединим случајевима биле погубније (разорније) од традиционалних претњи”, данас се, као последица секуритизације, сузбијање ових облика криминала спроводи на свим нивоима и одражава се, у великој мери, и на обичног грађанина.⁵⁹⁴

Традиционална перспектива унутрашње безбедности подразумевала је ниску инциденцу криминала. Безбедност се у оквиру концепта људске безбедности амбициозније схвата, јер подразумева да се осим неутралисања традиционалних безбедносних претњи, утиче и на квалитет живота становништва у правцу оптималног задовољења свих битна права. У случајевима када се угрожавају оптимална права становништва на разумно квалитетан живот, сматра се да постоје проблеми у људској безбедности што води хипер–секуритизацији. Rita Taureck подсећа да се хипер–секуритизација може избећи уколико се секуритизација одвија кроз етапе: идентификацију егзистенцијалних претњи, хитног поступања и деловањем на основу

⁵⁹² О. Андонов, „Очување и реализација националних интереса и безбедносна политика ЕУ”, *Међународни проблеми*, 45 (1)/2013, стр. 90–91.

⁵⁹³ В. Гречић, С. Кораћ, „Политички дискурс екстремне деснице у Западној Европи”, *Међународни проблеми*, 44 (2)/2012, стр. 213.

⁵⁹⁴ М. Мијалковски, *op. cit.*, стр. 109.

повезивања више секторска, уз помоћ флексибилније утврђених правила.⁵⁹⁵

Промене у схватању безбедности условиле су потребу за њеним ужим одређењем које се сада везује за „слободу од страха” код које је нагласак на морално оправданом и неопходном превентивном или репресивном деловању како би се обезбедила и заштитила људска права.⁵⁹⁶ Од суштинског значаја за функционисање демократије и делотворно остваривање права је одговорност за њихову заштиту која се поставља у вези са институцијама које располажу репресивним овлашћењима.

Репресија и систем кривичне правде представљају битан фактор добробити код људи. Полиција има функцију повећања осећаја добробити, јер на нивоу заједнице омогућава суочавање са безбедносним претњама. Извршење кривичног дела у контексту права, представља кршење правне норме, али у контексту квалитета живота реч је о претњи или нарушавању вредности. Пошто „показивање моћи у безбедносној сфери неминовно разоткрива симетричан или асиметричан однос моћи учесника (субјекта безбедности и субјекта опасности)”, онда полиција у вршењу своје функције може негативно утицати на добробит грађана, пошто може бити и фактор фрикции у остваривању те добробити.⁵⁹⁷

Вредности у друштву обликују сложenu мрежу међузависних смерница, па „уколико нас доводе до задовољавајућих резултата, онда су адекватне”.⁵⁹⁸ Питање добробити је питање прављења комплетне слике вредности у друштву, у зависности од тога како је добробит дефинисана. Објективна добробит је, стандардно, заснована на статистичким подацима као што су бруто национални доходак, просечан износ зараде и сличним показатељима

⁵⁹⁵ R. Taureck, “Securitisation Theory and Securitisation Studies”, *Journal of International Relations and Development*, (9)/2006, стр. 53–61.

⁵⁹⁶ М. Липовац, Л. Глушац, *op. cit.*, стр. 62.

⁵⁹⁷ М. Мијалковски, „Комплементарност људске, националне и колективне безбедности”, *Војно дело*, 60 (2)/2008, стр. 120.

⁵⁹⁸ О. Павићевић, А. Булатовић, „Моралне основе друштвеног поретка и криминал”, *Зборник радова Института за криминологију и социолошка истраживања*, 34 (1)/2015, стр. 36.

материјалног благостања који се типично сматрају елементима добробити. Субјективна добробит је вишедимензионални кон-структ који обухвата задовољство животом и већу учесталост пријатних афеката, а мању оних непријатних. Субјективна добробит има везе са слободом и због тога репресија негативно делује на њу. Објективна и субјективна добробит не морају да буду у односу кореспонденције, већ комплетна реална слика вредности у друштву може показивати да се они налазе у колизији.

Полицијски рад је под великим утицајем јавне дискусије о људској безбедности, јер њега у изворном смислу дефинише борба против криминала и одржавање друштвеног реда.⁵⁹⁹ Репресивна контрола се руководи искључиво анализама о безбедности. Међутим, добробит се различито одређује у зависности од вредности заједнице, па је могуће и кумулативно повећање добробити чак иако се повећава угрожавање одређене вредности. У контексту права, безбедност се може одредити као цена поверења коју грађанин даје држави и законодавцу. Иако се, у смислу генералне превенције, свака репресивна функција примењује и са намером да врши одређени превентивни утицај, било да је то очекивање основано или не, интензивирање репресивног полицијског рада, уместо да повећа, може угрожавати људску безбедност путем нарушавања права на слободу од државног терора. Ово је посебно изражено у вези са применом специјалних истражних техника где безбедносни ефекти у смислу људске безбедности подразумевају испуњавање потребе за минималном употребом специјалних овлашћења уз максималне безбедносне ефекте, што се остварује пре свега процедуралним ограничењима за примену појединих истражних техника како оперативни рад не би фактички угрожавао људску безбедност.⁶⁰⁰ На тај начин се, и у контексту усмеравања репресивних мера ка одређеним дисфункционалностима у заједници, а сходно

⁵⁹⁹ А. Фатић, С. Коран, А. Булатовић, *op. cit.*, стр. 236.

⁶⁰⁰ Federal Bureau of Investigations, *Domestic Investigations and Operations Guide 2011*, стр. 95, <https://vault.fbi.gov/FBI%20Domestic%20Investigations%20and%20Operations%20Guide%20%28DIOG%29/fbi-domestic-investigations-and-operations-guide-diog-2011-version/fbi-domestic-investigations-and-operations-guide-diog-october-15-2011-part-01-of-03/view>, asp, 14. новембар 2015.

надлежности, делује у праву оптимизације односа у заједници, доприносом увећавању друштвеног капитала који има најзначајнију улогу у нашем осећају субјективне добробити.

Појам „безбедносне државе“ у светлу изазова од организованог криминала

У модерној националној држави, у контексту безбедности, кључни принцип је разликовање унутрашње и спољне безбедности и сходно томе утврђивање различитих улога полиције и војске као њених чинилаца са посебно дефинисаним функцијама. Традиционална улога војске се одређује у контексту секуритизације територије у односу на чиниоце изван ње. Суштинска функционална разлика у деловању полиције се одређује према обиму репресивне моћи са којом она располаже у суочавању са претњама. Michel Foucault дефинише полицијску функцију као скуп средстава путем којих се државна власт може увећавати док, истовремено, одржава државу у добром стању. Полиција је тако израз калкулација и техника које омогућавају динамичан, стабилан и за контролу подобан однос између унутрашњег портета државе и развоја сопствених снага.⁶⁰¹ Функција савремене полиције се одређује у вези са друштвеним благостањем које би полиција требало да подржава својим деловањем у оквирима закона и прописа.

Модерна национална држава се суочава са изазовима који представљају и унутрашње и спољне претње. Правне норме се доносе у циљу унапређивања стабилности друштва. Модерни изазови безбедности подстакли су развој додатних институционалних фактора безбедности, па у савременој држави ту функцију имају и обавештајне агенције, специјалне и паравојне јединице и жандармерија.

⁶⁰¹ M. Foucault, *Security, Territory, Population*, Palgrave Macmillan, United Kingdom, 2009, стр. 408.

Глобализација је утицала на развој међузависности у свету и због тога су савремене непосредне претње заправо непознате. То је зато што су се претње, као што су тероризам и организовани криминалитет, илегалне миграције и трговина наркотицима, трансформисале на начин који упућује да је потребна реалокација њихове адекватне контроле и сматра се да са њима није могуће успешно се суочавати искључиво применом војног деловања или полицијским радом, већ да је неопходан комбиновани приступ.⁶⁰² Формирање жандармерије као специфичне структуре са репресивним облашћењима, управо то рефлектује, иако је упитно у погледу људских права и закона. Она је део оружаних снага за одржавање поретка, јавног реда и борбу против криминала.

Хибридне војно–полицијске снаге, односно, полицијске снаге са војним статусом у оперативном деловању нису обавезане конвенционалним нормама, чиме се уклања њихова одговорност у поступању. Историјски примери репресивног деловања оваквих структура у циљу очувања поретка као фундаменталног за безбедност заједнице налазе се у не–демократским и аутократским режимима. За време док је Бенито Мусолини био на власти у Италији, ову функцију су вршили карабињери (*Carabinieri*), а у Шпанији, у режиму генерала Франка, њу је вршила Цивилна гарда (*Guardia Civil*), и ове оружане структуре су успешно деловале у оквирима обезбеђивања унутрашње безбедности. Управо је овакво историјско искуство утицало на приписивање садржаја изразу „полицијска држава” којим се у најширем кругу означава држава чији поредак представља антипод у односу на концепт правне државе, тј. државу у којој власти масовно и интензивно користе свој репресивни апарат, најчешће у облику полиције или безбедносних служби (тајна полиција) са циљем остваривања веће контроле над становништвом. Појам полицијске државе повезан је са тоталитарном државом, иако има примера да су у номинално демократским државама репресивни органи

⁶⁰² U. Schneckener, “Fragile Statehood, Armed Non–State Actors and Security Governance”, *Private Actors and Security Governance* (eds. A. Bryden, M. Caparini, Lit Verlag, Berlin, 2006, стр. 24.

добили велика овлашћења, у околностима проглашеног ванредног стања.⁶⁰³

У савременој националној држави јасно се уочава процес нестајања традиционалог принципа за обезбеђивање безбедности, уклањање институционалних разлика између војске и полиције, разлика између ратовања и полицијског рада, тј. полицијско деловање се милитаризује. Разматрајући развој друштвеног реаговања на безбедносне претње, Denis Bailey указује на „парадокс отвореног друштва” у коме се одвија процес „цитаделизације” САД који се ослања на повећавање интрузије у права грађана.⁶⁰⁴ Криминал се перципира као озбиљна унутрашња безбедносна претња као и на нивоу међународне заједнице, а реторика објављивања рата транснационалном организованом повезује се са идејама о милитаризацији институција које гоне учиниоце дела.

Док је пре терористичких напада у Њујорку 2001. године, **FBI** могао да покрене истрагу против неког само ако претходно прикупи доказе који би упућивали на неку врсту криминалне активности, нова званична упутства уводе „процену” као нову фазу у истрази која омогућава да се уз помоћ интрузивних, специјалних истражних техника, истражују лица и институције и без доказа и без сумње у погледу евентуалне незаконите активности оних који се истражују, просто на основу „сумњивости” без покрића чиме се практично дерогира претпоставка невиности.⁶⁰⁵ **Након** терористичких напада у САД, у септембру 2001. године, већ у октобру те године усвојен је, са становишта људских права и слобода, контроверзан закон, тзв. Патриотски закон (*Patriot Act*) који омогућава неоправдано задирање у право на приватност и слободу изражавања проширивањем овлашћења у погледу

⁶⁰³ Тако је долазило до трансформације у полицијске државе због рата против тероризма у САД након напада 11. септембра 2001, у Србији након убиства премијера Зорана Ђинђића 12. марта 2003. године и у Француској након терористичких напада 13. новембра 2015. године.

⁶⁰⁴ D. Bailey, *The Open Society Paradox: Why the 21st Century Calls for More Openness — Not Less*, Potomac Books, USA, 2004, стр. 114.

⁶⁰⁵ E. Berman, *FBI: Fact or Fiction?*, Brennan Center for Justice, New York School of Law, New York, 2011, стр. 1.

могућности надзирања и пресретања комуникације.⁶⁰⁶ Naomi Wolf указује на нову правну реалност у Америци која је створена доношењем закона о ауторизацији одбране 2006.⁶⁰⁷ Овим прописом је омогућено деловање оружаних структура на начин који кореспондира са оним типичним за полицијску државу, а овлашћења извршне власти су тако проширена да задиру у саме темеље основних људских права и слобода. На пример, председник САД је сада овлашћен да користи војне трупе као домаће полицијске снаге у случају ванредних ситуација које су утврђене као „природне катастрофе, избијање заразе, терористички напад” и, неодређено, као „друге ситуације”. Такође, проширена су му овлашћења да проглашава ванредно стање, а може да и упути националну гарду једне државе да спроводи мере у вези са ванредним стањем у другој држави, упркос противљењу гувернера и становника те државе.⁶⁰⁸ У случају означавања неког лица као непријатељског борца, суспендовано је дејство Женевских конвенција којима се штите основна права непријатељских војника и цивила за време ратних сукоба.⁶⁰⁹ Давањем могућности ограничавања слободе лица без основа, у домену кривичног права, практичне последице ове нове правне реалности се исказују као одступање од начела законитости које изражава латинска формулација *nullum crimen, nulla poena sine lege* чија је намена обезбеђивање правне сигурности грађана, како би знали шта је забрањено и како је кршење забране санкционисано, односно, заштита од самовоље државе.

И у ЕУ се одвија диверсификација институционалних фактора безбедности, те сад у постојећем систему делују и FRONTEX и Европске жандармеријске снаге (European Gendarmerie Force, скраћено: EUROGENDFOR).⁶¹⁰ Frontex има мандат да спречава

⁶⁰⁶ J. Rosen, B. Wittes (eds.), *Constitution 3.0: Freedom and Technological Change*, Brookings Institution Press, USA, 2011, стр. 224.

⁶⁰⁷ N. Wolf, *The End of America: Letter of Warning to a Young Patriot*, Chelsea Green Publishing, USA, 2007, стр. 15.

⁶⁰⁸ *Ibidem*.

⁶⁰⁹ *Ibid.*, стр. 16.

⁶¹⁰ J. Voetelink, *Status of Forces: Criminal Jurisdiction over Military Personnel Abroad*, Springer, 2015, стр. 101.

илегалну имиграцију координирањем оперативне сарадње држава чланица ЕУ у управљању спољним границама.⁶¹¹ EUROGENDFOR од оснивања бележи сталан раст броја земаља чланица, посматрача и партнера, а оформљен је за координацију цивилних и војних мисија. EUROGENDFOR се описује као „оперативне, унапред организоване и робусне снаге за брзо размештање“ које ће допринети Заједничкој безбедносној и одбрамбеној политици (*Common Security and Defence Policy*) која представља стратегију безбедности ЕУ, чак и када нису распоређене у структурама Европске уније.⁶¹² На овај начин је истакнута интернационализација војног и полицијског деловања као праксе ЕУ. Ова специјална ЕУ структура има сва овлашћења и ресурсе полиције, војске и тајних служби, може деловати у договору с националним полицијама или војском у борби против нереда, немира и великих демонстрација, а не подлеже дејству правних норми. Овакав развој у области безбедности у ЕУ у дискурсу се означава као успостављање „тврђаве Европа“ чиме таквој политици и пракси додељује негативна конотација, слично оној коју има „цитадела Америка“.⁶¹³

Заговорници цитаделизације у обликовању институција и политике у вези са безбедношћу, истичу да је за адекватно деловање према претњама безбедности потребна флексибилност коју омогућава двојака експертиза у овим снагама, цивилна и војна. Тиме се наговештава да се од даљег развијања „безбедносне државе“ може, као крајњи резултат очекивати, спајање функција полиције и војске у једну институцију од које би се захтевало да осигурава како унутаршњу тако и спољну безбедност.

Организовани криминал као претња безбедности је у центру разматрања националне и међународне безбедности. Нејасноће у одређивању мандата хибридних војно–полицијских структура

⁶¹¹ Видети детаљније на: Frontex, <http://frontex.europa.eu/about-frontex/mission-and-tasks/>, asp, 14. новембар 2015.

⁶¹² Видети детаљније на: Eurogendfor, www.eurogendfor.org/organisation/what-is-eurogendfor, asp, 14. новембар 2015.

⁶¹³ Amnesty International, *The Human Cost of Fortress Europe: Human Rights Violations Against Migrants and Refugees at Europe's Borders*, Amnesty International, London, 2014, стр. 9.

указују на неспремност државе да уступи контролу над виталним областима безбедности. Одређивања мандата ових структура као „успостављање безбедног и сигурног окружења” ствара простор за различито тумачење, тј. може да обухвати и операције против организованог криминала. Како се на хибридне војно–полицијске структуре не примењују правне норме, даљи развој у том правцу, тј. изградња „безбедносне државе”, имплицира могућност деструктивних последица по гарантована људска права и слободе.

Безбедносна и либерална држава у светлу људских и грађанских права

Безбедност је високо вредновано политичко добро, па је њено обезбеђивање једна од основних функција државе која се на унутрашњем нивоу остварује кроз функционалан приступ правима. Међусобни однос државе и друштва приликом остваривања безбедности у контексту права обухвата обавезу државе да их поштује и штити, као и поступање у коме их под одређеним условима ограничава.

Основна либерална претпоставка о основним индивидуалним правима је право на „живот, слободу и тежњу ка срећи” као и обавеза међународне заједнице да штити и унапређује та права. Либерална држава као концепт политичке организације заједнице омогућава тзв. „отворено друштво” у коме постоји подела власти, грађани могу да слободно делују, а цензуре нема у активном смислу. У либералној држави појединац је централно позициониран, а држава прописује одређене услове као што су слободе и једнакости, како би појединци били безбедни.

Квалитет живота у отвореном друштву одређује и поступање полиције, те полиција поступа у складу са уставом и законима и спроводи истраге уколико постоји основана сумња да су активности које се истражују незаконите. Полиција у отвореном друштву не хапси грађане произвољно, без основа, и не застрашује оне који се не слажу са владајућом политиком. Отворено

друштво је толерантно спрам различитих врста понашања у смислу разлика у политичким уверењима, религијских разлика, расе итд. У смислу права, различитост се штити правом на приватност и на тај начин се ово право смешта у темеље отвореног друштва. Аутентична слобода у смислу који јој придаје либерална теорија условљена је управо заштитом приватности. Различитост подразумева, како Iris Young истиче, слободу од угњетавања, тј. одсуство „насиља, експлоатације, маргинализације, немоћи и културног империјализма”, што указује на блиску везу са разумевањем безбедности као стања у коме се не осећа било каква опасност.⁶¹⁴ Безбедност као вредност односи се на референтни објекат заштите од опасности, односно, одређује се као крајњи циљ и разлог безбедносног деловања, па је у том смислу мерило за оцену стања безбедности.⁶¹⁵

У традицији либерализма, суштинско питање у расправи о државним функцијама може се свести на питање легитимног подручја деловања државе, тј. на границе државне интервенције. У контексту безбедности, кључна питања су у ком облику и у ком степену држава треба да интервенише. У сржи либералне теорије је тврдња да добро уређена друштва успешно гарантују минимум безбедности својим припадницима.⁶¹⁶ Став о немешању државе аргуменује се потребом минималистичког интервенисања државе које је уско ограничено на функције које су нормиране правом.

Организовани криминал и тероризам су доминантне неконвенционалне претње безбедности, али суочавање с њима подразумева различит приступ који је, како указује Cornelius Friesendorf, ослоњен на асиметричну тактику и одмеравање интензитета реакције због чега се повећава ризик за оне који

⁶¹⁴ I. Young, “Five Faces of Oppression”, *Diversity, Social Justice, and Inclusive Excellence Transdisciplinary and Global Perspectives* (eds. S. N. Asumah, M. Nagel), University of New York Press, Albany, 2014, стр. 3–22.

⁶¹⁵ D. Gasper, O. A. Gómez, *Evolution of Thinking and Research on Human and Personal Security 1994–2013*, Human Development Report Office, United Nations Development Programme, NY, 2014, стр. 9.

⁶¹⁶ B. Ackerman, “Political Liberalisms”, *Political Liberalism: Variations on a Theme* (ed. S. P. Young), SUNY Press, 2004, стр. 101.

непосредно интервентнишу.⁶¹⁷ У земљама разореним унутрашњим или спољашњим сукобима насиље је уобичајен метод деловања организованог криминала, нарочито у вези са отмицама, изнудама и кријумчарењем, па је интервенисање скопчано са високим нивоом ризика.⁶¹⁸ Као алтернатива минималистичком приступу интервенисању против организованог криминала у примени силе који је типичан за традиционално полицијско деловање, како коментарише Peter Kraska, супротставља се максималистички приступ који је типичан за редовне оружане снаге, а то подразумева употребу силе засновану на проширеним овлашћењима којих нема у традиционалном корпусу овлашћења.⁶¹⁹ Овај приступ се означава и као процес милитаризације која, у свом најосновнијем смислу, наглашава употребу силе и претњу силом као најпогоднији и ефикасан начини за решавање проблема, при том фокусирајући институционално моделовање, организовање деловања и одређене ситуације.⁶²⁰

У националним оквирима, од институционалних фактора безбедности, полиције и осталих релевантних институција, у либералној држави се очекује да поштују право на приватност и да личне податке прикупљају и користе у оној мери која је нужна за постизање законитих циљева чиме се упућује на принцип минималистичког интервенисања и у практичном смислу, ограничава такво деловање. У пуном смислу, балансирање између права и интрузивних мера врши се путем права грађана на увид у своје податке, унутрашњом, хијерархијском (инстанцијском) контролом и путем дисциплинске одговорности, и спољашњом контролом над прикупљањем, чувањем и коришћењем тих података коју врше независне институције.

Максималистички приступ у суочавању са безбедносним претњама краткорочно је делотворнији и успешније се носи с краткорочним ризицима, али за либералне демократије

⁶¹⁷ C. Friesendorf, *International Intervention and the Use of Force: Military and Police Roles*, The Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), 2012, стр. 13–14.

⁶¹⁸ *Ibid.*, стр. 14–15.

⁶¹⁹ P. B. Kraska, “Militarization and Policing—Its Relevance to 21st Century Police”, *Policing*, 2007, стр. 2.

⁶²⁰ *Ibid.*, стр. 3.

представља проблем у дугорочној перспективи, јер су државе са либерално–демократским уређењем значајни промотери међународних људских права и на унутрашњем плану и у међународним оквирима, па дерогација права утиче на њене структурне постулате.⁶²¹ Савремено безбедносно окружење ставља под притисак државе да употребе силу, док се, истовремено, унутар либералних демократија акумулира притисак да употребљена сила буде одмерена према принципу пропорционалности који је садржан у уставима, законима и безбедносним доктринама. Ширим овлашћењима се директно задира у људска права, па се на тај начин заправо генеришу нове безбедносне претње у смислу људске безбедности, због сталног ширења безбедносних надлежности и могућности задирања у људска права и слободе које се оправдавају заштитом других усвојених вредности.

На *nexus* узмеђу унутрашње и спољне безбедности упућује Florian Trauner констатацијом да се ангажовање ЕУ у иностранству у вези са безбедносним претњама доживљава као неопходно да би се одржавао висок ниво унутрашње безбедности, тј. као средство које је компатибилно мерама које се предузимају унутар граница ЕУ.⁶²² На овај начин се трасирају политички и институционални изазови у домену безбедности и исказују као потреба да се адекватно балансирају приоритети унутрашње и спољне политике уз уважавање реалности према којој екстремне мере делегитимизују њихове актере, што је и искуствено потврђено.⁶²³

⁶²¹ У литератури се овакав развој надлежности и овлашћења етикизира и изразом који алудира на деловање мировних снага у конфликтним подручјима — „полицејско-билдовање” (*policebuilding*), али који ироничним призвуком указује на претње људским правима и слободама који прате овакве процесе. Видети детаљније у: F. Heiduk, “Rethinking ‘Policebuilding’”, *Cooperation and Conflict*, 50(1) 2015, стр. 69–86.

⁶²² F. Trauner, “The Internal–external Security Nexus: More Coherence Under Lisbon?”, *Occasional Paper of The Institute for Security Studies (EUISS)*, 89/2011, стр. 10.

⁶²³ На пример, употреба отровног гаса 1915. године у Првом светском рату, напад на Светски трговински центар у Њујорку 2001. године или масовна трговина женама и наркотицима за финансирање устанка која се петнаест година касније одвија на простору Исламске државе Ирака и Леванта (*Da'ish*).

САВРЕМЕНА САЗНАЊА О ТРАНСНАЦИОНАЛНОМ КАРАКТЕРУ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛА И ОБЛИКОВАЊЕ КОНТРОЛНИХ СТРАТЕГИЈА

Истине и заблуде о глобалном досегу организованог криминала

Криминална организација мафијашког типа је стереотип који доминира у популарној представи о организованом криминалитету. У стручној литератури је он одавно оповргнут, односно указује се да је данас такво „злочиначко удруживање” заправо анахронизам. Осим тога, нереална је и тенденција да се деловање криминалних организација предимензионирано описује. Како наводе Marcus Felson и Rachel Boba, основни принципи криминалног деловања су:

- ефикасно избегавање откривања и минимизовање ризика у вези са другим учиниоцима кривичних дела,
- избегавање директног контакта у криминалној сарадњи и максимално редуковање комуникације како би се на тај начин избегло циркулисање информација које би могле да угрозе било њихове активности било учиниоце активности у смислу њиховог гоњења, и
- ангажовање по принципу што мањег улагања свих ресурса зарад остваривања што већег криминалног профита.⁶²⁴

⁶²⁴ M. Felson, R. L. Boba, *Crime and Everyday Life*, 4th edition, Sage, 2010, стр. 11–12.

Klaus von Lampe истиче да функционисање на илегалним тржиштима захтева тајност и ниво поверења што упућује на лабаво, ланчано повезивање као погодније за мобилизацију ресурса и теже се открива, па је, уједно, то и примеренија форма организације од формата организације у којој су чланови блиско повезивани, у чврстом језгру.⁶²⁵ Организациона форма са велики бројем чланова не подржава већину криминалних активности, али, свакако, постоје и велике криминалне организације које се у деловању ослањају на лојалност припадника и формализован кодекс понашања.⁶²⁶

Ако међусобне односе у криминалној организацији карактерише висок ниво поверења, она се формира као организација затвореног типа, делује примарно преко сопствених чланова и сарадника и подразумева поделу рада унутар сопствене структуре.⁶²⁷ Ако је ниво поверења у међусобним односима низак, онда се недостатак поверења компензује потребом да се криминалне операције успешно спроведу — такве организације имају флексибилнију структуру и више су компететивно оријентисане.⁶²⁸

Концептуално најпогоднији начин организовања криминалаца, а следећи опортунитет, и најчешћи начин организовања, представљају криминалне мреже у оквиру којих сарађују мање, децентрализоване криминалне организације.⁶²⁹ Емпиријску потврду за ово дала су истраживања трговине наркотицима која представља пропорционално најзначајнији извор криминалног профита у глобалним оквирима који је неколико стотина пута већи у односу на било коју другу значајно лукративну активност организованог криминала. Наиме, емпиријски је потврђен тзв. „ефекат балона”, односно способност ефикасног измештања производње дроге на нову локацију, у земљи у којој се узгаја култура од које се дрога добија или прекогранично, а који настаје као реакција на догађаје услед којих је смањена атрактивност

⁶²⁵ Klaus von Lampe, 2006, *op. cit.*, стр. 16.

⁶²⁶ M. Felson, R. L. Boba, *op. cit.*, стр. 12.

⁶²⁷ C. Morselli, T. Gabor, J. Kiedrowski, *op.cit.*, стр. 24–25.

⁶²⁸ *Ibid.*, стр. 25.

⁶²⁹ J. Chatterjee, *op. cit.*, стр. 3.

подручја актуелне производње (на пример, због интензивирања или ефикаснијег гоњења).⁶³⁰

Импулс за успостављање сарадње између криминалних организација на транснационалном нивоу показује сличност са логиком развоја пословања, јер се користе исте врсте инструмената и механизма. Мотивација за ову сарадњу је повећање капацитета за пословање чиме се може постићи увећавање профита, па се у литератури организовани криминал описује и као „наставак бизниса на криминалан начин”.⁶³¹ Успоставља се тзв. „глобални ланац добара” повезивањем актера, од произвођача сировог материјала до прозвођача финалног производа, стварајући мрежу сарадничких односа међу снабдевачима тржишта и везе снабдевача са понуђачима специјализованих услуга. У таквом ланцу се налазе и регуларни пословни ентитети што солидније интегрише илегалну економију у легалну.

Друштвени капитал се може одредити као концепт који се односи на друштвене мреже, правила реципроцитета и поузданости који оне генеришу, а које утичу на капацитете појединаца и колективитета да успешно делују. Поверење је један од елемента друштвеног капитала, а у контексту међусобних односа унутар и између криминалних организација, представља ресурс који омогућава промене у односима актера која води акумулацији социјалног капитала. Лични однос међу сарадницима је кључан. Примарно поверење увек је повезано с непосредним искуством, а код криминалаца су то обично заједнички затворски стаж, иста етничка група, заједничка историја у вези са активностима у формативном узрасту у вези са местом боравка, образовањем и другим елементима социјализације. Начини на које долази успостављање сарадње, осим личних односа, подразумевају и специфично усмерене иницијативе, билатералне и мултилатералне састанке високог нивоа, путем посредника и неформалних контаката.⁶³²

⁶³⁰ P. Reuter, F. Trautman, *A Report on Global Illicit Drugs Markets 1998–2007*, Trimbos Institute and RAND, Euroepan Commission, 2009, стр. 51.

⁶³¹ P. Williams, 2001(б), *op. cit.*, стр. 106.

⁶³² P. Williams, 2002(а), *op. cit.*, стр. 77–78.

„Релативна добит” као узрок криминала и механизам регрутовања је процена добити коју организација може остварити у сарадњи и која се одмерава се с обзиром на добит коју извлачи партнерска организација, а може постати препрека сарадњи, тј. сарадња може да створи конкуренцију.⁶³³ Колумбијски трговци наркотицима су своје партнере из Мексика плаћали не новцем, већ кокаином који је био предмет трговине, а онда су њихови мексички сарадници тај кокаин користили да би преузели контролу над трговином дрогом у САД западно од Мисисипија.⁶³⁴ Слично, турски трговци дрогом су плаћали сараднике из Албаније за транспорт „Балканском рутом”, а онда су их они временом, тихо истиснули са тржишта у Швајцарској, Норвешкој, Шведској и Италији.⁶³⁵

Транснационални организовани криминал подразумева да његови актери потичу из различитих криминалних култура, да се разликују у принципима деловања и начину давања инструкција и да, упркос заједничким интересима, имају различите потребе и приоритете, што може, као последицу, имати неусаглашено поступање или сукобљавање. Услед асиметрије у перцепцији која постоји међу организацијама, нарушава се *pax mafiosa* којим се означава стање сарадње, тј. долази до насилне конфронтације међу криминалним организацијама. На пример, почетком 80тих година прошлог века латиноамерички картели за трговну наркотицима, Меделин (*Medellin*) и Кали (*Calí*) су покушали да сарађују, али су крајем те деценије завршили у крвавом обрачуну око тржишта дрогом у Њујорку. Када је повећан притисак на њихово криминално пословање успешнијим гоњењем, у пуној мери су се испољиле међусобне разлике у стратешком приступу (директан сукоб са државом, тј. прикривена конфронтација уз помоћ корупције), различити интереси (улагање у земљишне

⁶³³ Т. Jolić, „Politički realizam i anarhija u međunarodnim odnosima”, *Prolegomena*, 10 (1)/2011, стр. 121.

⁶³⁴ Детаљније видети у: Р. Williams, 2002(a), *op. cit.*, стр. 79–80.

⁶³⁵ В. McCollum, *Threat Posed by the Convergence of Organized Crime, Drug Trafficking, and Terrorism: Congressional Hearing*, DIANE Publishing, USA, 2002, стр. 42.

поседе наспрам улагања у мали бизнис) и стил рада (луксуз и привлачење пажње насупрот настојању да се пажња не привлачи и да се делује неупадљиво).⁶³⁶

Степен неповерења унутар транснационалог криминалног ланца је толики да кад се сарадња успостави, у оквиру утврђене поделе рада формира се елемент са посебним задужењем. Овај део структуре транснационалне организације функционише као интерна „полиција”, предузимајући мере како би се умањила подложност активности организације спољном нападу или инфилтрацији. Мере опреза у вези са сарадницима регрутованим у мрежу, комбинују се са мерама за обезбеђење лојалности кроз мешовити приступ, ритуалима и латентном принудом усмереном против нових чланова или њихових породица. Та својеврсна „унутрашња полиција” транснационалне организације стара се да се спречи осипање мреже, или, ако до тога ипак дође, да штета буде сведена на минимум.⁶³⁷

Због адаптивности организованог криминала која се исказује његовом феноменолошком упорношћу, коју Phil Williams описује као „способност да се континуирано делује заснована на капацитету да се неутралишу контролне активности које то спречавају”, створена је идејна предрасуда да криминалци лако сарађују.⁶³⁸ Објективно, досег те сарадње, заправо, није такав, јер је условљен постојањем друштвеног капитала унутар криминалног света.⁶³⁹ Међу криминалцима влада велико узајамно неповерење и везе се тешко успостављају, па до успостављања сарадње на транснационалном нивоу долази уз значајне тешкоће.

⁶³⁶ Детаљније видети у: P. Williams, 2002(a), *op. cit.*, стр. 79.

⁶³⁷ P. Williams, 2001(a), *op. cit.*, стр. 83.

⁶³⁸ P. Williams, “Transnational Organized Crime, Illicit Markets, and Money Laundering”, *Challenges in International Governance* (eds. P. J. Simmons, C. Ouderen), Carnegie Endowment, Washington, 2001(б), стр. 106–150.

⁶³⁹ P. van Duyne, “Old and New in Criminally Mobile Europe”, *Crime, money and criminal mobility in Europe* (eds P. C. van Duyne et al.), Wolf Legal Publishers, Nijmegen, 2009, стр. 4.

Искуства о локалној бази већине делатности организованог криминала

Историјски посматрано, криминалне организације су формиране као структуре локалног или регионалног карактера, клановског типа, уобичајено са друштвено утицајним појединцем као лидером који успоставља везе и одржава односе са политичком и финансијском елитом.

Anna Sergi коментарише савремену „панораму” организованог криминала у неколико равни.⁶⁴⁰ Перспектива наратива одражава преклапање значења које се приписује синтагми „организовани криминал”. Еволутивна перспектива се односи на нове деликте организованог криминала који се нормирају на националном и међународном нивоу као облик притиска, односно, институционалне друштвене контроле. Перспектива менаџмента рефлектује неке од непосредних ефеката на кривичноправни систем које имају нови деликти организованог криминала.⁶⁴¹

Супротстављене перспективе се уочавају у погледу оцене способности организованог криминала да шири своја криминална тржишта што је у вези како са оценом утицаја глобализације на феномен организованог криминала тако и са оценом криминалне мобилности, а што се у суми може изразити као питање о карактеристикама транснационалног организованог криминалитета које укључује и разматрање његове базе.⁶⁴²

У литератури се уочавају две доминантне школе мишљења.⁶⁴³ Једна група аутора сматра да организовани криминал слично мултинационалним корпорацијама, поступа стратешки,

⁶⁴⁰ A. Sergi, “Perspectives on organised crime between policy and research: a criminological analysis of the new offences of participation in organised crime activities in England and Wales”, *Papers from the British Criminology Conference Vol. 1*, The British Society of Criminology, 2015, стр. 43.

⁶⁴¹ *Ibidem*.

⁶⁴² D. Hobbs, “It was Never About the Money: Market Society, Organized Crime and UK Criminology”, *New Directions in Criminological Theory* (eds. S. Hall, S. Winlow), 2012, стр. 259.

⁶⁴³ Детаљније о различитим мишљењима теоретичара у зборнику: P. C. van Duyne *et al.* (eds.), *Crime, Money and Criminal Mobility in Europe*, Wolf Legal Publishers, Nijmegen, 2009.

рационално и динамично, на основу спроведене анализе трошкова и користи, те да се на основу тога једноставно дислоцира у оквирима глобалне тржишне привреде, стварајући дуготрајне везе као базу са своје континуирано деловање и формирајући криминалне савезе. Ова перцепција је фундаментална за наста-нак израза „транснационални организовани криминал” и доминира савременом реториком о организованом криминалитету у политичкој и правној сфери. На основу транснационалног одређења организованог криминала, његова мобилност се исказује као природна последица економске глобализације јер тиме организовани криминал следи рационалну логику опортунитета.

Тврдња да је организовани криминал локално базиран и да делује у оквиру омеђене територије супротставља се транснационалном одређењу природе савременог организованог криминалитета.⁶⁴⁴ Организовани криминал непрестано репродукује насилну акумулацију средстава на локалном нивоу, а онда свој профит инвестира на глобалном тржишту.⁶⁴⁵ У том смислу, он одражава комбиновање локалне и глобалне димензије, тј. комбинује моћ и тржиште и показује сличност са мултинационалним корпорацијама у смислу да користи предности глобализације. Dick Hobbs је ову карактеристику природе деловања организованог криминала означио новом кованицом „глокал” (*glocal*) која је настала спајањем речи глобално и локално.⁶⁴⁶ Локална база организованог криминала у смислу настанка и деловања, не спречава га да се опортunistички понаша еволуирајући и тражећи нове изворе профита, криминалног или легалног.⁶⁴⁷ Због тога је сузбијање нелегалног промета, које организовани криминал упућује у правцу других сфера или рута за транспорт нелегалне

⁶⁴⁴ J. Arsovska, "The "G-local Dimension of Albanian Organized Crime: The Mafias, Strategic Migration and State Repression", *European Journal on Criminal Policy and Research*, 20 (2)/2014, стр. 205.

⁶⁴⁵ F. Armao, "Criminal Clusters: State and Organised Crime in a Globalised World", *The European Review of Organised Crime*, 1 (1)/2014, стр. 3.

⁶⁴⁶ D. Hobbs, "Going Down the Glocal: The Local Context of Organised Crime", *The Howard Journal of Criminal Justice*, 37 (4)/1998, стр. 407.

⁶⁴⁷ D. Hobbs, "The Nature and Representation of Crime in United Kingdom", *Organised Crime in Europe: Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond* (eds. C. Fijnaut, L. Paoli) Springer Science and Business Media, 2007, стр. 423.

робе, иако на први поглед делује успешно, заправо представља промашај, јер се активности организованог криминала рекон-
фигуришу сходно притисцима са којима се суочава, и њихова
елиминација је неделотворна.

Став о локалној бази већине делатности организованог кри-
минала заснива се на аргументима из праксе његовог сузбијања
која упућује на његову локалну базу.⁶⁴⁸ Такође, резултати све
бројнијих истраживања упућују на закључивање да се ширење
криминалних активности одвија путем директног и индирект-
ног регрутовања појединаца и путем подуговарања појединих
сегмената рада у којима су партнери у нелегалном пословању
пословни ентитети из легалне сфере.⁶⁴⁹

Значај објективног сагледавања природе мобилности орга-
низованог криминала има далекосежне последице које се про-
тежу од дефинисања његове природе до методологије његове
контроле. Последица виђења природе организованог криминала
је упадање у тзв. „етничку замку”, јер се појава организованог
криминала објашњава као вид „транспланације” криминала,
национално неаутентичан феномен који је „увезен” путем ими-
грације.⁶⁵⁰ Теоријска потпора оваквог виђења се тражи у објаш-
њењу о узрочности криминалитета које га смешта у поље де-
привације, тј. ускраћености, који се уопштено користи када се
говори о незадовољеним људским потребама.⁶⁵¹

Операције већине криминалних организација су локалног ка-
рактера, а за међународну сарадњу само постоје неке индикације.
Природа „присуства организованог криминала у иностранству”
је неодређена, док је природа организованог криминала свакако
локална, у релативном смислу, а чланови криминалних органи-
зација су заправо мобилни у функционалном смислу. Неспоран

⁶⁴⁸ United Kingdom Home Office, *Serious and Organised Crime Local Profiles: A Guide*, Home Office, Police, College of Policing, National Crime Agency and Local Government Association, UK, 2014, стр. 11–13.

⁶⁴⁹ K. von Lampe, “Transnational Organised Crime Connecting Eastern and Western Europe: Three Case Studies”, *Crime, Money and Criminal Mobility in Europe* (eds P. C. van Duyne et al.), Wolf Legal Publishers, Nijmegen, 2009, стр. 38.

⁶⁵⁰ K. von Lampe, 2009, *op. cit.*, стр. 35.

⁶⁵¹ Z. Šućur, „Siromaštvo, višedimenzionalna deprivacija i socijalna isključenost u Hrvatskoj”, *Revija za sociologiju*, 37 (3–4)/2006, стр. 132.

результат утицаја глобализације на организовани криминал испољава се кроз сукобе између ривалских криминалних група и као репресивне мере које државе спроводе у борби против организованог криминала.

Како истиче Anna Sergi, политички наративи утичу на политику сузбијања криминалитета и дефинишу нормативне промене у тој области, иако нема значајних промена у појавности организованог криминалитета које би оправдавале такве наративе.⁶⁵² Савремене криминалне организације функционишу као мрежа у којој тргују локални трговци који улазе у узајамне *ad hoc* договоре о конкретним активностима, па већину активности организованог криминала спроводе локални актери, на локалном нивоу. Демистифковање деловања организованог криминала одвија се око утврђивања начина на који функционишу, а последице оваквог разумевања у домену сузбијања се показују у методологији полицијског рада, односно, тиме се упућује да се организовани криминал може сузбијати локално, класичним методама полицијског рада.

Структурне особености мрежног повезивања локализованих криминалних група

Криминалне групе мотивисане остваривањем криминалног профита успостављају међусобне везе и сарађују у конкретно дефинисаним операцијама криминалних активности било да су окружењу у коме влада *rex mafiosa* било да им је окружење дефинисано конфликтом. Иако се ово пословно повезивање може испољити у најразличитијим формама, савремени налази у САД и Европи потврђују да нема много вертикалне интеграције, тј. да разлози опортунитета дефинишу форму криминалног организовања као лабаву мрежу у којој сарадници имају специфичне

⁶⁵² A. Sergi, *op. cit.*, стр. 45.

улоге сходно сегменту операције у коме учествују.⁶⁵³ Кључни актери су класични гангстери; пословни људи; политичари; лидери синдиката. У источној Европи се уочава више вертикалне интеграције — дифузија је тренд који долази са Запада.⁶⁵⁴ Независно од модалитета интеграције организованог криминала, стиче се утисак да је реч о променљивим коалицијама.⁶⁵⁵

Значај структурних карактеристика повезивања локалних криминалних група у мреже организованог криминала најдиректније се исказује у домену креирања механизма његове контроле. У том смислу је значајно утврдити да ли је могућа некаква класификаторна схема која би омогућила генерализован приступ.⁶⁵⁶ Полазећи од различитих функција којима криминалне структуре могу да служе и узимајући у обзир могућ различит степен у коме је могућа интеграција у структури, Klaus von Lampe предлаже дводимензионалну перспективу структуре криминалних организација.⁶⁵⁷ У једној димензији, смешта три функције структуре које одређује као:

- економску којом се остварује материјална добит,
- социјалну која је значајна за утврђивање статуса у заједници, вредности, форум за размену информација и осећај припадања, односно, чине је културни елементи криминалног организовања, и
- квази–управљачку (нормативну и извршну, у условном смислу) којом се подржава економска функција кроз успостављање и спровођење правила и решавање спорова.

⁶⁵³ K. von Lampe, P. O. Johansen, “Organized Crime and Trust: On the Conceptualization and Empirical Relevance of Trust in the Context of Criminal Networks”, *Global Crime*, 6(2)/2004, стр. 159–184.

⁶⁵⁴ UNODC, *The Globalization of Crime: A Transnational Organized Crime Threat Assessment*, UNODC, Vienna, 2010, стр. 136.

⁶⁵⁵ *Ibid.* стр. 228.

⁶⁵⁶ K. von Lampe, “Organising the Nicotine Racket Patterns of Cooperation in the Cigarette Black Market in Germany”, *Criminal Finances and Organising Crime in Europe* (eds. P. C. van Duyne, K. von Lampe, J. L. Newell), Wolf Legal Publishers, Nijmegen, The Netherlands, 2003(6), стр. 48.

⁶⁵⁷ *Ibidem.*

У другој димензији структурног повезивања су разлике на нивоу мрежа и организација и оне у вези са различитим нивоом софистицираности њихових структура.⁶⁵⁸

У оквиру типова комерцијалне сарадње Phil Williams разликује обухватају и стратешке савезе и тактичке аранжмане.⁶⁵⁹ Заједничка карактеристика им је да су у оба типа односа учесници равноправни или упоредиви по снази и утицају.

Стратешки савези представљају систематску сарадњу коју карактерише редовност и предвидивост односа, у којој је уграђен интерес сарадника у будућност оног другог, а оперативне везе се успостављају путем уговора о франшизи или лиценце или као заједнички подухвати (*joint venture*).⁶⁶⁰ Такви савези се упостављају, на пример, у вези са дистрибуцијом фалсификованог новца или набавком оружја.

У тактичким аранжманима нема очекивања дугорочне сарадње. Ако се покажу као успешни, могу прерасти у стратешке савезе. За тактичке аранжмане је потребно да постоји нижи степен узајамног поверења у односу на онај који је потребан са стратешко повезивање.⁶⁶¹ Такви савези се упостављају, на пример, у вези са прањем новца или обезбеђењем неке операције.

Сарадња у оквиру организованог криминала се успоставља као одговор на тржишни амбијент, и увек подразумева настојање да се превазиђу сопствена ограничења.⁶⁶² Ово се нарочито истиче када је циљ успостављања сарадње приступање новом тржишту кроз неутрализацију или кооптирање потенцијалних конкурената што представља својеврсну дистрибуцију ризика криминалног пословања. Инвестиције у нова тржишта, у случају криминала, подразумевају ризик од реперкусија и губитка робе и добити, па се примењује компензаторска логика путем

⁶⁵⁸ *Ibid.*, стр. 48–49.

⁶⁵⁹ P. Williams, 2002, *op. cit.*, стр. 69.

⁶⁶⁰ *Ibid.*, стр. 69–71.

⁶⁶¹ *Ibid.*, стр. 69–72.

⁶⁶² K. von Lampe, "The Use of Models in the Study of Organised Crime", *Usual and Unusual Organising Criminals in Europe and Beyond: Profitable Crimes, from Underworld to Upper World: Liber Amicorum* (eds. Georgios Antonopoulos et al.), Maklu, The Netherlands, 2011, стр. 300.

антиципације. Специфичност криминалне сарадње је што је у питању далеко више анархичан амбијент за криминалне предузетнике, него што је то случај у редовном пословању зато што нема правне заштите интереса који су укључени у сарадњу.

Уговори и услуге које криминална сарадња подразумева аналогни су сарадњи између послодавца и запосленог, на пример, једносмерни снабдевачки однос, или, алтернативно, двосмерни уговор о бартеру на основу ког се једна роба или услуга „креће” у једном смеру, друга у другом.⁶⁶³

Структура у облику мреже је опортунистички устројена, јер као флексибилна, омогућава ширење и контракцију према потреби.⁶⁶⁴ Због тога је мање јасан идентитет овакве, условно речено, организације него што је то случај у хијерархијским структурама. Потенцијални проблеми у вези са оваквом структуром настају због тога што није јасно који све субјеката се у њој налазе, по принципу да већа аутономија субјеката даје већу вероватноће насиља.

Мотиви за успостављање сарадње у оквиру структуре мреже налазе се у проширивању географског досега организације и смањењу ризика „пословања” кроз имунитет који гарантује утврђен механизам корупције јер организације које имају успостављен систем корупције су као партнери јаче и пожељније. На пример, кријумчарење као део криминалне индустрије захтева мрежну сарадњу у „низу”, па се структура такве сарадње графички може представити као ланац. Транснационални ланац подразумева ефикасније и јефтиније деловање, избегавање конкуренције и антагонизма путем кооптирања за које се развијају специфични механизми као што је то, на пример, подела рада.

Phil Williams разрађује типологију криминалне сарадње по оси времена као једнократну или дугорочна, одређује „животни циклус заједничког подухвата”.⁶⁶⁵ По типу активности он разликује снабдевање, бартер, уговарање услуга за специфичан посао

⁶⁶³ *Ibid.*, стр. 74.

⁶⁶⁴ P. Klerks, “The Network Paradigm”, *Transnational Organised Crime: Perspectives on Global Security* (eds. A. Edwards, P. Gill), Routledge, 2003, стр. 99.

⁶⁶⁵ P. Williams, 2002, *op. cit.*, стр. 69–71.

као што су то, убиство, транспорт, прање новца, обезбеђење, или прави *joint venture* аранжман у коме је утврђена јасна и формална подела рада. Типологија матрице сарадње у криминалном миљеу на нивоу саме сарадње подразумева *ad hoc* сарадњу, тактичку и стратешку која представља критичну компоненту сарадње криминалних организација.

Споразуми о разграничењу одређују доњи лимит сарадње, тзв. „негативну сарадњу” која подразумева избегавање проблема, а не остваривање заједничког профита, поделу сфере утицаја и територијално разграничење, односно разграничење по криминалној јурисдикцији, повезано са корупцијом.⁶⁶⁶ Односи који су засновани на снабдевању могу бити једнократни или редовни ако је у питању стабилно снабдевање једног криминалног тржишта, а посебно долазе до изражаја у „ланцу робе”.⁶⁶⁷

Кључна питања о структурним особеностима повезивања организованог криминала постављају се као питање о континуитету и питање ефикасности, односно, питање о узајамној зависности и ексклузивитету која се конкретизују као, на пример, утврђивање снабдевача и везе за дистрибуцију нелегалне робе и услуга или специјализација организација за један тип услуга и ангажовање других за друге услуге.

Развијање савременог *flagging* модела борбе против организованог криминала

Институционално прикупљање и похрањивање података о потврђеним и потенцијалним припадницима организованих криминалних структура, сходно надлежности и институционалним специфичностима, подразумева њихов различит садржај који се креће од података о осуђиваности лица до ажурираних обавештајних података о активностима, а из, истих разлога, ти

⁶⁶⁶ H. R. Friman, “Obstructing Markets: Organized Crime Networks and Drug Control in Japan”, *The Illicit Global Economy and State Power* (eds. R. H. Friman, P. Andreas), Rowman and Littlefield Publishers, 1999, стр. 189.

⁶⁶⁷ P. Klerks, *op. cit.*, стр. 101.

подаци су различито организовани. На тај начин је аналитички рад условљен на начин који ограничава његов домет у смислу резултата. Без централне тачке приступа информацијама, приступање тим информацијама је онемогућено или је скопчано се тешкоћама. У практичном смислу, проблеми у приступању подацима институција стварају објективне тешкоће за непосредно утврђивање нечије умешаности у криминалне активности.⁶⁶⁸

Са интензивирањем мобилности криминала, која је једна од његових изразитих карактеристика, систематски приступ полиције у превенцији и репресији организованог криминалитета суочио се са ометањем и онемогућавањем, јер уколико је неко лице својим понашањем на неки начин било усмерило на себе пажњу различитих органа гоњења, они су могли бити без свести о његовој евентуалној вези са организованим криминалом или конкретном криминалном активношћу.

Наведене околности приступања специфичним информацијама од стране полиције, подстакле су развој модела борбе против организованог криминала који се именује као *flagging*, по енглеској речи за заставу: *flag*, чиме се упућује на праксу усмеравања пажње на неко лице путем сигнализирања информација о њему, тј. начин да се оно издвоји и тако формира случај који се може даље истраживати.⁶⁶⁹ Обележавањем у *flagging* систему, *flag* као категорија се користи као „окидач” за привлачење пажње на информације о неком лицу.⁶⁷⁰

Flagging као процес се ослања на вероватноћу да ће криминалац, пре или касније, на неки начин привући пажњу полиције на себе. У таквим ситуацијама систем омогућава сигнализирање свих информација о околностима од значаја за криминално деловање лица које је означено у систему. На основу тих података могуће је, у складу са одвијањем динамике случаја, додатно прикушљати податке за анализирање као што су, на пример, тзв. пасивни подаци у случају када лице није објекат

⁶⁶⁸ Great Britain: Parliament: House of Commons: Northern Ireland Affairs Committee, *Organised Crime in Northern Ireland: Third Report of Session 2005–06: Oral And Written Evidence*, House of Commons Papers 886–ii 2005–06, The Stationery Office, 2006, стр. 148.

⁶⁶⁹ L. F. Travis III, B. D. Edwards, *Introduction to Criminal Justice*, Routledge, 2015, стр. 82.

⁶⁷⁰ *Ibidem*.

специјалних истражних техника.⁶⁷¹ Подаци се могу ефикасније претраживати на локалном као и на националном нивоу и омогућава се успостављање релација међу њима како би се активности органа гоњења ефикасније координирале, а њихова сарадња унапредила.⁶⁷² Такође, *flagging* омогућава унапређивање координације између различитих институција јер се у систему налазе означени контакти са којима се може комуницирати у циљу прибављања додатних информација.⁶⁷³ Ако обележени појединац на неки начин привуче пажњу полиције било где, из било ког разлога, систем одмах сигнализира полицији да ли је то лице „безбедносно интересантно” и да ли постоји потреба за даљу акцију. Централизовање контакта за комуникацију о оном ко је обележен може омогућити да се потпуни обавештајни извештај упуту службенику који је на основу обележавања почео да ради на случају, односно, да динамично предузме потребне кораке ако је из информација и анализе јасно да је то потребно. Чак иако је дело које је привукло пажњу полиције саобраћајни прекршај, кумулативни ефекат мање озбиљних деликата ће омогућити прикупљање података који се могу искористити у борби против организованог криминала.⁶⁷⁴ Акумулирање саобраћајних прекршаја доводи до дисквалификације за вожњу учиниоца тих прекршаја, а очекивано је да сваки сусрет с полицијом повећава ризик од откривања дела, јер обавештајни производ настаје као резултат на основу контаката или истраге у којој рутина и сарадници постају видљиви.

Како у великој мери организовани криминал није само национални проблем, јер је објекат његовог деловања транснационалан (на пример, промет робе иностраног порекла), у том овом смислу се обележавање у *flagging* систему директно обраћа

⁶⁷¹ Пасивни подаци (финансијске информације, трансакције, телефонски подаци, интернетски промет, здравствени подаци, подаци о наплаћеној путарини или паркингу итд.) не морају бити значајни за судски поступак, али могу имати велики значај у даљој истрази.

⁶⁷² S. Leman–Langlois, *Technocrime: Technology, Crime and Social Control*, Routledge, 2013, стр. 145.

⁶⁷³ *Ibid.*, стр. 149.

⁶⁷⁴ Serious Organised Crime Agency, *Serious Organised Crime Agency Annual Report and Accounts 2012/13*, The Stationery Office of the House of Commons, London, 2013, стр. 11.

транснационолној димензији деловања организованог криминала. По вертикалној оси, у систему учествују међународне институције као што су Интерпол и Еуропол и националне полиције, док су по хоризонталној оси у систему представљене полицијске снаге према унутар–националној структури.⁶⁷⁵

Сваки управљачки механизам има циљеве за које је стратешки али и оперативно одговоран. Модел управљања политиком сузбијања организованог криминалитета који се користи омогућава постављање стандарда и приоритета за рад. Када је криминалистичко–обавештајна служба која прикупуља и архивира податке у националним оквирима централизована, како истиче Peter Stelfox, полицијски рад у односу на транснационолни и организовани криминал у највећој мери се одвија у локалним оквирима и спроводи га локална полиција.⁶⁷⁶ То имплицира да рационалан приступ полицијском раду на сузбијању организованог криминала, у смислу разматрања трошка и добити, заправо није у криминалистичко–обавештајном раду којим се велика пажња придаје неколицини означених, потенцијално најзначајнијих криминалаца у криминалним хијерархијама и структурама.⁶⁷⁷ Напротив, методолошки примеренији приступ транснационолно организованом криминалу почива на композитном моделу институционалног супротстављања који се састоји од примене проблемски оријентисаног полицијског рада и примене стратегија редуковања криминала.

Репресивно деловање против организованог криминала редовно је повезано са великим тешкоћама и високим трошковима, док је резултат активности које се спроводе са циљем његове контроле увек неизванстан, а узроке криминала оставља нетакнутим. Међутим, оно има шири друштвени значај јер се њиме означавају границе друштвене толеранције на криминал.

⁶⁷⁵ P. Stelfox, "Transnational Organised Crime: A Police Perspective", *Transnational Organised Crime: Perspectives on Global Security* (eds. A. Edwards, P. Gill), Routledge, 2003, стр. 116.

⁶⁷⁶ *Ibid.*, стр. 118.

⁶⁷⁷ *Ibid.*, стр. 117–121.

Композитни модел институционалног супротстављања организованом криминалу

Локално деловање организованог криминала потврђује се је кроз искуство у примени *flagging* система које је показује да организовани криминал у локалним оквирима привлачи значајну количину пажње управо локалне полиције. Такође, то, истовремено, потврђује функционалност самог система и успешност полиције да на локалном нивоу установљава везе између криминала у локалним оквирима и организованог криминала као, на пример, у случају када се сукоб ватреним оружјем између доведе у везу са трговином наркотицима, чиме се ревалоризује класичан.⁶⁷⁸ Тиме се и ревалоризује класичан полицијски рад и рад полиције који се усмерен на заједницу.

Емпиријски је потврђено да се организовани криминал манифестује на начин који омогућава локалној полицији да делује против њега, па се чини рационалним разматрање питања о планирању и алокацији ресурса који се употребљавају у његовом сузбијању, као и питање о ефикасности спровођења политике сузбијања организованог криминала.

Искуства у светским оквирима потврђују да ефикасна репресија организованог криминала заправо једино као извесну последицу може имати ефикасно изазивање одређених промена у његовом функционисању било да се те промене одражавају као повећање степена конкуренције у оквиру криминалног тржишта, као промена делатности, тј. миграција криминалног деловања у другу сферу, или да се на тај начин провоцира најмање радикална промена која подразумева само замену локације на којој се одвија криминална активност чиме се потврђује његова одрживост у околностима када се не утиче на узроке. Резултати ових промена се различито приказују, као повећање цена илегалне робе и услуга, пораст нивоа корупције како би се блокирали притисци на криминалне актере, чак и као привлачење инвестиција са циљем постизања криминалног профита. Изостанак реалних смањивања криминалитета у вези са деловањем организованог

⁶⁷⁸ *Ibid.*, стр. 119.

криминала указују да савремена политика борбе против организованог криминала има ограничен домет и да је заправо неуспешна у обраћању ка узроцима криминала, што је неопходно за одрживост напора који се улажу у његовој контроли.⁶⁷⁹

Дефиниција организованог криминала која је утврђена у систему UN онемогућава адекватно разумевање његове природе, јер га изузима из контекста који чине политичка и друштвена реалност у којој се испољава као појава. Иако се теоријска виђења о узрочности криминала разликују до те мере да нека од њих стоје на готово супротним странама спектра (на пример, концепт релативног осиромашења и концепт незаконитог маневрисања), њихов заједнички именилац је да је осим „правног модела корекција” потребна нека врста друштвеног „инжињеринга” да би било објективно могуће узрочно деловати на овај вид криминала, што, у широко постављеним оквирима, неизбежно упућује на мере социјалне политике као потребну допуну мерама институционалне контроле.⁶⁸⁰ Политика сузбијања организованог криминала би морала да искорачи из кривично-правне сфере и да одмерава и социјалне факторе, па да се онда сходно прилагођава. Како се мењају фактори, тј. њихов утицај, тако би требало и адаптирати политику.

Динамика и специфичности друштвених односа одређују да је за одређено друштво, у сваком конкретном друштвено–историјском тренутку, неопходно процењивати који је то оптималан однос између репресивних мера и мера социјалне контроле и на тај начин одређивати садржај композитног модела институционалног супротстављања криминалу. Комбиновани приступ у борби против организованог криминала се не може једнозначно, линеарно одређивати већ се мора конкретно утврђивати. Репресија против организованог криминалита „извесно је неизвесна” у погледу резултата, а при том је скопчана са великим тешкоћама у реализацији и њеним високим трошковима. Квалитет друштвеног живота исказује се, примарно, у непосредном окружењу, на нивоу локалне заједнице, а полицијско ангажовање у

⁶⁷⁹ D. Cook, *Criminal and Social Justice*, Sage, London, 2006, стр. 100.

⁶⁸⁰ J. Newman, N. Yates (eds.), *Social Justice: Welfare, Crime and Society*, Open University Press, England, 2008, стр. 158.

њеним оквирима оцењује се на темељима оног што полиција реално чини у складу са очекивањима грађана која се крећу од очекивања да полиција функционише као инструмент права, преко очекивања да се полиција стара обезбеђује ред и мир, до очекивања од полиције као од јавне службе која је сервис грађана. Ако се та очекивања испуњавају, на тај начин се повећава осећај добробити и увереност у функционалност друштвеног поретка, тј. квалитет живота као крајњи исход људске мотивације.

Концепт полиције у заједници је модел полицијског рада који испуњава различита очекивања грађана. Стављањем у функцију класичног полицијског рада у оквире рада полиције у заједници, предности обавештајног рада се не би више приказивале као такве имајући у виду његову интрузивну природу у односу на људска права и слободе и квалитетан класичан полицијски рад који почива на чврстима везама са заједницом. Потенцијал за достизање оптималног односа различитих мера унутар композитног модела институционалног супротстављања криминалу требало би тражити у утврђивању равнотеже између потребе да се организовани криминалитет редукује и потребе да се не дозволи драстично кршење традиционално либерално схваћених људских и грађанских права.

Реконцептуализација грађанских права као сегмента људских права у светлу политике борбе против организованог криминала

Појам организованог криминалитета се у најширем смислу вежује за организоване структуре које у сарадњи са другим индивидуалним и колективним чиниоцима који располажу друштвеном моћи, контролишу тзв. „подземље” или „црно тржиште” и делују на други начин, корумпирајући представнике институција финансијским средствима, путем политичке подршке, уцењивањем, легалним или нелегалним финансирањем, и освајањем политичке моћи на различитим нивоима. На тај начин се као

појам „организовани криминал” супротставља „уличном” криминалу, јер се везује за криминал вишег нивоа, како у смислу друштвене моћи актера тако и у погледу софистицираности деловања, а његове последице се оцењују на начин који се разликује од оцене последица уличног криминала.

Иако је организовани криминал у одређеним облицима историјска категорија, захваљујући технолошким напретку који је условио процес глобализације, постао је глобални феномен који се експоненцијално глобално шири и на тај начин транснационално испољава. Глобални домет организованог криминала је једна од његових дефинишућих карактеристика у XXI веку.

Процене профита који се генерише путем транснационалног организованог криминала упућују на закључак да је његов обим толики да претпоставља постојање везе између политике и криминала, тј. да почива на њиховој фузији и обликовању криминалних интереса у оквиру међународних односа.

Штетне последице организованог криминала наглашава чињеница да су део организованих криминалних мрежа и припадници политичке и друштвене елите, моћни политичари, пословни људи и људи са огромним неформалним утицајем у друштву који на основу тога располажу са друштвеном моћи сличног обима. Повезивање криминалних група и званичника у институцијама мотивише профит и моћ који се испољавају кроз различите међусобно корисне трансакције. Корист из сарадње са организованим криминалом за политичку елиту се огледа у стицању богатства, обезбеђивању политичке подршке и контроли политичких супарника. Приступ политичкој моћи, организованом криминалу осигурава имунитет од прогона и приступ друштвеним, економским и политичким ресурсима, а тиме се угрожавају права грађана која се дистрибуирају на различите начине јер не припадају сваком у једнакој или упоредивој мери. У светлу права на људско достојанство, ово се испољава као фундаментално деструктивно деловање организованог криминала, „јер друштво систематски нарушава људско достојанство неких својих чланова да би унапређивало људско достојанство својих других чланова”.⁶⁸¹

⁶⁸¹ А. Фатић, С. Коран, А. Булатовић, *op. cit.*, стр. 224.

Неизвестан је настојања да се прецизно процењују последице транснационалног организованог криминала, посебно и зато што је његова моћ толико нарасла да има дестабилишући утицај на крхке новонастале демократске државе које је изнедрио процес транзиције у Европи и Азији, као и у тзв. slabим државама у другим деловима планете. Како констатују Александар Фатић, Срђан Кораћ и Александра Булатовић, „право на људско достојанство у смислу избегавања осећања инфериорности укључује низ имовинских, политичких и институционалних права”.⁶⁸²

У домену тржишта, последице деловања организованог криминала се испољавају кроз нереално одређивање цена роба и услуга, деструктиван утицај на здравље људи и на изазивање њихове физичке патње као последице трговине оружјем и наркотицима и еколошког криминала, интензивирање регионалних сукоба и локалних ратова, узурпација легитимне власти и исцрпљивање јавних ресурса.

Захваљујући формирању глобалних криминалних савеза, криминалне организације смањују ризик и проширују своје своје активности. Раст транснационалног организованог криминала узроковало је више фактора укључујући и економску либерализацију и глобализацију, генерисање великог профита као последице прохибитивних закона, глобални пораст тражње за нелегалном робом и услугама, грађански сукоби и „пропала” држава у којој нема политичке воље за суочавање с организованим криминалом.

Савремена политика борбе против транснационалног организованог криминала подразумева у принципу већа контролна овлашћења за контролни систем у друштву, што је претња за људска и грађанска права у либералним демократијама. Шира полицијска овлашћења структурно угрожавају концепт либералне демократије, па се она могу разматрати као криминогени фактор са становишта концепта либералне државе која почива на уважавању права.

За либерално–демократски поредак и људска и грађанска права посебно је опасно повезивање тероризма с организованим

⁶⁸² *Ibidem.*

криминалом како би се омогућило финансирање терористичких активности, односно, трансформација аспирација организованог криминала од оних чисто профитно оријентисаних у политичке. Овакав развој деловања организованог криминала креира ново безбедносно окружење које провоцира стварање „безбедносне државе” у којој се, у циљу остваривања безбедности, угрожавају људска и грађанска права. Развијање савремене политике борбе против организованог криминала у правцу растуће међународне јурисдикције, као одговора на његово транснационално испољавање, представља претњу за унутрашњу безбедност, јер претња националној безбедности угрожава суверенитет националне државе.⁶⁸³

Са становишта концепта људске безбедности деловање организованог криминала се испољава драматично деструктивно, јер је људска безбедност као концепт заправо амалгам људских права у оквиру који се налазе и права попут еколошких права и право на безбедност од економске кризе. Актуелни тренд у дискурсу је да се све више говори о либералној привреди, а одустаје од традиционалног либералног концепта по коме су права централна, па тако и неодвојива од структурирања економије.

Грађанска права су карактеристично политичка права, различита од људских јер су људска права одређена у вези са одржавањем живота. Када се грађанска права еnumerативно третирају, односно, када се на декларативан начин одлучује ко има која права и да ли су она људска права, онда се она реконцептуализују као људска права. На тај начин се композитни концепт људских права неосетно претвара у широки појам безбедности, тј. људске безбедности која се може свести на право на квалитет живота. Потреба за конкретнијим објашњењем природе организоване форме криминалитета директно је условљена реконцептуализацијом грађанских права као сегмента људских права која се данас одвија у светлу политике борбе против организованог криминала.

⁶⁸³ D. Pineu, “Governing Security, Governing through Security: US Police assistance and Liberal Governmentality”, *6th Pan-European International Relations Conference Making Sense of a Pluralist World*, 12–15th September 2007, Turin, стр. 7–8.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Савремена разматрања организованог криминала најчешће су усредсређена на аспекте организације и деловања криминалних група који представљају нове и повећане претње јавној, па и националној безбедности. У том смислу доминантна перспектива у којој се расправља о организованом криминалу је утврђена као претња безбедности која, типично, излази из традиционалних оквира „класичног криминала“, радикализује потребу за друштвеним одговором и друштвеном контролом у целини, и тиме условљава развијање нове структуре репресивних и нерепресивних политика контроле криминала уопште. Ова врста перспективе често повезује претњу од организованог криминала са претњом од тероризма, па се и препоручене методе борбе против криминала и борбе против тероризма преплићу. То преплитање је посебно јасно у повећаној и знатно либерализованој примени такозваних „специјалних истражних техника“, пре свега техника криминалистичко–обавештајног рада.

Организовани криминал има тенденцију да се развија када неке групе у друштву виде своје интересе као различите у односу на оне које се промовишу и штите поретком и владајућим нормама. Радикализовано схватање организованог криминала, иако почива на јасној свести јавности о повећаном нивоу претње који представљају криминалне организације, истовремено је појмовно контроверзно и политички ризично. Оно је појмовно контроверзно због тога што, на практичном нивоу, тежи да приближи организовани криминал тероризму и претњама националној безбедности, иако, строго говорећи, према структурним особеностима постоје велике, чак одлучујуће, разлике између организованог криминала и тероризма, као и између организованог криминала и осталих претњи националној безбедности.

Политички, радикализација схватања организованог криминала као претње друштву ризична је из најмање два разлога.

Пре свега, она утиче на стварање митова који се претварају у такозвано „фолклорно знање”. Један такав типичан мит је врло раширено схватање, чак и у стручним круговима, да је организовани криминал по својој природи „глобалан”, те да криминалне организације на прекограничном и ширем међународном плану „лако сарађују“, док државе то чине тешко, услед правних ограничења и питања у вези са националним суверенитетом.

Бројне студије су показале да су криминалне организације у модусу свог деловања углавном локалне, да се оне повезују путем умрежавања, те да оне нису хијерархијске организације на некаквом „глобалном“ нивоу и да се суочавају са веома великим препрекама у остваривању прекограничне сарадње које, свакако, превазилазе оне препреке које државе морају да превазиђу. Опасност од овог мита на политичком плану лежи у сувише лакој легитимацији такозване „безбедносне државе“, то јест у капацитету тог мита да политички легитимише државно насиље и сужавање демократских слобода, на начин који није довољно добро заснован на објективној процени претње од организованог криминала. Криминалне организације су усмерене на производњу и максимизовање профита у складу са својом пословном криминалном стратегијом. Ове стратегије не разликују се од стратегија корпорација које законито послују, али су зато робе и услуге које су предмет тог пословања нелегални. Уобичајена пословна правила у управљању, избегавању, контроли или ублажавању ризика (на пример, угрожавање пословних интереса од стране конкуренције) замењују се специфичним „стратегијама управљања ризиком” које укључују употребу насиља и корупције како би се ризици неутралисали.

Друга политичка опасност од радикализације разумевања претње од организованог криминала лежи у домену људских права. Савремена схватања људских права су претрпела значајне промене у односу на њихово традиционално разумевање, и она данас укључују широки домен права која су некада сматрана политичким, али не и људским правима. Примера ради, обухватни домен права садржан у савременом појму „људске безбедности” захвата и нека права која се данас сматрају људским правима: право на рад, право на политичку партиципацију, право на

здраву животnu средину, право на заштиту од стране државе итд. Ова врста проширења домена људских права доводи та права у непосредну везу са деловањем организованог криминала, јер представља претњу од организованог криминала као директну претњу неким људским правима. Процес глобализације је интензивирао повезивање и брзину у свим сферама, чиме је проведено интензивно прекогранично деловање организованог криминала. „Трансгранична” димензија деловања организованог криминала се кроз додавање атрибута „транснационалан” заправо занемарује, јер нетачно упућује на некакву специфичну природу овог феномена која у највећој мери нема утемељење у реалности, али доприноси генерисању страха и перцепцији о безбедносној претњи која на неки начин оправдава радикализован одговор државе. Стога се радикализовани одговор државе на организовани криминал може интерпретирати као настојање институција да заштите људска права, док у ствари то реаговање нарушава шира, фундаменталнија, традиционално схваћена људска права, попут права на слободу изражавања, на разумну личну приватност или, чак, на слободу политичког мишљења. Данас је, на пример, уобичајено да криминалистичко–обавештајне структуре прате грађане за које се, случајно или намерно, утврди да поседују одређене типове религијских, политичких (на пример, анархистичких) уверења, или симпатије за револуционалне покрете или групе које се баве политичким насиљем. Ова врста политике борбе против нових претњи безбедности је у **несагласности** са традиционалним схватањем широког опсега слободе мишљења, те са начелом да грађанин може бити одговоран само за своје политичке поступке, а не и за своје политичке ставове, те да се на основу политичких ставова против њега не могу спроводити никакве истражне радње. Та врста слободе, која је у самом темељу концепта либералног демократског друштва, данас је фактички напуштена услед повећаног нагласка на безбедносним функцијама државе који је, делимично, резултат радикализованог схватања претње од организованог криминала.

Методологија дефинисања и разумевања људских права која је, у новије време, великим делом напустила строгост концептуалног приступа може се довести у питање управо имајући у виду

савремену политику борбе против организованог криминала. Наиме, велике међународне организације и државне институције, поготово великих и утицајних земаља, попут САД, данас формулишу своја схватања људских права која се, најчешће, свде на таксативно, то јесто енумеративно дефинисање тих права. С једне стране, овакво дефинисање права је практично употребљиво, јер јасно наводи која су конкретна права људска права. С друге стране, оно је научно и стручно проблематично, јер се губи разумевање суштине људских права, наиме, губи се схватање оног специфичног садржаја једног права које то право тек чини људских правом. Традиционална логичка дефиниција тако је уступила место енумеративној политичкој дефиницији, а жртве ове методолошке опуштености и произвољности су многа традиционална људска права која су таквима сматрана много пре него што је домен људских права претворен у питање политичког консензуса. Есенцијалистички приступ дефинисању људских права замењен је технократским приступом, што на методолошком нивоу отвара простор нарастању институционалних претњи правима која се традиционално сматрају основним људским правима, као и либералним слободама у демократском друштву.

Друштвене институције утемељују активности које се формирају око сваког значајнијег средишта друштвених потреба и интереса. Институције испуњавају своју сврху само ако обезбеђују да се друштвене активности одвијају на континуиран, стандардизован и предвидив начин.

За грађане је кључна перспектива да ли им институције омогућавају задовољавање својих егзистенцијалних интереса и потреба. Када институције испоручују јавна добра, такво окружење подстиче економски раст. Међутим, када институције не пружају услуге у складу са потребама друштва, настаје тржишна подлога за организовани криминал. Многе врсте активности са којима обично повезујемо организовано вршење кривичних дела попут трговине наркотицима, зеленашења, прања новца, коцкања, представљају тржишне активности, па би, сходно томе, о организованом криминалу требало размишљати као о облику пословања.

Једна од кључних последица некритичког радикализовања разумевања организованог криминала као претње националној,

а не само јавној безбедности, лежи и у занемаривању његових кључних социјалних, дакле, некривичних димензија. Перспективе криминологије и социјалног рада, као различитих академских дисциплина које разматрају концепте отпорности и одустајања од криминала, указују на постојање одређених сличности што оправдава фокусирање механизма који омогућавају та два различита „процеса” да се догоде.⁶⁸⁴ Криминологија по својој основној вокацији представља социјалну дисциплину која се бави социјалним димензијама криминала од којих су само неке кривичне, па и правне у ширем смислу. Каузалитет криминала уопште, па и великог дела организованог криминала, сам по себи није кривични процес — реч је углавном о социјалним процесима који доводе до кривичних феномена и до кривичних последица што је основ аргументације да политика превенције криминала мора укључивати и мере социјалне политике, равноправно са репресивним и контролним мерама кривичног карактера. Идеја да се искључиво кривичним и контролним методама може сузбијати претња безбедности чији су корени социјални, психолошки или економски суштински је погрешна, и то погрешно разумевање се види у оним срединама у којима посебно радикалне репресивне методе постоје упоредо са стално растућим стопама организованог криминала. Извесно је да је организовани криминал динамична појава, која се континуирано прилагођава и јавља у новим конфигурацијама, као и да штета коју организовани криминал наноси друштву има вишеструке димензије које заузимају спектар између директних и опипљивих последица, као што је физичка повреда, до апстрактног утицаја на живот у заједници нарушавањем структуре веза у друштву путем корупције. Динамичка синергија корупције и организованог криминала се суштински испољава кроз нелегалне финансијске токове. Када механизам промена вредности у друштву поцрни, јер га диктирају мрачни актери, а обликују њихове мрачне работне, резултат тих процеса је црно друштво.

⁶⁸⁴ П. Павићевић, А. Булатовић, Љ. Илијић, *Општорност: асиметрија макро-дискурса и микропроцеса*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2019, стр. 120.

- Аврамовић Д., „Људска права на танкој црвеној линији између универзалности и релативности”, *Зборник радова Правног факултета у Новом Сагу*, 48 (3)/2014, стр. 291–301.
- Андонов О., Станковић В., „Криминалистичко–обавештајни рад: теоријски и практични приступ савременог рада полиције”, *Војно дело*, 3/2014, стр. 147–159.
- Андонов О., „Очување и реализација националних интереса и безбедносна политика ЕУ”, *Међународни проблеми*, 45 (1)/2013, стр. 85–109.
- Ackerman B., “Political Liberalisms”, *Political Liberalism: Variations on a Theme* (ed. S. P. Young), SUNY Press, 2004.
- Alkire S., “A Conceptual Framework for Human Security”, *Working Paper 2*, Centre for Research on Inequality, Human Security and Ethnicity, Queen Elizabeth House, University of Oxford, 2003.
- Amnesty International, *The Human Cost of Fortress Europe: Human Rights Violations Against Migrants and Refugees at Europe’s Borders*, Amnesty International, London, 2014.
- Abercrombie N., *Sociology*, Polity Press, Cambridge, UK, 2008.
- Agamben G., *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Stanford University Press, California, 1998.
- Agreste *et al.*, “Network Structure and Resilience of Mafia Syndicates”, *Information Sciences*, 351/2016, стр. 30–47.
- Albanese J. S., *Organized Crime in Our Times*, 5th edition, Routledge, UK, 2010.
- Allum F., Gilmour S., “Introduction”, *Routledge Handbook of Transnational Organized Crime* (eds. F. Allum, S. Gilmour), Routledge, UK, 2012, стр. 1–15.
- Allum, F. Kostakos P. A., “Deconstruction in Progress: Towards a Better Understanding of Organized Crime?”, *Defining and Defying Organized Crime* (eds. F. Allum *et al.*), Routledge, UK, 2010, стр. 1–12.
- Ajzen, I., “Values, Attitudes, and Behavior”, *Methods, Theories, and Empirical Applications in the Social Sciences* (Hrsg. S. Salzborn, E. Davidov, J. Reinecke), VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2012, стр. 33–38.
- Albanese J. S., *Organized Crime: From the Mob to Transnational Organized Crime*, Routledge, 2014.
- Albanese J. S., “The Causes of Organized Crime: Do Criminals Organize Around Opportunities for Crime or Do Criminal Opportunities Create New Offenders”, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 16 4/2000, стр. 409–423.
- Anastasijević D., “Organized Crime in the Western Balkans”, *First Annual Conference on Human Security: Terrorism and Organized Crime in the Western Balkan Region*, organized by the HUMSEC project in Ljubljana, 23–25 November 2006.

- Armao F., "Criminal Clusters: State and Organised Crime in a Globalised World", *The European Review of Organised Crime*, 1 (1)/2014, стр. 1–44.
- Arsovska J., "The "G–local Dimension of Albanian Organized Crime: Mafias, Strategic Migration and State Repression", *European Journal on Criminal Policy and Research*, 20 (2)/2014, стр. 205–223.
- Беговић Б., *Економска анализа корупције*, Центар за либерално демократске студије, Београд, 2007.
- Бељинац Н., „Морална и политичка аутономија у теорији либералног мултикултурализма”, *Годишњак Факултета политичких наука, I део: Политичка теорија, политичка социологија, политички систем*, 5/2011, Београд, стр. 151–170.
- Борхарт К.–Д., *Абецеда Европе*, Европске уније, Канцеларија за право Европске уније, Луксембург, 2011.
- Бошковић Г., Мијалковић С., „Међународна сарадња у одузимању прихода стечених организованим криминалом”, *Сирани јавни живот*, 2009, стр. 191–210.
- Бошковић Г., „Методи финансијске истраге у сузбијању организованог криминала”, *Друшћвени аспекти организованог криминала* (урс. А.Фатић, Б. Бановић), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2011, стр. 63–81.
- Бошковић М., *Организовани криминалијет — Први део: криминолошки и криминалистички аспекти*, Полицијска академија, Београд, 1998.
- Булатовић А., „Италијанска искуства у борби против организованог криминала”, *Зборник радова Института за криминолошка и социолошка истраживања*, 30 (1–2)/2011, стр. 279–290.
- Булатовић А., Кораћ С., „Развој модерне српске државе у контексту корупције”, *Корупција и развој модерне српске државе* (урс. А. Булатовић, С. Кораћ), Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2006, стр. vii–xxviii.
- Булатовић А. „Имовина као елемент инфраструктуре организованих криминалних група”, у: Костић, Ј., Стевановић, А. (урс.) *Финансијски криминалијет*, Институт за упоредно право и Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Зрењанин, 2018, стр. 205–216.
- Булатовић А., „Апсорбовање ризика који прати криминално предузетништво” у: И. Стевановић, В. Чоловић, (урс.), *Привредна кривична дела*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања и Институт за упоредно право Београд, 2017, стр. 229–242.
- Булатовић А., „Улога имовине у организованом криминалу: класификација криминала у односу на улогу имовине у: Ђирић, Ј. (ед.), Сузбијање организованог криминала као предуслов владавине права, Институт за упоредно право, Београд, 2016, стр. 365–376.
- Benedek W., "The Human Security Approach to Terrorism and Organized Crime in Post–Conflict Situations", *Transnational Terrorism and Organized Crime and Peace–Building Human Security in the Western Balkans* (eds. W. Benedek et al.), Palgrave Macmillan, UK, 2010, стр. 3–16.
- Bussel J., "Typologies of Corruption: A Pragmatic Approach", *Greed, Corruption, and the Modern State Essays in Political Economy* (eds. S. Rose–Ackerman, P. Lagunes), Edward Elgar Publishing, UK, USA, 2015, стр. 21–46.

- Божиловић Петровић Г., „Организовани криминал корупција и мито”, *Тешки облици криминала* (ур. Д. Радовановић), Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2004, стр. 279–288.
- Булатовић А., „Питање о јавном овлашћењу — корен криминала белог оковратника”, *Социјална мисао*, 17 (4)/2010, стр. 75–86.
- Булатовић А., „Трансформација полицијског рада: криминалистичко-обавештајни елемент”, *Зборник радова Института за криминолошка и социолошка истраживања*, 26 (1–2)/2007, стр. 293–309.
- Bunker R. J., Sullivan J. P., “Cartel Evolution: Potential and Consequences”, *Transnational Organized Crime*, 4 (2)/1998, стр. 55–74.
- Bucqueroux B., Trojanowicz R. C., *Community Policing: How to Get Started*, Routledge, Cincinnati, OH, 1998.
- Baker E., “The legal regulation of transnational organised crime: Opportunities and limitations”, *Transnational Organised Crime: Perspectives on Global Security* (eds. A., Edward, P. Gill), Routledge, United Kingdom, 2003, стр. 183–194.
- Bailey D., *The Open Society Paradox: Why the 21st Century Calls for More Openness — Not Less*, Potomac Books, USA, 2004.
- Barnett H., “Wealth, Crime, and Capital Accumulation”, *Contemporary Crisis*, 3/1979, стр. 171–186.
- Beare M. E., Naylor R. T., “Major Issues Relating to Organized Crime: within the Context of Economic Relationships”, Nathanson Centre for the study of organized crime and corruption, Law Commission of Canada, 1999, www.ncjrs.gov/nathanson/organized.html.
- Baldwin D. A., “The Concept of Security”, *Review of International Studies*, 23/1997, стр. 5–26.
- Betti S., *The European Union and the United Nations Convention against Transnational Organised Crime*, European Parliament, Brussels, 2001.
- Berman E., *FBI: Fact or Fiction?*, Brennan Center for Justice, New York School of Law, New York, 2011.
- Beyleveld D., “The Principle of Generic Consistency as the Supreme Principle of Human Rights”, *Human Rights Review*, 13/2011, стр. 1–18.
- Bjelopera J. P., Finklea K. M., *Organized Crime: An Evolving Challenge for U.S. Law Enforcement*, Congressional Research Service, Washington D.C., 2012.
- Black C., van der Beken T., *Reporting on Organised Crime: A Shift from Description to Explanation in the Belgian Annual Report on Organised Crime*, Maklu, Antwerpen, 2001.
- Blok A., “Reflexions on the Sicilian Mafia: Periferies and their Impact on Centers”, *Organized Crime: Culture, Markets and Policies* (eds. D. Siegel, H. Nelen), Springer, 2007, стр. 12.
- Behan T., *See Naples and Die: The Camorra and Organised Crime*, Tauris Parke Paperbacks, London, New York, 2002.
- Beare M. E., Martens F. T., “Policing Organized Crime: The Comparative Structures, Traditions, and Policies within the United States and Canada”, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 14 (4)/1998, стр. 398–427.
- Begović M., „Neorealistička teorija međunarodne politike kroz teorije saveza”, *Međunarodne studije*, 13 (2)/2013, стр. 9–25.

- Blum J. A. et al., *Financial Havens, Banking Secrecy and Money Laundering*, Double Issue 34 and 35 of the Crime Prevention and Criminal Justice Newsletter, Issue 8 of the UNDCP Technical Series, 1998.
- Boister N., Currie R. L., *Routledge Handbook of Transnational Criminal Law*, Routledge, UK, 2015.
- Buscaglia, E., van Dijk, J., “Controlling Organized Crime and Corruption in the Public Sector”, *Forum on Crime and Society*, 3 (1–2)/2003, стр. 3–34.
- Brems E., *Human Rights: Universality and Diversity*, Martinus Nijhoff. Publishers, The Netherlands, 2001.
- Briscoe I., *A violent compound: competition, crime and modern conflict*, The Norwegian Peacebuilding Resource Centre Report, Norway, 2015.
- Bunker R. J., Sullivan J. P., “Cartel evolution revisited: third phase cartel potentials and alternative futures in Mexico”, *Small Wars and Insurgencies*, 21(1)/2010, стр. 30–54.
- van Dijk J., “Mafia Markers: Assessing Organized Crime and Its impact on Societies”, *Trends in Organized Crime*, 10/2007, стр. 39–56.
- van Dijk M., “Discussing Definitions of Organised Crime: Word Play in Academic and Political Discourse”, *HUMSEC Journal*, 1(1)/2007, стр. 65–90.
- van Duyne P., “Old and New in Criminally Mobile Europe”, *Crime, money and criminal mobility in Europe* (eds. P. C. van Duyne et al.), Wolf Legal Publishers, Nijmegen, 2009.
- van Duyne P. C., Houtzager M. J., “Criminal sub-contracting in the Netherlands: The Dutch ‘koppelbaas’ as crime-entrepreneur”, *The Organised Crime Economy: Managing Crime Markets in Europe* (eds. P. C. van Duyne et al.), Wolf Legal Publishers, Nijmegen, 2005, стр. 163–188.
- van den Wyngaert C., Dewulf S. (eds.), *International Criminal Law: A Collection of International and Regional Instruments*, 4th revised edition, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Netherlands, 2011.
- Vettori B., *Tough on Criminal Wealth: Exploring the Practice of Proceeds from Crime Confiscation in the EU*, Springer Science and Business Media, Dordrecht, the Netherlands, 2007.
- Vlassis D., “The UN Convention Against Transnational Organized Crime”, *Transnational Organized Crime and International Security: Business As Usual?* (eds. M. Berdal, M. Serrano), Lynne Rienner Publishers, INC., 2002, стр. 82–94.
- Voetelink J., *Status of Forces: Criminal Jurisdiction over Military Personnel Abroad*, Springer, 2015.
- von Lampe K., “Criminally Exploitable Ties: A Network Approach to Organized Crime”, *Transnational Organized Crime: Myth Power and Profit* (eds. E. C. Viano, J. Magallanes, L. Bridel), Carolina Academic Press, Durham, NC, 2003(a), стр. 9–22.
- von Lampe K., “Organising the Nicotine Racket Patterns of Cooperation in the Cigarette Black Market in Germany”, *Criminal Finances and Organising Crime in Europe* (eds. P. C. van Duyne, K. von Lampe, J. L. Newell), Wolf Legal Publishers, Nijmegen, The Netherlands, 2003(б), стр. 44–71.
- von Lampe K., “The Interdisciplinary Dimensions of the Study of Organized Crime”, *Trends in Organized Crime*, 9 (3)/2006, стр. 77–95.

- von Lampe K., "Organised Crime in Europe: Conceptions and Realities", *Policing: A Journal of Policy and Practice*, 2 (1)/2008, стр. 7–17.
- von Lampe K., "Transnational Organised Crime Connecting Eastern and Western Europe: Three Case Studies", *Crime, Money and Criminal Mobility in Europe* (eds P. C. van Duyne et al.), Wolf Legal Publishers, Nijmegen, 2009, стр. 19–42.
- von Lampe K., "The Use of Models in the Study of Organised Crime", *Usual and Unusual Organising Criminals in Europe and Beyond: Profitable Crimes, from Underworld to Upper World: Liber Amicorum* (eds. Georgios Antonopoulos et al.), Maklu, The Netherlands, 2011, стр. 291–306.
- von Lampe K., Johansen P. O., "Organized Crime and Trust: On the Conceptualization and Empirical Relevance of Trust in the Context of Criminal Networks", *Global Crime*, 6(2)/2004, стр. 159–184.
- Volkov V., *Violent Entrepreneurs: The Use of Force in the Making of Russian Capitalism*, Cornell University Press, USA, 2002.
- Гилмор В. С., *Прълови новаци: Развој међународних мера за борбу њројшњв љрања новца и финансирања љтероризма* (превод: В. Матес), Савет Европе, Београд, 2004.
- Гречић В., Кораћ С., „Политички дискурс екстремне деснице у Западној Европи“, *Међународни љроблеми*, 44 (2)/2012, стр. 202–232.
- Galeotti M., "Introduction: Global Crime Today", *Global Crime*, 6(1–2), 2004, стр. 1
- Garzón J. C., *Mafia & Co.: The Criminal Networks in Mexico, Brazil, and Colombia*, The Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, D.C., 2008.
- Gasper D., Gómez O. A., *Evolution of Thinking and Research on Human and Personal Security 1994–2013*, Human Development Report Office, United Nations Development Programme, NY, 2014.
- Green J. R. (ed.), *The Encyclopedia of Police Science: Volume 1*, Taylor&Francis, Milton Park Abingdon, 2007.
- Gilbert L., "Analyzing the Dark Side of The Social Capital: Organized Crime in Russia", *Social Capital and Peace–Building: Creating and Resolving Conflict with Trust and Social Networks* (ed. M. Cox), Routledge, 2008, стр. 57–74.
- Goodman R., Jinks D., "Measuring the Effects of Human Rights Treaties", *European Journal of Inetrantional Law*, 14 (1)/2003, стр. 171–183.
- Gounev P., Bezlov T., *The Study to Examine the Links Between Organised Crime and Corruption*, Center for the Study of Democracy, Sofia, 2010.
- Gottschalk P., "Entrepreneurship in organised crime", *International Journal of Entrepreneurship and Small Business*, 9 (3)/2010, стр. 295–307.
- Gottschalk P., *Entrepreneurship and Organised Crime: Entrepreneurs in Illegal Business*, Edward Elgar Publishing, UK, 2009.
- Gerring J., Thacker S. C., "Political Institutions and Corruption: The Role of Unitarism and Parliamentarism", *British Journal of Political Science*, 34/2004, стр. 295–330.
- Gordon R. K., "Losing the War Against Dirty Money: Rethinking Global Standards on Preventing Money Laundering ad Terrorism Financing", *Case Legal Studies Research Paper*, 20/2011, стр. 503–565.
- Graycar A., Grabosky P., "Trends in Australian Crime", (eds. A. Graycar, P. Grabosky), Cambridge University Press, UK, 2002, стр. 7–26.

- Graycar A., Grabosky P., "Trends in Australian crime and criminal justice", *The Cambridge Handbook of Australian Criminology* (eds. A. Graycar, P. Grabosky), Cambridge University Press, UK, 2002, стр. 7–26.
- Greive J., "Developments in UK Criminal Intelligence", *Strategic Thinking in Criminal Intelligence*, 2nd edition (ed. J. Ratkcliffe), The Federation Press, New South Wales, 2009, стр. 28–46.
- Goldman J., *Ethics of Spying: A Reader for the Intelligence Professional*, Volume 2, The Scarecrow Press, UK, 2010.
- Gragert B., "Yakuza: The Warlords of Japanese Organized Crime", *Annual Survey of International & Comparative Law*, (1)/1997, стр. 148–204.
- David F., "Organised crime and trafficking in persons", *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, Australian Institute of Criminology, 436/2012.
- Davis R., "Raymond Aron and the Politics of Understanding", *Political Science Reviewer*, 33 (1)/2004, стр. 220–228.
- de Boer J., Bosetti L., "The Crime–Conflict "Nexus": State of the Evidence", *United Nations University Centre for Policy Research Occasional Paper*, 5/2015.
- Decker S. H., Bynum T., Weisel D., "A Tale of Two Cities: Gangs and Organized Crime groups", *Justice Quarterly*, 15 (3)/1998, стр. 395–425.
- Denécé E., Rodier A., "The security challenges of West Africa", *Global Security Risks and West Africa: Development Challenges* (eds. P. Heinrigs, M. Tremolière), OECD Publishing, Paris, 2012, стр. 35–56.
- Dickie P., Wilson P., "Defending Organised Crime: An Operational Perspective", Australian and New Zealand Society of Criminology Conference, Melbourne, 1992.
- Dobovšek B., "Organised Crime Can We Unify the Definition?", *Policing in Central and Eastern Europe: Comparing Firsthand Knowledge with Experience from the West*, 1996, www.ncjrs.gov/policing/org323.htm.
- Donnelly J., "The Relative Universality of Human Rights", *Human Rights Quarterly*, 29 (2)/2007, стр. 281–306.
- Dorn N., Oette L., White S., "Drugs Importation and the Bifurcation of Risk: Capitalization, Cut Outs and Organized Crime", *British Journal of Criminology*, 38 (4)/1998, стр. 537–560.
- Dorn N., "The End of Organised Crime in the European Union", *Crime, Law and Social Change*, 51 (2)/2008, стр. 283–295.
- Dorn N., Levi M., King L., *Literature Review on Upper Level Drug Trafficking*, Home Office Online Report, 22/05, www.ehu.us/documents/1736829/2118745/Literature+review+on+upper+level+drug+trafficking.pdf.
- Douzinas C., *Human Rights and Empire: The Political Philosophy of Cosmopolitanism*, Routledge, UK, 2007.
- Durham R. B., *False Flags, Covert Operations, and Propaganda*, Lulu Inc., UK, 2014.
- Ђорђевић А., „Кривична одговорност државе у међународном праву: за и против”, *Правни животи*, 12/2002, стр. 331–347.
- Ђерић Г., *Право лице мношине. Колективно самопоимање и предсјављање: мишљења, карактери, менијалне маје и сјерепојшши*, Филип Вишњић, Београд, 2005.
- Ђорђевић С., "Understanding Transnational Organized Crime as a Security Threat and Security Theories", *Western Balkans Security Observer*, 4 (13)/2009, стр. 39–52.

- Eide A., "Interdependence and Indivisibility of Human Rights, Human Rights in Education", *Science, and Culture: Legal Developments and Challenges* (eds. Y. Donders, V. Volodin), Ashgate Publishing, UK, 2007, стр. 11–52.
- Ellis R. D., Ellis C. S., *Theories of Criminal Justice: A Critical Reappraisal*, Longwood Academic, Wakefield, New Hampshire, 1989.
- Zinn J. O., *Social Theories of Risk and Uncertainty: An Introduction*, Blackweel Publishing, USA, UK, Australia, 2008.
- Игњатовић Ђ., *Криминологија*, Правни факултет Универзитета у Београду, 2008.
- Игњатовић Ђ., „Криминолошки аспект насиља”, *Деликџи насиља* (ур. Д. Радовановић), Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2002, стр. 259–269.
- Ibarra P., "Strict and Contextual Constructionism in the Sociology of Deviance and Social Problems", *Handbook of Constructionist Research* (eds. J. A. Holstein, J. F. Gubrium), Guilford Press, 2008, стр. 355–372.
- IBP, Inc., *UK MI5 Security Service Handbook: Volume 1 Strategic Information, Activities and Regulations*, 2013 edition, Int'l Business Publication, USA, 2013.
- Ivanović A. R., „Uloga i značaj sumnje u szbijanju i sprečavanju savremenih oblika kriminaliteta”, *Зборник радова: Примјена савремених метода и средстава у сзбијању криминалијетета*, International Association of Criminalists, Брчко, стр. 345–360.
- Ivićević–Karas E., „Kaznenopravno oduzimanje nezakonito stečene imovinske koristi”, *Hrvatski ljetopis za kazneno pravo i praksu*, Zagreb, 14 (2)/2007, стр. 673–694.
- Ignatieff M., "Human Rights as Politics and Human Rights as Idolatry", *The Tanner Lectures delivered as Princeton University*, 2000, стр. 285–349.
- Insultza J. M., *The Economics of Drug Trafficking*, Organization of American States, 25 (4)/2012.
- Jovanović M. A., *Collective Rights: A Legal Theory*, Cambrige University Press, Cambrige, 2012.
- Jamieson A., *The Antimafia: Italy's Fight Against Organized Crime*, Palgrave MacMillan, UK, USA, 1999.
- Jolić T., „Politički realizam i anarhija u međunarodnim odnosima”, *Prolegomena*, 10 (1)/ 2011, стр. 113–130.
- Jones S., *Criminology*, 4th edition, Oxford University Press, Oxford, 2009.
- Johansen P. O., "Organised crime, Norwegian style", *The Organised Crime Economy: Managing Crime Markets in Europe* (eds P. C. van Duyne et al.), Wolf Legal Publishers, Nijmegen, 2005, стр. 189–208.
- Johnston M., *Corruption and Reform: One Size Does Not Fit All*, IACSA – International Anti–Corruption Summer Academy, 2012, Austria.
- Кораћ С., „Корупција средњег обима”, *Коруџија* (урс. Д. Радовановић, А. Булатовић), Центар за менаџмент и Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2005, стр. 269–284.
- Кораћ С., „Наднационална обавештајна служба на помолу?”, *Национални интерес*, 21 (3)/2014, стр. 93–128.
- Ковач С., „Демократски надзор над применом посебних овлашћења”, *Демокрайски надзор над њрименом њосебних овлашћења* (урс. М. Хаџић, П. Петковић), Центар за цивилно–војне односе, Београд, 2008, стр. 79–84.

- Крстић Б., „Репутација и финансијске перформансе предузећа”, *Facta universitatis — series: Economics and Organization*, 11 (1)/2014, стр. 37–46.
- Крстић И., „Принудно иселење универзални — међународни стандарди”, *Анали*, 2/2013, стр. 92–109.
- Kasher A., Yadlin A., “Military Ethics of Fighting Terror: An Israeli Perspective”, *Journal of Military Ethics*, 4 (1)/2005, стр. 3–32.
- Keefe P. R., “The Geography of Badness: Mapping the Hubs of the Illicit Global Economy”, *Convergence: Illicit Networks and National Security in the Age of Globalization* (eds. M. Miklaucic, J. Brewer), Center for Complex Operations, Institute for National Strategic Studies, National Defense University Press, Washington, D.C., 2013.
- Kelling G. L., Moore M. H., “The Evolving Strategy of Policing”, *Perspectives on Policing*, 4/1988.
- Kelly R. J., “The Nature of Organized Crime Operations”, *Major Issues in Organized Crime Control*, Symposium Proceedings Washington, D. C. September 25–26, 1986 (ed. H. Edelhertz), Northwest Policy Studies Center, Bellevue, Washington, 1987.
- Klerks P., “The Network Paradigm”, *Transnational Organised Crime: Perspectives on Global Security* (eds. A. Edwards, P. Gill), Routledge, 2003, стр. 99.
- Klitgaard R., *Addressing Corruption Together*, Organization for Economic Cooperation and Development, Paris, 2015.
- Knepper P., *Criminology and Social Policy*, Sage, 2007, London, стр. 164–165.
- Kraska P. B., “Militarization and Policing—Its Relevance to 21st Century Police”, *Policing*, 2007, стр. 1–13.
- Krasner S. D., “The Case for Shared Sovereignty”, *Journal of Democracy*, 16 (1)/2005, стр. 69–83.
- Krueger A. O., “The Political Economy of the Rent– Seeking Society”, *The American Economic Review*, 64 (3)/1974, стр. 291–303.
- Kumar V., Skaperdas S., “On the Economic of Organized Crime”, *Working Papers*, Department of Economics, University of California, Irvine, 2008.
- Липовац М., Глушац Л., „Перспективе концепта људске безбедности”, *Култура јолиса*, 8 (16)/2011, стр. 183–197.
- Луис Х. Д., Колективна одговорност, *Одговорносћ — Индивидуална и колективна* (урс. П. Бојанић, П. Крстић), Службени гласник, Београд, 2008, стр. 267–280.
- Лукић Р. Д., *Социологија морала*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2011.
- Lazarus L., “The Rights to Security”, *Philosophical Foundations of Human Rights* (eds. R. Cruft, S. M. Liao, M. Renzo), OUP Oxford, Oxford, 2015.
- Langford M., *Human Rights: GSDRC Professional Development Reading Pack no. 33*, University of Birmingham Birmingham, UK, 2016, стр. 1–2.
- Langworthy R. H. (ed.), *Measuring What Matters: Proceedings From the Policing Research Institute Meeting*, The National Institute of Justice, Washington, DC, 1999.
- Larmore C., “A Critique of Philip Pettit’s Republicanism”, *Philosophical Issues*, 11 (1)/2001, стр. 229–243.
- Le V., “Organised Crime Typologies: Structure, Activities and Conditions”, *International Journal of Criminology and Sociology*, 1/2012, стр. 121–131.

- Levi M., "The Organisation of Serious Crimes", *The Oxford Handbook of Criminology* (eds. M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner), Oxford University Press, Oxford, 2002, стр. 878–913.
- Levi M., Osofsky L., „Investigation, Seizing and Confiscating the Proceeds of Crime”, *Crime Detection and Prevention Series Paper No. 61*, Home Office Police Department, London, 1995.
- Levi M. et al., *The Economic, Financial and Social Impacts of Organised Crime in the European Union*, Special Committee on Organised Crime, Corruption and Money Laundering, Policy Department C: Citizens' Rights and Constitutional Affairs, Directorate General for Internal Policies, European Parliament, PE 493.018, 2013.
- Leman–Langlois S., *Technocrime: Technology, Crime and Social Control*, Routledge, 2013.
- Lenog A. V. M., *The Disruption of International Organised Crime: An Analysis of Legal and Non-Legal Strategies*, Routledge, UK, 2016.
- Lindholm D. C., Reauly C. B., "Threat Finance: A Critical Enabler for Illicit Networks", *Convergence: Illicit Networks and National Security in the Age of Globalization* (eds. M. Miklaucic, J. Brewer), Center for Complex Operations, Institute for National Strategic Studies, National Defense University Press, Washington, D.C., 2013.
- Longo F., "Discouraging Organised Crime", *Defining and Defying Organized Crime* (eds. F. Allum et al.), Routledge, UK, 2010, стр. 15–28.
- Lutz E. L., Babbitt E. F., Hannum H., "Human Rights and Conflict Resolution from the Practitioners' Perspectives", *The Fletcher Forum of World Affairs*, 27 (1)/2003, стр. 173–193.
- Lyman M. D., Potter G. W., *Organized Crime*, 4th edition, Prentice Hall, USA, 2007.
- Маринковић Д., „Место и улога кривичног законодавства у супротстављању савременим облицима криминалитета”, *Сјрецавање и сузбијање савремених облика криминалићейта — II* (урс. С. Петровић, М. Милошевић, Ђ. Ђорђевић), Криминалистичко–полицијска академија, Београд, 2007, стр. 137–160.
- МекКион Р., „Развој и значај појма одговорности”, *Одговорност — Индивидуална и колективна* (урс. П. Бојанић, П. Крстић), Службени гласник, Београд, 2008, стр. 139–160.
- Мијалковски М., „Комплементарност људске, националне и колективне безбедности”, *Војно дело*, 60 (2)/2008, стр. 108–126.
- Миладиновић С., „Процеси хармонизације и унификације права као етапе на путу остварења Кантове идеје „космополитског права””, *Гласник љрава*, 3 (1)/2012, стр. 1–13.
- Миловановић М., „Праће новца и одузимање имовине стечене криминалом: правне контроверзе”, *Security Policy Working Papers*, 2/2005, www.apml.gov.rs/cyr/54/tdoc/%D0%A1%D1%82%D1%80%D1%83%D1%87%D0%BD%D0%B8-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%B8.html.
- Милосављевић Б., „Овлашћења полиције и других државних органа за тајно прикупљање података: домаћи прописи и европски стандарди”, *Демокрайски надзор над љрименом љособних овлашћења* (урс. М. Хаџић, П. Петковић), Центар за цивилно–војне односе, Београд, 2008, стр. 59–75.

- Михајлов Прокоповић А., Вулић Т., „Клијентелистички односи и медији у транзиционој Србији”, *Теме*, 39 (4)/2015, стр. 1563–1582.
- Мрвић–Петровић Н., „Тешкоће одређивања појма организованог криминалитета”, 2004, стр. 3–9, www.doiserbia.nb.rs/img/doi/1450-6637/2004/1450-66370401003M.pdf.
- Mair, S. “The World of Privatized Violence”, *Challenges of Globalization: New Trends in International Politics and Society* (eds. A. Pfaller, M. Lerch), Transaction Publishers, New Brunswick, NJ, 2005, стр. 47–61.
- Mazza C., Gilardi M., “Criminal Infiltration in Legal Economy and Corruption: Well–Established Phenomena in Italy and in Europe”, European Consortium for Political Research General Conference Glasgow, 2014, <https://ecpr.eu/Events/PaperDetails.aspx?PaperID=21660&EventID=14>.
- Marquette H., *Building integrity in fragile contexts*, International Development Department of University of Birmingham, Birmingham, 2012.
- Marx G.T., “Undercover in Comparative Perspective: Some Implications for Knowledge and Social Research”, *Undercover: Police Surveillance in Contemporary Perspective* (eds. C. Fijnaut, G.T. Marx), Kluwer, Dordrecht, the Netherlands, 1995, стр. 322–337.
- McCarthy D. M. P., *An Economic History of Organized Crime*, Routledge, New York, 2011.
- McCollum B., *Threat Posed by the Convergence of Organized Crime, Drug Trafficking, and Terrorism: Congressional Hearing*, DIANE Publishing, USA, 2002.
- McGloin J. M., Nguyen H., “The Importance of Studying Co-Offending Networks for Criminological Theory and Policy”, *Crime and Networks*, Routledge (ed. C. Morselli), UK, 2013, стр. 13–27.
- McElwee G., Smith R., “Towards a Nuanced Typology of Illegal Entrepreneurship: A Theoretical and Conceptual Overview”, *Exploring Criminal and Illegal Enterprise: New Perspectives on Research, Policy and Practice* (eds. G. McElwee, R. Smith), Emerald Group Publishing, 2015, стр. 3–22.
- McMahon M., “Crime, Justice and Human Rights in the Baltics”, *Heuni Papers No. 5*, The European Institute for Crime Prevention and Control affiliated with the United Nations, Helsinki, 1995.
- McFarlane J., *Transnational Crime: Response Strategies*, paper presented at 4th National Outlook Symposium on Crime in Australia, New Crimes or New Responses, Australian Institute of Criminology, Canberra, 2001.
- Mchangama J., Verdirame G., “Human Rights Inflation”, The Freedom Rights Project, 2013, www.freedomrights.info.
- Milne A. J. M., *Human Rights and Human Diversity: An Essay in the Philosophy of Human Rights*, Sterling Publishing Company, Inc., New York, 1986.
- Miklaucic M., Naïm M., “The Criminal State”, *Convergence: Illicit Networks and National Security in the Age of Globalization* (eds. M. Miklaucic, J. Brewer), Center for Complex Operations, Institute for National Strategic Studies, National Defense University Press, Washington, D.C., 2013, стр. 149–169.
- Moore M. H., “Organized Crime as a Business Enterprise”, *Major Issues in Organized Crime Control* (ed. H. Edelhertz), National Institute of Justice, Washington, 1987, стр. 51–64.
- Moore M. H., Trojanowitz R. C., Kellig G. L., “Crime and Policing”, *Perspectives on Policing*, 2/1988.

- Morrison S., “Approaching Organised Crime: Where Are We Now and Where Are We Going?”, *Australian Institute of Criminology Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, 231/2002.
- Morselli C., Gabor T., Kiedrowski J., *The Factors That Shape Organized Crime*, Research and National Coordination Organized Crime Division Law Enforcement and Policy Branch Public Safety Canada, Canada, 2010.
- Morselli C., “Assessing Vulnerable and Strategic Positions in a Criminal Network”, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 26/2010, стр. 382–392.
- Montero J. C., “Human rights, international human rights, and sovereign political authority: a draft model for understanding contemporary human rights”, *Ethics and Global Politics*, 7 (4)/2014, стр. 143–162.
- Mörbel R., Schmidt S., *Prevention and Suppression of Organised Crime Future Action Perspectives from a German and a European Angle*, Friedrich Ebert Stiftung, Berlin, 2007.
- Muravska J., Hughes W., Pyman M., *Organised crime, corruption, and the vulnerability of defence and security forces*, Transparency International UK, 2011.
- Николић Б., „Неопходни инструменти за ефикасно одузимање имовине стечене организованом криминалом: Смернице за дораду домаћих прописа”, *Правда у њанзицију*, 9/2007, www.tuzilastvorz.org.rs/html_trz/%28CASOPIS%29/SRP/SRP09/1664.pdf.
- Nadelmann E. A., “Global prohibition regimes: the evolution of norms in international society”, *International Organization*, 44 (4)/1990, стр. 479–526.
- Natarajan M., “Understanding the Structure of a Drug Trafficking Organization: A Conversational Analysis”, *Crime Prevention Studies*, 11/2000, стр. 273–298.
- Naylor R.T., “Predator, Parasites, or Free–Market Pioneers: Reflections on the Nature and Analysis of Profit–Driven Crime”, *Critical Reflections on Transnational Organized Crime, Money Laundering, and Corruption* (ed. M. Beare), University of Toronto Press, Toronto, 2003, 35–54.
- Naylor R. T., *Economic and Organized Crime: Challenges for Criminal Justice, Strategic Issues Series, Research and Statistics Division*, 2000, http://justice.gc.ca/eng/rp-pr/csj-sjc/jsp-sjp/rp02_12-dr02_12/rp02_12.pdf.
- Naylor R. T., *A Typology of Profit–driven Crimes, Research and Statistics Division, Department of Justice Canada*, 2002, www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/csj-sjc/crime/rr02_3/rr02_3.pdf.
- Naylor R. T., “Follow–the–Money Methods in Crime Control Policy”, *Critical Reflections on Transnational Organized Crime, Money Laundering, and Corruption* (ed. M. Beare), University of Toronto Press, Toronto, 2003, стр. 256–288.
- Newman J., Yates N. (eds.), *Social Justice: Welfare, Crime and Society*, Open University Press, England, 2008.
- Ní Chonail S., A. Reding, Valeri L., *Assessing the illegal trade in cultural property from a public policy perspective*, RAND Corporation Europe, Cambridge, 2011.
- O’Donnell J., Word Gloss, Institute of Public Administration, Dublin, Ireland, 1990.
- Otto D., “9/11– Could they have known? How helpful or accurate is it to describe September 11 as an intelligence failure?”, *Wissenschaft und Sicherheit*, 3/2009.
- Павићевић О., Булатовић А., „Моралне основе друштвеног поретка и криминал”, *Зборник радова Института за криминологику и социологику истраживања*, 34 (1)/2015, стр. 23–42.

- Павићевић О., Булатовић А., Илијић Љ., *Општорносй: асиметрија макро-дискурса и микропроцеса*, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2019.
- Пауновић М., Кривокапић Б., Крстић И., *Међународна људска љрава*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2010.
- Поповић М., „Крупна vs. ситна корупција”, *Корупција* (урс. Д. Радовановић, А. Булатовић), Центар за менаџмент и Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2005, стр. 219–242.
- Paoli L., “Mafia and Organized Crime: The Unacknowledged Successes of Law Enforcement”, *West European Politics*, 30 (4)/2007, стр. 854–880.
- Paoli L., “Organized Crime: New Label, New Phenomenon or Policy Expedient?”, *International Annals of Criminology*, 46 (1–2)/2008, стр. 37–60.
- Patrick S., “Weak States and Global Threats: Fact or Fiction?”, *The Washington Quarterly*, 29 (2)/2006, стр. 27–53.
- Perry D. L., *Partly Cloudy: Ethics in War, Espionage, Covert Action, and Interrogation*, The Scarecrow Press, UK, 2009.
- Perry W. L. et al., *Predictive Policing: The Role of Crime Forecasting in Law Enforcement Operations*, RAND, USA, 2013.
- Pettit P., “Republican Political Theory”, *Justice, Political Liberalism, and Utilitarianism Themes from Harsanyi and Rawls*, (eds. M. Fleurbaey, M. Salles, J. A. Weymark), Cambridge University Press, Cambridge, 2007, стр. 389–410.
- Picarelli J., “Human Trafficking and Organised Crime in the US and Western Europe”, *Strategies Against Human Trafficking: The Role of the Security Sector* (ed. C. Friesendorf), Geneva Center for Democratic Control of Armed Forces (DCAF), Vienna and Geneva, 2009, стр. 115–135.
- Поре Ј., *Антикорупцијски љриручник, суљројсљављање корупцији кроз сисљем друшљивеној инљегриљивљја*, Транспарентност – Србија, Београд, 2004.
- Potter G., “Transnational Organized Crime”, *The Encyclopedia of Police Science*, 3rd edition (ed. J. R. Greene) Routledge, New York, 2007, стр. 1294–1295.
- Prentzler T., Sarre R., “The Policing Complex”, *The Cambridge Handbook of Australian Criminology* (eds. A. Graycar, P. Grabosky), Cambridge University Press, UK, 2002, стр. 52–72.
- Primoratz I., Pavković A., *Patritism: Philosophical and Political Perspectives*, Ashgate Publishing, UK, 2008.
- Pfohl S., *Images of Deviance and Social Control: A Sociological History*, Second edition, McGraw Hill, New York, 1985.
- Rao S., Marquette H., *Corruption indicators in Performance Assessment Frameworks for Budget Support*, Anti-Corruption Resource Centre, Norway, 1/2012.
- Rapport N., Overing J., *Social and Cultural Anthropology: The Key Concepts*, 2nd edition, Routledge, London and New York, 2007.
- Ratcliffe J., “The Structure of Strategic Thinking”, *Strategic Thinking in Criminal Intelligence*, 2nd edition (ed. J. Ratcliffe), The Federation Press, New South Wales, 2009, стр. 1–12.
- Ratcliffe J. H., “Intelligence–Led Policing and the Problems of Turning Rhetoric into Practice”, *Policing and Society*, 12 (1)/2002, стр. 53–66.
- Ratcliffe J. H., Guidetti R., “State police investigative structure and the adoption of intelligence–led policing”, *Policing: An International Journal of Police Strategies & Management*, 31 (1)/2008, стр. 109–128.

- Ratcliffe J., Sheptycki J., "Setting the Strategic Agenda", *Strategic Thinking in Criminal Intelligence*, 2nd edition (ed. J. Ratcliffe), The Federation Press, New South Wales, 2009, стр. 248–255.
- Ratcliffe J., "The Effectiveness of Police Intelligence Management: A New Zealand Case Study", *Police Practice and Research*, 6 (5)/2005, стр. 435–451.
- Reed Q., Fontana A., "Corruption and Illicit Financial flows: The Limits and Possibilities of Current Approaches", *U4 Issue 2011*, 2/2011.
- Reiner R., *The Politics of Policing*, 4th edition, Oxford University Press, Oxford, 2010.
- Reuter P., Trautman F., *A Report on Global Illicit Drugs Markets 1998–2007*, Trimbos Institute and RAND, European Commission, 2009.
- Richter W. L., Burke F. (eds.), *Combating Corruption, Encouraging Ethics: A Practical Guide to Management Ethics*, 2nd edition, Rowman and Littlefield Publishers, INC, UK, 2008.
- Romano M., "Managing Global Economic Crimes as Human Rights Violations in a Worldwide Perspective: A Study of the Money Laundering Process in the International Market", *Vienna Journal on International Constitutional Law*, 9 (4)/2015, www.icl-journal.com/download/3ca8d3e9793fb2b0c01e02b39b0db819/ICL_Thesis_Vol_9_4_15.pdf.
- Rosen J., Wittes B. (eds.), *Constitution 3.0: Freedom and Technological Change*, Brookings Institution Press, USA, 2011.
- Rotberg R. I. (ed.), *When States Fail: Causes and Consequences*, Princeton University Press, Princeton, 2003.
- Rothbard M. N., "Robert Nozick and Immaculate Conception of the State", *Journal of Libertarian Studies*, 1 (1)/1977, стр. 45–57.
- Rowe E. et al., "Organised crime and public sector corruption: A crime scripts analysis of tactical displacement risks", *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, 444/2013.
- Сабо Д., *Од антиројолоије до комјарацијивне криминологије*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд, 2010.
- Стојиљковић С., „Политичка корупција и слаба држава”, *Филозофија и друштво*, 24 (1)/2013.
- Savelsberg J., "Knowledge, Domination, and Criminal Punishment", *American Journal of Sociology*, 99/1994, стр. 911–943.
- Savona E., Riccardi M. (eds.), *From Illegal Markets to Legitimate Business: The Portfolio of Organised Crime in Europe*, Final Report of Project OCP – Organised Crime Portfolio (www.ocportfolio.eu), Transcrime – Università degli Studi di Trento, Trento, 2015.
- Salerno R., Tompkins J. S., *The Crime Confederation: Cosa Nostra and Allied Operations in Organized Crime*, Doubleday, Garden City, NY, 1969.
- Sanderson T. M., "Transnational Terror and Organized Crime: Blurring the Lines", *SAIS Review of International Affairs*, 24 (1)/2004, стр. 49–61.
- Scott J., *Power*, Polity Press, UK, 2001.
- Schnecker U., "Fragile Statehood, Armed Non-State Actors and Security Governance", *Private Actors and Security Governance* (eds. A. Bryden, M. Caparini, Lit Verlag, Berlin, 2006, стр. 23–40.
- Schott P. A., *Reference Guide to Anti-Money Laundering and Combating the Financing of Terrorism*, 2nd edition, The International Bank for Reconstruction

- and Development, The World Bank and The International Monetary Fund, Washington, 2006.
- Sergi A., "Perspectives on organised crime between policy and research: a criminological analysis of the new offences of participation in organised crime activities in England and Wales", *Papers from the British Criminology Conference Vol. 1*, The British Society of Criminology, 2015.
- Serrano M., Toro M. C., "From Drug-Trafficking to Transnational Organised Crime in Latin America", *Transnational Organized Crime and International Security: Business as Usual?* (eds. M. Berdal, M. Serrano), Lynne Rienr Boulder, London, 2002, crp. 155–182.
- Seindal R., *Mafia: Money and Politics in Sicily, 1950–1997*, Museum Tusulanum Press, Copenhagen, 1998.
- Simon J., *Governing Through Crime: How the War on Crime Transformed American Democracy and Created a Culture of Fear*, Oxford University Press, USA, 2007.
- Smith D. E., Clancy M. T., Peter S. J., "Combating Transnational Organized Crime: Is the Department of Defense Doing Enough?", *Small Wars Journal*, 9 (8)/2013, <http://smallwarsjournal.com/jrnl/art/combating-transnational-organized-crime-is-the-department-of-defense-doing-enough>.
- Shaw M., "Drug Trafficking and the Development of Organized Crime in Post-Taliban Afghanistan", http://siteresources.worldbank.org/SOUTHASIAEXT/Resources/Publications/4488131164651372704/UNDC_Ch7.pdf.
- Solongo D., *Russian Capitalism and Money-Laundering*, The Global Programme against Money Laundering of the Office for Drug Control and Crime Prevention, New York, 2001.
- South N., "Drugs, Alcohol and Crime", *The Oxford Handbook of Criminology*, 3rd edition (eds. M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner), Oxford University Press, Oxford, 2002, crp. 914–946.
- Spaak T., "Moral Relativism and Human Rights", *Buffalo Human Rights Law Review*, 13/2007, crp. 73–85.
- Stanković Pejnović V., „Individualna i grupna prava liberalnog multikulturalizma”, *Migracijske i etničke teme*, 26 (2)/2010, crp. 169–189.
- Stassens G., *Money Laundering: A New International Law Enforcement Model*, Cambridge University Press, Cambridge, UK, 2000.
- Stelfox P., "Transnational Organised Crime: A Police Perspective", *Transnational Organised Crime: Perspectives on Global Security* (eds. A. Edwards, P. Gill), Routledge, 2003, crp. 114–126.
- Sullivan J., "How Illicit Networks Impact Sovereignty", *Convergence: Illicit Networks and National Security in the Age of Globalization* (eds. M. Miklaucic, J. Brewer), Center for Complex Operations, Institute for National Strategic Studies, National Defense University Press, Washington, D.C., 2013.
- Sun Wyler L., *Weak and Failing States: Evolving Security Threats and U.S. Policy*, Congressional Research Service, Washington, D.C., 2008.
- Sheptycki J. (ed.), *Issues in Transnational Policing*, Routledge, London, 2000.
- Tanzi V., "Corruption and the Economy", *Corruption and Social Development* (eds. A. Birešev, R. Dregić, S. Prodanović), Institute for Philosophy and Social Theory, University of Belgrade, Belgrade, crp. 49–80.

- Tasioulas J., "Towards a Philosophy of Human Rights", *Current Legal Problems*, 65/2012, стр. 1–30.
- Taureck R., "Securitisation Theory and Securitisation Studies", *Journal of International Relations and Development*, (9)/2006, стр. 53–61.
- Tilly C., "War Making and State Making as Organized Crime," *Bringing the State Back In*, (eds. P. Evans, D. Rueschemeyer, T. Skocpol), Cambridge University Press, Cambridge, 1985, стр. 169–186.
- Tonry M. H., *The Oxford Handbook of Crime and Public Policy*, Oxford University Press, Oxford, 2009, стр. 318.
- Travis III L. F., Edwards B. D., Introduction to Criminal Justice, Routledge, 2015.
- Trauner F., "The Internal–external Security Nexus: More Coherence Under Lisbon?", *Occasional Paper of The Institute for Security Studies (EUISS)*, 89/2011.
- Thierney J., *Criminology: Theory and Context*, 3rd edition, Pearson, England, 2010.
- Thoumi F. E., "Colombian Organized Crime: From Drug Trafficking to Parastatal Bands and Widespread Corruption", *Traditional Organized Crime in the Modern World* (eds. D. Siegel, H. van de Bunt), Springer, US.
- Унијат Ј. *et al.*, „Специјалне мере у земљама у транзицији”, *Демокрајски надзор над њрименом њосебних овлашћена* (урс. М: Хаџић, П. Петковић), Центар за цивилно–војне односе, Београд, 2008, стр. 115–121.
- Фатић А., *Модели орђанизације ѡполиције за борбу ѡротив орђанизоване криминала и ѡтероризма–Иђијалија и Велика Бриђанија*, е–књига, Београдски центар за безбедносно политику, Београд, јануар 2004, www.bezbednost.org/Bezbednost/684/Modeli-organizacije-policije-za-borbu-protiv.shtml, asp, 04. новембар 2015.
- Фатић А., „Основни аспекти борбе против организованог криминала на Балкану”, *Међународни ѡроблеми*, 57 (1–2)/2005(a), стр. 71–99.
- Фатић А., „Корупција и криминална девијација”, *Коруђиција* (урс. Д. Радовановић, А. Булатовић), Центар за менаџмент и Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд, 2005(б), стр. 3–44.
- Фатић А., *Улођа казне у савременој ѡполиархичној демокрајији*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010.
- Фатић А., „Криминалистичко–обавештајни рад и традиција грађанских и ѡудских права”, *Друђиђвени асђекти орђанизоване криминала* (урс. А.Фатић, Б. Бановић), Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2011, стр. 11–22.
- Фатић А., Корђан С., Булатовић А., *Еђијика криминалистичко–обавештајног пага*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2013.
- Felson M., Boba R. L., *Crime and Everyday Life*, 4th edition, Sage, 2010.
- Felson M., Clarke R. V., "Opportunity Makes the Thief: Practical theory for crime prevention", *Policing and Reducing Crime Unit: Police Research Series*, 1998.
- Ferrali R., "Corruption as Organized Crime: A Game–Theoretic Approach", *Princeton University Working paper*, 2015, www.princeton.edu/csso/working-papers/WP13-Feralli.pdf.
- Fijnaut C., Paoli L., "Organised Crime and Its Control Policies", *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 14 (3)/2006, стр. 307–327.

- Fijnaut C. *et al.* (eds.), *Organized Crime in the Netherlands*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Netherlands, 1998.
- Fijnaut C., Paoli L. (eds.), *Organised Crime in Europe: Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond*, Springer, Netherlands, 2004.
- Finckenauer J. O., “Problems of Definition: What is Organized Crime?”, *Trends in Organized Crime*, 2005, 8 (3)/2005, стр. 63–83.
- Finckenauer J. O., Fuentes J. R., Ward G. L., “Mexico and the United States of America: Neighbours Confront Drug Trafficking”, *Forum on Crime and Society*, 1 (2)/2001, стр. 1–18.
- Fiorentini G., *Organized Crime and Illegal Markets*, Dipartimento di Scienze Economiche Università di Bologna, Bologna, 1999.
- Forsyth J. *et al.*, *Study for an impact assessment on a proposal for a new legal framework on the confiscation and recovery of criminal assets*, the European Commission Directorate General Home Affairs, RAND Corporation, Santa Monica, CA, 2012.
- Forst R., *The Right to Justification: Elements of a Constructivist Theory of Justice*, Columbia University Press, USA, 2012.
- Foucault M., *Security, Territory, Population*, Palgrave Macmillan, United Kingdom, 2009.
- Fraschini G., Putaturo C., *Illicit Assets Recovery in Italy: Enhancing Integrity and Effectiveness of Illegal Asset Confiscation*, Transparency International Italia, Italy, 2013.
- Friesendorf C., *International Intervention and the Use of Force: Military and Police Roles*, The Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces (DCAF), 2012.
- Friman H. R., “Obstructing Markets: Organized Crime Networks and Drug Control in Japan”, *The Illicit Global Economy and State Power* (eds. R. H. Friman, P. Andreas), Rowman and Littlefield Publishers, 1999, стр. 189.
- Friman H. R., Andreas P. (eds.), *The Illicit Global Economy and the State Power*, Rowman and Littlefield, USA, England, 1999.
- Fundanga C. M., “The Role of the Banking Sector in Combating Money Laundering”, A paper presented at a seminar organised by the C and N Centre for Advanced International Studies, Lusaka, Zambia, 23 January 2003, www.bis.org/review/r030212f.pdf.
- Харт Х. Л. А., „Одговорност“, *Одговорности — Индивидуална и колективна* (урс. П. Бојанић, П. Крстић), Службени гласник, Београд, 2008, стр. 59–74.
- Hall A., Antonopoulos G. A., “United Kingdom: The Shifting Structures of a Market With High Demand”, *Financing of Organised Crime* (eds. M. Levi, O. Shentov, B. Todorov), Center for the Study of Democracy, Bulgaria, 2015, стр. 105–128.
- Hanum H., *Autonomy, Sovereignty, and Self-Determination: The Accommodation of Conflicting Rights*, University of Pennsylvania Press, Pennsylvania, 2011.
- Hanum H., “The Status of the Universal Declaration of Human Rights in National and International Law”, *The Georgia Journal of International and Comparative Law*, 25/1996–1996, стр. 287–397.
- Haule R. R., “Some Reflexions on the Foundation of Human Rights: Are Human Rights an Alternative to Moral Values?”, *Max Planck Yearbook of United Nations Law Online*, 10 (1)/2006, стр. 367–395.

- Hedström P., *Dissecting the Social: On the Principles of Analytical Sociology*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- Heiduk F., “Rethinking ‘Policebuilding’”, *Cooperation and Conflict*, 50(1) 2015, стр. 69–86.
- Hellman J. S. *et al.*, “Measuring Governance, Corruption, and State Capture How Firms and Bureaucrats Shape the Business Environment in Transition Economies”, *Policy Research Working Paper 2312*, The World Bank Institute Governance, Regulation and Finance and European Bank for Reconstruction and Development Chief Economist’s Office, Washington, DC, 2000.
- Hobbs D., “Going Down the Glocal: The Local Context of Organised Crime”, *The Howard Journal of Criminal Justice*, 37 (4)/1998, стр. 407–422.
- Hobbs D., “The Nature and Representation of Crime in United Kingdom”, *Organised Crime in Europe: Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond* (eds. C. Fijnaut, L. Paoli) Springer Science and Business Media, 2007, стр. 413–434.
- Hobbs D., “It was Never About the Money: Market Society, Organized Crime and UK Criminology”, *New Directions in Criminological Theory* (eds. S. Hall, S. Winlow), 2012, стр. 257–275.
- Holmes C. H., *Organized Crime in Mexico: Assessing the Threat to North American Economies*, PoThomac Books, Inc., 2014, стр. 5.
- Homel R., “Can Police Prevent Crime?”, *Un-peeling Tradition: Contemporary Policing* (eds. K. Bryett, Lewis), Macmillan Education Australia, South Melbourne, 1994, стр. 7–34.
- Hübschle A., “From Theory to Practice: Exploring the Organized Crime–Terror Nexus in Sub-Saharan Africa Perspectives on Terrorism”, *Perspectives on Terrorism*, 5 (3–4)/2011, стр. 81–95.
- Calderoni F., *Organized Crime Legislation in the European Union: Harmonization and Approximation of Criminal Law, National Legislations and the EU Framework Decision on the Fight Against Organized Crime*, Springer Science and Business Media, 2010.
- Carter D. L., *Law Enforcement Intelligence: A Guide for State, Local, and Tribal Law Enforcement Agencies, 2nd edition*, U.S. Department of Justice, University of Michigan, Michigan, 2009.
- Conklin J. E. , *Criminology*, 11th edition, Prentice Hall, USA, 2011.
- Cook D., *Criminal and Social Justice*, Sage, London, 2006.
- Coolsaet R., “EU Counterterrorism Strategy: Value Added or Chimera?”, *International Affairs*, 86 (4)/2010, стр. 857–873.
- Cope N., “Intelligence Led Policing or Policing Led Intelligence?”, *British Journal of Criminology*, 44 (2)/2004, стр. 188–203.
- Cuéllar M.-F., “The Tenuous Relationship between the Fight against Money Laundering and the Disruption of Criminal Finance”, *Journal of Criminal Law and Criminology*, 93 (2–3)/2003, стр. 311–466.
- Curtis R., Wendel T., “Towards the Development of a Typology of Illegal Drug Markets”, *Crime Prevention Studies*, 11/2000, стр. 121–152.
- Chatterjee J., *The Changing Structure of Organized Crime Groups*, Research and Evaluation Branch Community, Contract and Aboriginal Policing Services Directorate, Royal Canadian Mounted Police, Canada, 2005.

- Шикман М., „Организовани (транснационални) криминалитет и кривичноправна (међународноправна) реакција”, *Казнена полицијска као инструмент државне полицијске на криминалијетей*, Бања Лука, 2014, стр. 370.
- Шлик М., „Када је човек одговоран? ”, *Одговорност — Индивидуална и колективна* (урс. П. Бојанић, П. Крстић), Службени гласник, Београд, 2008, стр. 173–181.
- Šimovic V., “Research of Classical and Intelligent Information System Solutions for Criminal Intelligence Analysis”, *National Security and the Future*, 3–4 (2)/2001, стр. 181–200.
- Šućur Z., „Siromaštvo, višedimenzionalna deprivacija i socijalna isključenost u Hrvatskoj”, *Revija za sociologiju*, 37 (3–4)/2006, стр. 131–147.
- Quinney R., *The Social Reality of Crime*, 4th edition, Transaction Publishers, New Jersey, 2008.
- Walgrave L., “From Community to Dominion”, *Restorative Justice: Theoretical foundations* (eds. E. G. M. Weitekamp, H.–J. Kerner), Willan, 2002, стр. 71–89.
- Walgrave L., “Restoration in Youth Justice”, *Why Punish? How Much?: A Reader on Punishment* (ed. M. H. Tonry), Oxford University Press, Oxford, 2011, стр. 319–336.
- Walgrave L., “Integrating Criminal Justice and Restorative Justice”, *Handbook of Restorative Justice* (eds. Gerry Johnstone, Daniel Van Ness, Routledge, 2013, стр. 559–579.
- Waldron J., “Homelessness and Issue of Freedom”, *UCLA Law Review*, 39/1991–1992, стр. 295–324.
- Waldron J., “Is Dignity the Foundation of Human Rights?”, *Public Law and Legal Theory Research Papers Series Working Paper No. 12–73*, New York University School of Law, 2013.
- Waeber O., “Securitization and Desecuritization”, *On Security* (ed. R. Lipschutz), Columbia University Press, New York, 1998, <http://ciaonet.org/book/lipschutz/lipschutz13>.
- Walsh A., Hemmens C., *Introduction to Criminology: A Text/Reader*, Sage, USA, 2010.
- Waltz K. N., “Evaluating Theories”, *The American Political Science Review*, 9 (4)/1997, стр. 913–917.
- West Sands Advisory LLP, *Europe’s Crime–Terror Nexus: Links Between Terrorist and Organised Crime Groups in the European Union*, Directorate General for Internal Policies, Department C: Citizens’ Rights and Constitutional Affairs, Civil Liberties, Justice and Home Affairs, European Parliament, Brussels, 2012.
- Williams P., Godson R., “Anticipating organized and transnational crime”, *Crime, Law and Social Change*, 37 (4)/2002, стр. 311–355.
- Williams P., Savona E. U. (eds.), *The United Nations and Transnational Organized Crime*, Frank Cass&Co., Ltd, London, 1996.
- Williams P., “Transnational Criminal Networks”, *Networks and Netwars: the Future of Terror, Crime, and Militancy* (eds. J. Arquilla, D. Ronfeldt), Rand Corporation, USA, 2001(a), стр. 61–97.
- Williams P., “Transnational Organized Crime, Illicit Markets, and Money Laundering”, *Challenges in International Governance* (eds. P. J. Simmons, C. Ouderen), Carnegie Endowment, Washington, 2001(б), стр. 106–150.

- Williams P., “Strategy for a New World: Combating Terrorism and Transnational Organised Crime”, *Strategy in the Contemporary World* (eds. J. Baylis et al.), 4th edition, Oxford University Press, Oxford, 2007, сtp. 192–208.
- Woodiwiss M., “The Global Reach of an American Concept”, *Transnational Organised Crime: Perspectives on Global Security* (eds. A. Edwards, P. Gill), Routledge, London and New York, 2003, сtp. 13–27.
- Woodiwiss M., “Transnational Organized Crime: The Strange Career of an American Concept”, *Critical Reflections on Transnational Organized Crime, Money Laundering and Corruption* (ed. M. E. Beare), Toronto University Press, Toronto, 2003(a), сtp. 25–28.
- Woodiwiss M., “Transnational Organised Crime: the Global Reach of an American Concept”, *Transnational Organised Crime: Perspectives on global security* (eds. A. Edwards, P. Gill), Routledge, London, 2003(б), сtp. 13–27.
- Wolf N., *The End of America: Letter of Warning to a Young Patriot*, Chelsea Green Publishing, USA, 2007.
- Wolfers A., ““National Security” as an Ambiguous Symbol”, *Political Science Quarterly*, 67 (4)/1952, сtp. 481–502.
- Xia M., “Organizational Formations of Organized Crime in China: perspectives from the state, markets, and networks”, *Journal of Contemporary China*, 17 (54)/2008, сtp. 1–23.
- Young I., “Five Faces of Oppression”, *Diversity, Social Justice, and Inclusive Excellence Transdisciplinary and Global Perspectives* (eds. S. N. Asumah, M. Nagel), University of New York Press, Albany, 2014, сtp. 3–22.
- Booz, Allen, Hamilton, *Comparative Evaluation of Unexplained Wealth Orders*, 2012, www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/237163.pdf.
- Great Britain: Parliament: House of Commons: Northern Ireland Affairs Committee, *Organised Crime in Northern Ireland: Third Report of Session 2005–06: Oral And Written Evidence*, House of Commons Papers 886–ii 2005–06, The Stationery Office, 2006.
- European Commission, *Update of the 2006 Situation Report on Organised and Economic Crime in South–Eastern Europe*, Strasbourg, 2007.
- Europol, *2004 European Union Organised Crime Report*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2004.
- Europol, *2007 European Union Organized Crime Threat Assessment*, EUROPOL, The Hague, 2007.
- Europol, *Threat Assessment: Italian Organised Crime*, EUROPOL, The Hague, 2013.
- International Monetary Fund, *Liechtenstein: Detailed Assessment Report on Anti–Money Laundering and Combating the Financing of Terrorism*, International Monetary Fund Legal Department, Washington, DC, 2007.
- National Intelligence Council, *Global Trends 2015*, National Intelligence Council, Washington, 2000.
- Partnership for Peace Consortium, *Convergence of Crime, Terror, and Corruption: Policy Recommendations*, PfPC Combating Terrorism Working Group Policy Brief, No. 2/ Feb. 26, 2014.
- Serious Organised Crime Agency, *Serious Organised Crime Agency Annual Report and Accounts 2012/13*, The Stationery Office of the House of Commons, London, 2013.

- United Kingdom Home Office, *Serious and Organised Crime Local Profiles: A Guide*, Home Office, Police, College of Policing, National Crime Agency and Local Government Association, UK, 2014.
- United Nations Development Programme, *Practitioner's Guide: Capacity Assessment of Anti-Corruption Agencies*, United Nations Development Programme, New York, 2011.
- United Nations Office on Drugs and Crime Division for Treaty Affairs, *Legislative Guides for the Implementation of the United Nations convention Against Transnational Organized Crime and The Protocols Thereto*, United Nations, New York, 2004.
- United Nations Office on Drugs and Crime, "Different forms of transnational organized crime", Transnational organized crime: the globalized illegal economy, United Nations Office On Drugs and Crime, Vienna, www.unodc.org/toc/en/crimes/organized-crime.html.
- United Nations Office on Drugs and Crime, *An Overview of the UN Conventions and other International Standards Concerning Anti-Money Laundering and Countering the Financing of Terrorism*, UNODC, Vienna, 2013.
- United Nations Office on Drugs and Crime, *Crime and Development in Africa*, United Nations Office on Drugs and Crime, Vienna, 2005.
- United Nations Office on Drugs and Crime, *Criminal Intelligence Manual for Analysts*, United Nations Office on Drugs and Crime, Vienna, 2011.
- United Nations Office on Drugs and Crime, *Digest of Organized Crime Cases: A Compilation of Cases with Commentaries, and Lessons Learned*, UNODC, Vienna, 2012.
- United Nations Office on Drugs and Crime, *Human Security in Theory and Practice: An Overview of the Human Security Concept and the United Nations Trust Fund for Human Security*, United Nations Human Security Unit.
- United Nations Office on Drugs and Crime, *Manual on International Cooperation for the Purposes of Confiscation of Proceeds of Crime*, UNODC, Vienna, 2012.
- United Nations Office on Drugs and Crime, *Results of a Pilot Survey of a Forty Selected Organised Criminal Groups in Sixteen Countries*, 2002, www.unodc.org/pdf/crime/publications/Pilot_survey.pdf.
- United Nations Office on Drugs and Crime, *The Globalization of Crime: A Transnational Organized Crime Threat Assessment*, UNODC, Vienna, 2010.
- United Nations, *The United Nations Human Rights Treaty System*, Fact Sheet No. 30/Rev, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights, New York and Geneva, 2012.
- Federal Bureau of Investigation, *The FBI: A Centennial History, 1908-2008*, U.S. Department of Justice, Washington, D.C., 2008.
- Federal Bureau of Investigation, *Domestic Investigations and Operations Guide 2011*, <https://vault.fbi.gov/FBI%20Domestic%20Investigations%20and%20Operations%20Guide%20%28DIOG%29/fbi-domestic-investigations-and-operations-guide-diog-2011-version/fbi-domestic-investigations-and-operations-guide-diog-october-15-2011-part-01-of-03/view>.
- Financial Action Task Force, *Money Laundering Typologies 2003-2004*, FATF Secretariat, France, 2004.
- Home Office, *Local to Global: Reducing Risk from Organised Crime*, Home Office, United Kingdom, 2011.

Center for the Study of Democracy, *Antimafia: The Italian Experience in Fighting Organised Crime*, Center for the Study of Democracy, Sofia, 2011.

Council of Europe Office in Belgrade, *Impact Study on Civil Forfeiture*, Economic Crime Cooperation Unit Action Against Crime Department Directorate General Human Rights and Rule of Law Council of Europe, Belgrade, 2013.

World Bank, *Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism: A Comprehensive Training Guide*, The International Bank for Reconstruction and Development and The World Bank, Washington DC, 2009.

World Economic Forum, *Global Agenda, Briefing Papers: State of the Illicit Economy*, World Economic Forum, October 2015, www3.weforum.org/docs/WEF_State_of_the_Illicit_Economy_2015_2.pdf.

United Nations General Assembly, *United Nations Convention against Transnational Organized Crime*, 8 January 2001, A/RES/55/25.

United Nations, *Universal Declaration of Human Rights*, RES 217 A, 10 October 1948, www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf.

Council of Europe, *European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*, Rome, 1950.

Bank Secrecy Act, Anti-Money Laundering and Office of Foreign Assets Control, DSC Risk Management Manual of Examination Policies, Federal Deposit Insurance Corporation, www.fdic.gov/regulations/safety/manual/section8-1.pdf.

Treaty Establishing a Constitution for Europe, *Official Journal of the European Union*, C series, 310/2004.

State of New Jersey Commission of Investigation, *The Changing Face of Organized Crime: A Status Report*, State of New Jersey, New Jersey, 2004.

Strategy to Combat Transnational Organized Crime: Addressing Converging Threats to National Security, 2011, President of the United States, Washington, 2011.

http://euinfo.rs/files/Publikacije-srp/10_Abeceda_prava_EU.pdf

<http://frontex.europa.eu/about-frontex/mission-and-tasks/>

<http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-1994>

https://transition.fcc.gov/Bureaus/OSEC/library/legislative_histories/1615.pdf

www.austrac.gov.au/publications/corporate-publications-and-reports/money-laundering-australia-2011#response

www.eurogendfor.org/organisation/what-is-eurogendfor

www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf

www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?lang=en&id=135580

www.ljudskaprava.gov.rs/index.php/medunarodni-pakt-o-gradanskim-i-politickim-pravima/55-medunarodni-pakt-o-gradanskim-i-politickim-pravima.

www.organized-crime.de/organizedcrimedefinitions.htm

www.reuters.com/article/us-swiss-moneylaundering-idUSKCN0T015L20151111.

www.ris.bka.gv.at

www.unodc.org/documents/treaties/UNTOC/Publications/TOC%20Convention/TOCebook-e.pdf

www.unodc.org/unodc/en/frontpage/2012/July/new-unodc-campaign-highlights-transnational-organized-crime-as-an-us-870-billion-a-year-business.html

www.un.org/humansecurity/sites/www.un.org/humansecurity/files/human_security_in_theory_and_practice_english.pdf

www.theguardian.com/world/2016/apr/20/anders-behring-breiviks-human-rights-violated-in-prison-norway-court-rules.
www.fatfgafi.org/publications/methodsandtrends/?hf=10&b=0&s=desc%28fat_releasedate%29
www.heuni.fi/material/attachments/heuni/papers/.../Hp5_2.doc
www.cica.d.o.a.s.org/drogas/elinforme/informeDrogas2013/laEconomicaNarcotrafico_ENG.pdf
www.coe.int/t/dghl/cooperation/economiccrime/organisedcrime/projects/CARPO/Pctc_2007_6_EN.pdf
www.whitehouse.gov/sites/default/files/Strategy_to_Combat_Transnational_Organized_Crime_July_2011.pdf

Dizajn

Tamara Hasičević

Dizajn korica

Ksenija Petrović

Prelom

Sanja Tasić

Tiraž

300

Štampa

Donat Graf

CIP - Каталогизacija y publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

COBISS.SR-ID XXX